

**АНТОЛОГІЯ
ГУМАННОЇ ПЕДАГОГІКИ**

КЛАСИЧНА ПЕДАГОГІЧНА СПАДЩИНА УКРАЇНИ

Олекса ТИХИЙ

**МОВА НАРОДУ,
ДОЛЯ ЛЮДИНИ
(педагогічні роздуми)**

АНТОЛОГІЯ ГУМАННОЇ ПЕДАГОГІКИ.
КЛАСИЧНА ПЕДАГОГІЧНА СПАДЩИНА УКРАЇНИ

ОЛЕКСА ТИХИЙ

**МОВА НАРОДУ –
ДОЛЯ ЛЮДИНИ**
(педагогічні роздуми)

Упорядник
Людмила Огнєва

2018

АНТОЛОГІЯ ГУМАННОЇ ПЕДАГОГІКИ. КЛАСИЧНА ПЕДАГОГІЧНА СПАДЩИНА УКРАЇНИ

Олекса ТИХИЙ Мова народу, доля людини

**Упорядник
Людмила Огнева**

Редакційна група:
Бак Вікторія, Огнева Людмила, Первак Мая

Книга, яку Ви тримаєте в руках, – є першою з циклу української антології гуманної педагогіки. Європейській простір подарував світу *гуманізм* як філософію виховання, що ґрунтується на ставленні до дитини як до Божого Творіння. Виховання в класичній гуманістичній традиції – це є створення умов природовідповідних духовній природі дитини, в яких пробуджуються її приховані нахили та здібності, що можливо лише в атмосфері любові. Справжній гуманізм народжувався в історичних умовах, не сприятливих для плекання духовних нахилів дітей, але в будь-який історичний період завжди з'являлись Лицарі дитинства, які своїм життям стверджували гуманістичні ідеї в негуманних умовах життя.

Європейський простір XVIII – XX ст. було збагачено неповторними наробками українських філософів та педагогів, яких можна вважати класиками гуманної педагогіки до них відносимо: Памфіла Юркевича; Григорія Сковороду; Костянтина Ушинського; Софію Русову; Христю Алчевську; Бориса Грінченко; Михайла Драгоманова; Андрія Шептицького; Василя Сухомлинського; Антона Макаренка; Олексу Тихого та ін.

Гуманістична українська традиція неповторна, але, коли вона входить до загальноєвропейської традиції, стає важко відокремити, хто був першоджерелом того чи іншого здобутку, який використовується сучасною спільнотою як даність. Ми вважаємо, що в важких умовах відсутності власної держави, українські педагоги – класики збагатили загальноєвропейську думку тим, що притаманне саме українцям. Перш за все, це – визнання духовного життя першоджерелом матеріального світу та друге, це – кордіоцентризм, пізнання світу через серце та любов. Можемо стверджувати, що об'єднання цих рис породжує нову методологію пізнання світу, яку можна назвати духовним гуманізмом.

Розпочинаючи видання «Антології гуманної педагогіки. Класична педагогічна спадщина України» ми хочемо не тільки продовжувати традиції Видавничого Дому Шалви Амонашвілі, а також звернути увагу сучасних педагогів на імена тих видатних українців, чиєю спадщиною ми користуємось, але у вигляді спрощених компіляцій. Тоді як повернення до першоджерел не тільки збагатить досвід, а також сприятиме відновленню нашої гідності як носіїв загальноукраїнської ментальності духовного гуманізму, без якої не існувало би Європейського простору *гуманістичних цінностей*.

ISBN 978-617-7371-34-1

© ТИХИЙ Олекса

© ОГНЕВА Людмила, упорядник

© Всеукраїнська культурно-освітня Асоціація гуманної педагогіки

***"Не йди шляхами древніх, але шукай те, що вони шукали".
(Даоська максима)***

Батько щось шукав, думав, як це щось реалізувати в умовах свого часу і суспільства. Бачив ту прірву, в яку Донбас котився - і скотився... Не зміг, на жаль, знайти розуміння і відвернути траєкторію.

Володимир Тихий

Олексій Тихий
(27.01.1927 – 06.05.1984)

МОВА НАРОДУ – ДОЛЯ ЛЮДИНИ

<i>Тихий В.</i> Мова народу – доля людини	6
ПЕДАГОГІЧНІ РОЗДУМИ ОЛЕКСИ ТИХОГО	11
САМОВИХОВАННЯ	11
Для чого я живу?	11
Людина – це звучить гордо	11
Нотатки	12
ВИХОВАННЯ В РОДИНІ	13
Думки про виховання	13
Відлучення від матері	20
ВИХОВАННЯ В ШКОЛІ	22
Стиль роботи колективу	22
Лист Миколі Микитюку	25
<i>Тихий В.</i> Коментар до листа О. Тихого М. Микитюку	27
Нотатки	29
ШКІЛЬНА ОСВІТА	32
Якою я уявляю школу в майбутньому?	32
Про проблеми реформи шкільної освіти	33
Зауваження щодо ст. 18 проекту «Основ...»	34
На перехресті думок	37
Домашні завдання	41
Про домашні завдання	44
<i>Тихий В.</i> Домашні завдання з перешкодами	49
ГРОМАДСЬКЕ ЖИТТЯ	52
Вільний час трудящих	52
Сільські проблеми	55
<i>Романюк В., Тихий О.</i> Історична доля України	59
ОЛЕКСА ТИХИЙ - ПРО МОВУ	65
Роздуми про українську мову та культуру в Донецькій області	65
Слово рідне, мово рідна	73
Думки про рідний Донецький край	76
Лист до Голови Президії ВР УРСР	82
З КНИГИ ОЛЕКСИ ТИХОГО "МОВА – НАРОД"	84
<i>Гомза Я.</i> «Цитатник» Олексі Тихого	84
Подання на рецензію рукопису «Мова-народ»	85
Слово укладача	85
Рецензії на рукопис книги «Мова – народ»	86
"МОВА – НАРОД", ГЛАВА 5.	88
СЛОВНИК НЕВІДПОВІДНИХ НОРМАМ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ МОВИ СЛІВ	97
СЛОВНИК	100
ПРО "СЛОВНИК" ТА ЙОГО АВТОРА ОЛЕКСУ ТИХОГО	140
Звернення О. Тихого до Лимарева В.С.	140
<i>Загнітко А.</i> Воскресне слово... ..	141
<i>Скрипка В.</i> Свічка Олексі Тихого	144
<i>Філіппова І.</i> "Як свисну, – віддасте..."	146
<i>Василь (?)</i> До «Словника ...»	147
<i>Тихий В.</i> Слово про батька	148
ПІСЛЯМОВА	150
<i>Білько Д.</i> Олекса Тихий між радянською школою та "педагогічною утопією"	150

Мова народу – доля людини

19 листопада 1989 р. в Києві, на Байковому цвинтарі, були поховані тлінні останки Василя Стуса, Юрія Литвина, Олексі Тихого, перевезені з далекої Пермської землі.

Ім'я Стуса було відоме, але про Литвина та Тихого знали мало— про це писалось у статтях в газетах «Вечірній Київ», «Культура життя», «News from Ukraine», які вмістили репортажі про перепоховання.

Батько мій, Тихий Олексій Іванович, ніколи не прагнув до того, щоб бути «на виду». Він завжди робив те, що вважав за потрібне, без будь-яких кон'юнктурних міркувань і амбіцій. Основні моменти пожиттєвої історії України відбилися в долі батька, в його прагненні зберегти людську гідність, національну самосвідомість, рідну українську мову — не лише для себе, а й для своїх земляків з Донеччини.

Пропонуємо увазі читачів «Слова і часу» кілька заміток та витягів з документів, які, сподіваюсь, дозволять скласти деяке уявлення про життєвий шлях Олексія Тихого, що обірвався 6 травня 1984 року в лікарні Пермської в'язниці. Використано також спогади Миколи Івановича Кучера, товариша О. І. Тихого по «Дубровлагу» (50-ті роки, Мордовія), за що складаю щире дяку.

Відсилаю зацікавлених до інших спогадів і матеріалів, надрукованих в журналах «Україна» (1990, № 4) — стаття В. Шовкошитного «Народе мій, до тебе я ще верну»; «Новое время» (1990, № 51)— «Особливо небезпечний державний злочинець» О. Голуба; «Донбас» (1991, № 1) — «Думки про рідний Донецький край» О. І. Тихого з передмовою Л. Лук'яненка та В. Овсієнка. Невеличка книжечка «Олексій І. Тихий. Роздуми (збірник статей, документів, спогадів)» надрукована Українським видавництвом «Смолоскип» ім. В. Симоненка в Канаді у 1982 р.

Народився Олексій Іванович Тихий 27 січня 1927 р. на хуторі Іжевка Костянтинівського району Донецької області, там же прожив усе життя, за винятком років навчання і таборів. Батьків батько, Іван Петрович, залізничник, помер у 1957 році, коли його син відбував перший термін. Мати, Марія Кіндратівна, колгоспниця, померла, коли її син сидів удруге. Старший брат Микола загинув на війні, дві молодші сестри живуть у Донецькій області.

З останнього слова О. І. Тихого на суді 29 червня 1977 р.:

«Я, громадянин СРСР, українець, ні до яких партій не належав. У КПРС мене не приймуть. Та я й не хотів би бути її членом через деякі пункти у її статуті. У 18 чи 19 років я прочитав повне зібрання творів Леніна. Я завжди дивився на життя своїми очима. Я пам'ятаю 33-й рік, голод, пам'ятаю війну, фашистів, пам'ятаю облоги, біженців, як вішали і багато іншого.

Я вчився в транспортному і сільськогосподарському інститутах, працював на будівництві у Златоусті. Вже тоді моє кредо було: «путь к свободе лежит через тюрьму». Потім був Московський університет (філософський факультет, кафедра педагогіки.—В. Т.), робота в школі. В школі я знайшов своє покликання. Я працював у сільській школі, бачив село зблизька, зсередини. Вже тоді я мав зустрічі з Міністерством внутрішніх справ. Тоді до «бунтаря» тільки приглядалися, але «неуживчивость с бюрократами» не знайшли достатньою підставою для арешту».

Після закінчення університету батько вчителював у Приазов'ї, потім повернувся на Донеччину. Працював завучем у школі, багато читав, пробував писати, грав на альті в духовому оркестрі. XX з'їзд КПРС сприйняв як заклик до перебудови суспільства.

З останнього слова О. І. Тихого 29 червня 1977 р.:

«На виробничій нараді в школі 16 січня 1957 року я робив доповідь про необхідність перебудови школи відповідно до вчення Макаренка... Я сказав, що кому як, а, по-моєму, комунізм у нас не будеється...»

18 квітня 1957 р. Сталінський обласний суд розглянув на закритому засіданні справу за звинуваченням О. Тихого в «антирадянській агітації та пропаганді». Під цим розумівся також і його лист до ЦК КПРС з протестом проти введення радянських військ в Угорщину.

Підсудний захищав себе сам.

З вироку 1957 р. (переклад з російської):

«Підсудний Тихий О. І. працював завідувачим учбової частини Олексієво-Дружківської середньої школи.

Будучи вороже настроєний до існуючого в СРСР ладу, 16 січня і 11 лютого 1957 року в присутності викладачів цієї ж школи висловлював антирадянські погляди, заявляючи, що радянська школа немовби зайшла в глухий кут, що комунізм в СРСР не будеється.

Викликаний на розмову в Костянтинівський РК КП України 12 лютого 1957 р., Тихий також висловлював свої антирадянські погляди в ряді політичних питань; заявив, зокрема, що комунізм ми не будемо, а що ми будемо, він, Тихий, і сам не знає, що в колгоспах і радгоспах трудящі злиденно живуть. Вибори в Ради депутатів трудящих назвав комедією, говорив, що демократичний централізм в теперішній час нічим не виправданий і несумісний з демократією, що демократії в СРСР зараз немає, а є вона немовби у Франції та інших державах, що у нас існує нічим не виправдана диктатура Комуністичної партії».

Суд присудив О. І. Тихого до семи років позбавлення волі в таборах та трьох років позбавлення громадянських прав.

Зі спогадів Миколи Івановича Кучера:

«З Олексом Тихим я вперше зустрівся десь влітку 1957 р. в сьомій зоні «Дубравлагу», в Мордовії.

А було це так. Біля табірної вахти стояли двоє: начальник режимної частини капітан Агеев і стрункий молодий в'язень в темно-синьому костюмі. Новенький костюм і біла сорочка говорили про те, що їхній власник прибув з волі недавно. Начальник режиму питав, чому в'язень не виходить на роботу.

— Я працював на волі, а сюди, у ваші катівні, прибув відбувати ув'язнення,—твердо відказав «зек». Капітан примружив очі і відказав:

— Ет, не бачив ти ще справжніх катівень, ну можеш побачити!

Того ж дня я дізнався, що прізвище зека-відказника Тихий, що засуджений він, як і я, за десятиим пунктом 58-ї статті і прибув з Донбасу.

Через місяць сьома зона застрайкувала. В'язні вимагали створення комісії Верховної Ради СРСР і перегляду кримінальних справ політичних. Серед активних організаторів страйку був і Олекс Тихий. Через кілька днів замість комісії Верховної Ради з Москви приїхав начальник конвойних військ МВС генерал-лейтенант Бочков, і страйк з допомогою обіцянок і погроз застосування зброї потушили. Тихого разом з іншими членами страйкового комітету схопили і відправили у Володимирську тюрму для особливо небезпечних в'язнів».

У таборах в той час сиділо дуже багато інтелігентних людей, як з України (переважно Західної), так і з усього Союзу. В основному в'язні були на безкамерному режимі — дозволялось ходити по зоні, спілкуватися, навіть вирощувати квіти. Була можливість виписувати і читати журнали, книги.

Назву лише кількох з «колег» батька по таборах. Лікар Василь Кархут у таборі готував книгу «Ліки навколо нас», яку потім з великими труднощами видав. Геолог Іван Шарапов працював над монографією «Математичні методи в геології». Композитор Василь Барвін-

ський давав уроки з гармонії для кількох музикантів-любителів. А ще батькові друзі-політв'язні жили у Москві, Грозному, Дніпропетровську, Івано-Франківську, Херсоні, Архангельську...

Можна сказати, що мордовські табори загартували волю, загострили почуття гідності, відповідальності, національної гордості, розширили і поглибили світогляд О. Тихого.

Повернувся він з таборів у лютому 1964 року, відбувши термін повністю. У саморобній фанерній валізі лежали ноти, насіння квітів, старенький кларнет, саморобні шахи...

Деякий час після звільнення батькові не дозволяли учителювати, і він працював теслею в Міжколгоспбуді. Потім дозволили викладати в школі, але тільки природничі предмети — фізику, математику, астрономію.

Батько жадібно стежив за публікаціями в «Літературній Україні», за відродженням української поезії. В мене збереглися подаровані ним збірки поезій Драча, Симоненка, Вінграновського та інших. Добре пам'ятаю появу «Мальв» Іваничука, «Собору» Гончара. Батько купував ці книги, роздавав друзям і знайомим.

Починався період застою. На очах безлюдів хутір, зникали залишки народних звичаїв, люди все більше замикалися в чотирьох стінах біля «блакитного екрану».

У той час батько почав самостійно опрацьовувати поставлені перед собою педагогічні та історичні питання. Захопився історією розвитку української мови, зокрема на Донеччині, що пізніше вилилося у ґрунтовну працю «Думки про рідний Донецький край». Свої роздуми посилав до редакцій газет, один з дописів 1972 року, пізніше визнаний антирадянською агітацією і пропагандою, став приводом визнання батька особливо небезпечним рецидивістом і додав йому три роки таборів до вироку.

Формальність у ставленні до навчання як з боку учнів, так і вчителів ставала для батька нестерпною, і він написав заяву в ОблВНО, де все це докладно описав і попросив звільнити зі школи: «Так вчити, як можу і хочу, мені не дозволяють, а так, як дозволяють, — я вважаю негідним». Його викликали в Донецьк, на «розмови». Крім працівників ОблВНО та запрошених спеціалістів з Донецького інституту вдосконалення вчителів, завжди були присутні «ті, кого не відрекомендовували». Заяву про звільнення підписали, батько став працювати пальщиком на заводі вогнетривів. Це давало час для роздумів.

Із спогадів Миколи Івановича Кучера:

«Вдруге ми зустрілися років через дванадцять. Хтось дав йому мою адресу, і він приїхав до мене в Дніпродзержинськ. Схудлий, засмаглий на сонці, він, як і колись, був настроєний по-бойовому. Права людини, права України — ось теми, які він порушував у колі моїх друзів-дніпродзержинців.

— Треба не боятися і не мовчати! — твердив Тихий. — Пишіть протести проти ув'язнення борців за права людини, збирайте гроші для допомоги сім'ям ув'язнених. Про нашу боротьбу повинно знати якомога більше людей!

Потім, пізніше, Олекса приїздив до Дніпродзержинська багато разів. Привозив надруковані самвидавом матеріали правозахисного змісту, збирав гроші для тих, хто постраждав від репресій брежнєвського режиму.

Життя вів аскетичне. Роками носив один і той же костюм, витерте пальтечко. Маючи диплом про закінчення Московського університету, працював пожежником за жалюгідну платню. Зате мав вільний час для поїздок по Україні і в Москву. Підтримував тісний зв'язок з академіком Сахаровим і його оточенням.

Це дратувало працівників КДБ. Вони викликали його, погрожували, вимагали, аби він, одружившись на єврейці, емігрував до Ізраїлю.

— А може, тобі і справді краще виїхати за кордон, щоб не посадили? — якимось чином сказав я.

— Чого я туди поїду? — відповів сумно Олекса. — Тарілки в ресторанах мити? Ні, я потрібний тут, на Україні.

Він показав мені чергову заяву на ім'я Голови Президії Верховної Ради УРСР Грушецького. В заяві Тихий протестував проти політики русифікації на Україні.

Я висловив сумнів з приводу адресування заяви Грушецькому:

— Хто такий Грушецький? З точки зору Кремля Грушецький таке ж саме ніщо, гвинтик, як і ми з тобою, Олексю.

— Я це розумію, Миколо, — пояснив Тихий. — Але цю заяву можна поширювати скрізь по Україні, вона будитиме людей, зніматиме полуду з очей».

Жодна з батькових статей не була надрукована, вони не вписувалися у загальну мажорну тональність преси, та й біографія не сприяла. Один випадок особливо промовистий — стаття «Домашні завдання», написана на замовлення відділу педагогіки газети «Известия». Коли вона вже була підготовлена до друку, редакція телеграмою звернулася до автора — дати інформацію про себе. Батько тоді був у від'їзді, а сільрада на повторну телеграму відповіла: «Був засуджений на 10 років за український націоналізм, зі школи звільнений». Після такої відповіді статтю з номера зняли, все, що в батька від неї залишилося, — пробний відбиток. Шансів надрукувати щось у донецьких газетах взагалі не було. Але доробок батька діяв, люди передруковували його статті і заяви, переховували в себе, передавали з рук у руки друзям та однодумцям.

Основною працею, яка зайняла кілька років, стала для батька книга—збірник висловлювань «Мова—народ». Розділ «Поетичне слово про мову» підготувала вчителька, прізвища якої я не знаю, теж з Донецької області.

3 передмови до рукопису книжки «Мова—народ»:

«...Укладачі мають за мету донести до читача висловлювання різних, переважно великих, людей про мову, що містяться в сотнях книг, часто молодоступних.

...Книга в першу чергу адресується вам, товариші вчителі української мови та літератури, а вже через вас — учням та їх батькам. Думається, що в ній знайдуть щось корисне і люди, не зв'язані із школою, особливо інтелігенція...

Хочеться думати, що книга в якійсь мірі сприятиме піднесенню авторитету української мови як серед українців, так і серед інших, що часом мають на неї неправильні, міщанські, а то й шовіністичні погляди. Думається, що в книзі є матеріали, які спонукають до думання, співставлення, аналізу...»

У 12 розділах книги — «Класики марксизму-ленінізму про національне питання», «Документи КПРС та закони Радянської влади про мову», «Висловлювання діячів КПРС, КПУ та радянської влади про мову», «Тарас Шевченко про мову», «Письменники, вчені та поети про роль та значення мови в житті народу», «Патріотизм» та інших зібрано думки понад 450 видатних осіб.

Рукопис пройшов обговорення в Донецькому університеті та Інституті удосконалення вчителів і з схвальним відгуком Інституту філософії АН УРСР був надісланий до видавництва «Радянська школа».

На суді книга «Мова — народ» батькові не інкримінувалася, тільки професор І. І. Стебун знайшов у ній глибоко прихований ворожий націоналістичний зміст.

3 вироку 1 липня 1977 р.:

«Підсудний Тихий в січні 1972 року виготовив ворожий соціалістичному суспільству документ під назвою «Роздуми про українську мову та культуру в Донецькій області», у якому зводить наклепницькі вигадки, які порочать радянський державний і суспільний лад, навмисне спотворюють реальне становище української радянської культури, з націоналістичних позицій твердить про те, що корінне населення Донеччини нібито позбавлене мистецького життя, що життя вихованої людини нічим «не відрізняється від тваринного». Заявляє, що сучасне становище неначе веде до занепаду культури і асиміляції українського корінного населення. Цей документ Тихий розповсюдив — надіслав

рукопис до редакції газети «Радянська Донеччина» з вимогою опублікувати його. Тихий неодноразово на початку 1972 року відвідував редакцію, де в розмові з працівником газети Непраном М.І. одстоював наклепницький зміст свого документу».

Єдино можливим і прийнятним шляхом до зміни ситуації на Україні батько вважав ненасильницьке протистояння злу, за Ганді. Основною метою молоді він хотів бачити освіту, науку, культуру.

З 1975 року КДБ став частіше виникати на батьковому шляху. Його кілька разів затримували, тримали в камері попереднього ув'язнення, 15 червня 1976 року виписали попередження згідно з Указом від 15 грудня 1972 року, на той час, а може й зараз, неопублікованим. Батько вимагав розгляду в суді своїх праць, за які він був попереджений, але жоден суд його заяву не взяв.

Наприкінці 1976 року батько разом з Миколою Руденком, Левком Лук'яненком, Олесем Бердником, Оксаною Мешко та іншими підписав Декларацію про створення Української громадської групи сприяння виконанню Хельсінських угод та Меморандум № 1 цієї групи, що, очевидно, переповнило чашу терпіння КДБ, і 4 лютого 1977 р. батько був заарештований.

Суд над Миколою Руденком та Олексієм Тихим відбувся у Дружківці наприкінці червня 1977 року. Обом були визначені максимальні терміни покарання—7 років Руденку, 10 років батькові—як рецидивісту.

З тих десяти років він відбув сім...

Суд, мордовські та пермські табори, операція і смерть, перепоховання на Байковому цвинтарі в Києві—тема окремої розмови.

Слово і час, 1991. № 4, ст.54-62

ПЕДАГОГІЧНІ РОЗДУМИ ОЛЕКСИ ТИХОГО

САМОВИХОВАННЯ

Для чого я живу?¹

(Життєве кредо Олексі Тихого, складене ним у юні роки)

1. Щоб жило людство, мій народ, мій рід.
2. Щоби не зробити нікому ніякого зла, не проявити ні до кого ніякої байдужості й несправедливості в його долі, тяжкому становищі, горі.
3. Я – свідома частка Всесвіту, людства, свого народу, оточення за місцем проживання й роботи, у колі своїх друзів і недругів. Я за все відповідальний.
4. Я маю людську гідність, національну гордість. Нікому не дозволю топтати ні перше, ні друге.
5. Зневажаю смерть, голод, бідність, страждання і саму зневагу.
6. Прагну, щоб моє “я” було гідне наймення “людина”. У всьому, завжди, незалежно від обставин чиню згідно зі своїм сумлінням.
7. Щоб поважати й цінувати працю, переконання й культуру кожної людини, на якому б рівні в порівнянні з моїми, загальноприйнятими і найвищими досягненнями людства вона не перебувала.
8. Щоб до останнього подиху вчитися і, по можливості, без насильства й примусу навчати всіх, хто бажає в мене вчитися.
9. Щоби зневажати сильних, багатих, авторитетних, якщо вони свою силу, багатство й авторитет використовують для кпин, знущань, чванства перед іншими людьми або хоч би однією людиною.
10. Байдужим до тих, хто живе тваринним життям. По можливості намагаюся допомогти кожному такому усвідомити себе людиною.
11. Щоб вивчати, підтримувати, розвивати мову, культуру, традиції свого народу.
12. Щоби позбутися і сприяти іншим позбутися всього низького, підлого, чужого духові людства.

Людина – це звучить гордо²

(Стаття не закінчена)

Всі ми люди, всі ми думаємо, що живемо, що робимо те, що належиться і чесно їмо свій хліб. На деяких ми дивимося з повагою, з любов'ю, на інших з осудом, зневагою, а ще на інших – з гнівом і презирством.

А чи часто ми дивимося на себе? Зокрема, з позиції власного сумління. Очима своїх друзів і недругів, предків та нащадків. Чи часто ми задаємо собі питання: «Хто – я?», «Для чого я?», «Чим я відрізняюся від інших людей?», «Які мої слабкі сторони?», і, нарешті: «Чому? Чому? Чому?», «Що залишиться після мене, коли я зміню місце роботи, мешкання і білий світ?» (зітхнуть з полегкістю; згадуватимуть з прокляттям; не помітять, що тебе не стало; чи шкодуватимуть, що не стало доброї, лагідної людини)?

Кожна людина є неповторним індивідуумом зі своїм психічним складом, темпераментом, характером, звичками, манерами.

¹ Журнал “Новое время”, № 51, 1990 р., зворотній переклад – В.Овсієнко

² О. Тихий. На перехресті думок./ Упор. Л. Огнєва. - Донецьк: 2013, с. 60

Психічний склад – ознака національної приналежності. Темперамент – ознака, в більшій мірі, родинна. Психічний склад та темперамент не піддаються швидким змінам, їх можна вбити, а не переробити. А ось характер, звички, манери можна виробити в собі, можна привити дітям чи навіть окремим дорослим людям. Але цього не можна домогтися, досягнути, прочитавши найкращу лекцію, шляхом наказу чи примусу. Це – тривалий процес самостійних вправ при наявності живого конкретного прикладу. І чи не найголовніше усвідомлення необхідності виробити в собі людський, лагідний, врівноважений, твердий характер, шляхетні звички та красиві манери.

Людина живе:

1. Задоволенням своїх матеріальних потреб (їжа, одяг, житло, засоби пересування тощо).
2. Культурним дозвіллям (театр, література, поезія, вишивання, художня самодіяльність, музика, доміно, карти та інше).
3. Проявляє себе як людина безкорисним творенням добра для інших людей, свого народу, людства. І саме останнє – є той слід, що його залишає людина в пам'яті нащадків.
4. Щоб проявити себе Людиною, звичайно ж, треба і їсти, і мати помешкання, і одягатись, і мати час для інте ... (нема кінця статті)

Нотатки

Різниченко Г

«Дюжина хоробростей» Джона Ріда

«Шановна редакція! Якось нам на класних зборах учителька розповідала, що відомий американський комуніст Джон Рід вчився жити ще з дитинства за правилами, врученими йому його дядьком. Чи не змогли б ви надрукувати ці правила або повідомити, де їх можна прочитати.

Учні Маріїнської школи-інтернату»

Сьогодні ми виконуємо це прохання. Ось ці благородні хоробрості.

Перша – пам'ятати, що гідна смерть краща за негідне життя.

Друга – безстрашно дивитися в очі ворогу, людина то чи тварина.

Третя – коли бачиш, що ціляться в серце друга, підставити під кулю власне серце.

Четверта – не будувати власну свободу на рабстві інших.

П'ята – поривати з минулим, коли це треба для майбутнього.

Шоста – за будь-яких обставин стояти прямо. Пам'ятати, що горизонтальна лінія – це лінія змії. Людина стоїть вертикально!

Сьома – відстоювати істину, хоча б для цього довелось стати на бій з усім світом.

Восьма – не упиратись, коли ти зробив помилку.

Дев'ята – вірити в людство, навіть якщо ти розчарувався в деяких людях.

Десята – ставити спільне вище за особисте.

Одинадцята – берегти від мозолів ноги, але не боятися мозолів на руках.

Дванадцята – любити блиск зірок більше, ніж блиск золота.

* * *

Від себе додамо, що підростаючи, а потім борючись і перемагаючи труднощі, які постали на життєвому шляху комуніста, Джон Рід знайшов і свою – тринадцяту хоробрість: «Завжди і в усьому тримати курс назустріч бурям». І слідував цим правилам усе своє життя!

Газета «Радянська Донеччина»

14 березня 1976 року.

Рубрика «Азбука вихованості для Ганнусі і Петрика»

ВИХОВАННЯ В РОДИНІ

Думки про виховання³

Люди є люди, тобто представники найвище організованої природи.

1. Їм властиве мислення, тобто вміння аналізувати, співставляти, передбачати, мати мету і свідомо прямувати до неї.

2. Віра – як ознака безсмертя, як переконання, що її думки і діла переживуть її фізичне життя на землі, оскільки кожна людина, на якій би щаблі розвитку вона не стояла, усвідомлює свою смертність і припинення існування в тій якості, в якій вона живе сьогодні, тобто фізичного життя. Без віри в безсмертність у боротьбі за існування людина, користуючись розумом, легко може направити на вбивство заради шматка хліба, на грабежі, на досягнення своїх сумнівних чи нікчемних прагнень, йти по трупах собі подібних.

3. Упевненість в своїх силах - свідомість, їй під силу зробити якусь роботу, забратись на якусь вершину, утриматись від дії, що може обернутись для неї трагедією.

4. Прагнення підкорити природу і поставити її собі на службу, свідомо використати її дари і багатства.

5. Мова – як засіб спілкування, як основа мислення (без мови не може існувати думка), як інструмент передачі досвіду від покоління до покоління, як схованка людського духу, що об'єднує в одне історичне ціле десятки та сотні поколінь минулих, теперішніх та майбутніх.

«Коли починати виховувати дитину?» – споконвічне питання. Найчастіше в теорії і на практиці прийнято вважати, що виховання починається з дня народження дитини. У багатьох народів, зокрема у народів Сходу, днем народження дитини вважається не поява дитини на світ, а день зачаття. Медицина також вважає, що на життя і розвиток дитини великий вплив має фізичний і психічний стан батьків у процесі утробного періоду. Отже, турботи батьків, суспільства, держави повинні бути підпорядковані нормальному розвитку дитини вже задовго до її появи на світ.

Є всім відомі традиції турботи про майбутню матір і дитину, надається медична і матеріальна допомога, охорона здоров'я майбутньої матері, як то заборонені нічні зміни, робота в загазованих приміщеннях, надурочні роботи і т.п.

Виховання дитини в утробний період полягає найперше в психічній урівноваженості матері, в достатньому забезпеченні її організму в якісному харчуванні з достатньою кількістю вітамінів, у розумному фізичному та розумовому навантаженні, у вивченні принципів, методів, способів, форм догляду, годування та виховання майбутньої дитини. Тут потрібні і кваліфіковані лекції, переймання досвіду, читання книг та брошур, вибір найефективніших в конкретних умовах методів за порадою фахівців. Обдумування ролі в процесі виховання бабусь, дідусів, старших братиків чи сестричок, сусідів і т.п.

Молода мати повинна бути готова до виховання і догляду за дитиною задовго до її народження. Вона повинна вірити в свої сили, мати постійну підтримку і розуміння з боку чоловіка, батьків, сестер, сватів. А віра приходить тільки в результаті глибокого знання і переконаності в своїй правоті.

Майбутні матері, як мені думається, забезпечені в достатній мірі тільки медичною допомогою. Що ж до лекцій, серйозних і популярних книг та брошур, розрахованих на різний рівень підготовленості матерів, - мало. Радіо- і телепередач ще менше. Тому після народження дитини починаються сварки, суперечки, взаємні звинувачення, знервованість та безпорадність матері, а за нею хворобливість, нервозність, ненормальний розвиток дитини. І це біда не лише забутого села, а й великого цивілізованого міста.

³ О.Тихий. Думки про виховання/Донецьк: 2011, с. 3

Отже, виховання починається з дня народження. І воно повинно забезпечити дитині добротне харчування (молоко матері), свіже повітря, тишу, гігієну, материнське слово та пісню.

Дитина в перші роки життя потребує дуже небагато, але від уміння забезпечити той мінімум її потреб залежить її майбутнє здоров'я та виховання. При найменшому недогляді починається плач дитини, порушення прийнятого режиму харчування, безсонниця та нервозність матері, втрата молока, а за ним – хвороби, лікарні, спецрежими і т.п.

Новонароджена дитина повинна мати окрему з гарною вентиляцією кімнату з затемненням на час сну. Здорова дитина не потребує колихання, не потребує, щоб її носили, гойдали. Їй не потрібні навіть іграшки. Тільки достатньо їжі, свіже повітря, гігієнічна білизна, слово та пісня матері, до яких дитина звикає на все життя.

Багато няньок, а тим більше з різними принципами, не говорячи вже про таких, що люблять тільки погратися з дитям, не думаючи про потреби самої дитини, тільки шкодять нормальному вихованню.

ПІДСУМОК. Перші місяці життя дитина повинна знати тільки матір, навіть батько хай для неї буде майже незнайомим.

Чи всі можуть забезпечити потрібні умови життя? На жаль, ні.

У містах молоде подружжя часто роками чекає на квартиру і перебуває в скучених помешканнях, де день і ніч не гаситься світло, стоїть постійний шум і безперервні сварки. Що ж робити в такому випадку? Найкраще покинути «цивілізоване» місто і поселитися в селі, де добре чи зле прожили все життя ваші батьки, діди та прадіди, де вам все знайоме, де не треба годинами простоювати в чергах, бігати за дефіцитними речами чи продуктами харчування. Для дитини ж шум автобусів, безконечний галас, вихлопні гази й пилюка не приносять ніякої користі, та й вам теж.

Перебування дитини в кімнаті, де відбуваються гулянки з горілкою та піснями, сварки та безконечні з'ясування відносин просто згубні, хоч, на перший погляд, і здається, що дитина на них не реагує. Вся згубність такого виховання проявиться після, через кілька літ.

Через кілька (3-4) місяців дитина вже здатна пізнавати людей, що її оточують, посміхається мамі, татові, сестричкам чи братикам, бабусі та іншим знайомим. Отут і потрібне спілкування з дитиною багатьох людей, лагідні розмови, які підсвідомо засвоюються дитиною і формують її вдачу. Дитина, позбавлена спілкування з багатьма людьми, росте дикою, боїться кожної незнайомої людини. І це дуже погано, бо тим самим гальмується її розвиток, звужується коло світосприйняття.

Уже в рік від народження діти потребують спілкування з іншими дітьми. Діти тягнуться одне до одного, зав'язується дружба і любов між ними. Часто рання дружба між дітьми раннього віку буває дуже міцною і триває довго. Діти віком одного року сприймають дуже величезну кількість предметів і речей, засвоюють взаємозв'язки між ними, засвоюють їх назви, вчаться розуміти інших і передавати словами свої спостереження, почуття, переживання. У життя дитини входить мова. Дитині далеко нелегко дасться засвоєння цього чи не найуніверсальнішого засобу спілкування, цієї вершини серед усіх надбань людства. До двох літ дитина в основному засвоює в словах все, що її оточує. Проста вимова окремих звуків часто дається дитині важко. Причому дитина відчуває, що вимовляє той чи інший звук неправильно, але в неї не виходить. Через це діти іноді нервують, почувають себе неповноцінними, замикаються і уникають спілкування з іншими дітьми, а то й дорослими. Це гальмує їх розвиток.

Завдання батьків є навчити дитину правильно вимовляти слова, окремі звуки. А для цього треба самим говорити правильно (не сюсюкати, підробляючись під вимову дітей), звертати їх увагу на успіхи й неточності у вимові, вести розмови на теми з частим вживанням тяжких для вимови слів та звуків, не нервувати, коли в дитини не виходить, а тим більше

недопустимі будь-які покарання за те, навіть словом. Найкращими вчителями є старші діти, які радо передають меншим те, що самі недавно засвоїли, і виходить в них це чудово, набагато краще, ніж у дорослих. Так склалося за довгі десятки століть в багатодітних сім'ях на благо і користь як старших, так і молодших дітей. Для старших справедливе прислів'я «Коли я вчу, я сам навчаюсь». Батьки, спостерігаючи за поведінкою старших дітей, навчають їх, як поводитися з меншими, що можна, а чого не можна, як правильно, а що неправильно. Виходила якась гармонія у вихованні на користь всіх.

У сім'ях, де одна дитина, або кілька дітей з великою різницею у віці, дитина позбавлена дитячого товариства. Про неї всі думають, за неї все роблять, всі за нею дивляться, наглядають, а їй самій залишається тільки вередувати, нервувати і бути без очей, як у тій приказці «У сімох няньок дитя без очей». Вони йому непотрібні, бо за нього дивляться інші.

ВИСНОВОК. Від двох-чотирьох місяців до двох років дитина вчиться ходити, говорити, засвоює назви предметів, речей, доступних її розумінню дій. Діти цього віку рухаються потихеньку, до всього приглядаються, фантазують, не дуже уявляючи кінець своєї фантазії.

Задача батьків полягає в тому, щоб дитина могла якнайбільше бачити, до всього торкнутися, якнайбільше завчити слів і понять. Для цього потрібні прогулянки, купа піску, квіти, тварини, метелики і т.п. У цей період виробляється і мова дитини. Про все це повинні подбати в рівній мірі і батько, і мати. При нашій дійсності батько, очевидно, має і більше можливостей, і може впливати на формування характеру і загальний розвиток дитини не менше, а, мабуть, часом більше, ніж мати.

Від двох до п'яти (літ) чи не найцікавіший і найскладніший період у розвитку дитини. Дитина починає шукати взаємозв'язки між різними предметами і діями. З цього випливають оті безконечні «Чому?», які часто заганняють в глухий кут навіть дорослих. Дитяча допитливість, бажання все пізнати і саме зараз, в цю хвилину, часто перевищує (свої) можливості, а тому часто протягом однієї хвилини дитина може тричі питати одне і те ж саме, не пам'ятаючи, що тільки що питала і одержала відповідь.

Діти від двох до п'яти (літ) надзвичайно рухливі. Вони невтомно бігають, кричать, наслідують старших і дорослих. Уявляють себе ким завгодно, часто сваряться. Але всі їхні захоплення і уподобання короткотермінові, швидкоминучі, як швидко з'являються, так же швидко і минають, забуваються і, здається, навіки. Але всяка гра, будь-яке підражання є щаблем у загальному розвитку дитини, одне уподобання прокладає дорогу іншому, більш змістовному, складнішому за свою сутність.

Діти від двох до п'яти (літ) цікавляться всім, пробують свої сили в усьому, що трапляється перед їх очима. Вони малюють, співають, танцюють, ліплять, будують всілякі фантастичні споруди в піску. І це в них серйозно, вони вірять у свою фантазію, вважають, що їх малюнок ніскільки не гірший, а навіть кращий за роботу якогось знаменитого художника.

Діти вважають, що тато, мама, бабусі та й всі знайомі їм люди живуть тільки для них. Вони не уявляють, що у кожного з дорослих є своє життя, свої бажання чи уподобання. Вони себе вважають центром, навколо якого все крутиться. Діти, як правило, охоче спілкуються з усіма, хто їм зустрічається, мають тонке чуття: тягнуться до тих, хто любить дітей, стороняться байдужих та дітоненависників. Діти охоче сприймають окремі риси в поведінці, мові, манерах тих, хто їм подобається, і навіть наслідують їм. Часто таке наслідування визначає формування уподобань на все життя.

Діти серйозно гніваються на образи і нерозуміння їх з боку дорослих, але швидко пробачають їм їхні несправедливості, а то й просто знущання. Але кожна образа, кожна несправедливість залишається якщо не в свідомості, то в підсвідомості дитини. Кожна травма дитячої психіки залишає рубець на її характері, психічній урівноваженості, а часто в її психіці назавжди залишається уламок образи, якого зовні не видно, він сидить у свідомості дитини,

як уламок гранати чи бомби, що сидить в тілі колишнього солдата з часів війни і може будь-коли розпочати гноїтись та вибити людину з нормальної колії життя.

Діти цього віку мають чудову пам'ять і пам'ятають окремі події чи факти з життя іноді роками, хоч вони, на перший погляд, не мають нічого привабливого і цікавого.

Рідко хто пам'ятає щось зі свого життя у віці до п'яти літ. Все забувається. Забуваються пісеньки, які дитина охоче й зі смаком співала, забуваються казочки, що їх розповідала десятки чи сотні разів, дивуючи інших дітей та дорослих своєю дотепністю, забуваються ефектні дитячі танці, забуваються навіть літери, вивчені в три-чотири роки і т.п.

Це відомо кожному і з власного життя, і з досвіду інших дітей. Тому дехто думає, що не варто і вчити, якщо воно забувається. Це величезна помилка, що дуже дорого обходиться і самим дітям, і батькам, і суспільству. Бо в такий спосіб ми творимо моральних і розумових калік, ущербних людей, дітей з вакуумом у душах.

Рядова дитина від двох до п'яти літ засвоює знань з навколишнього світу, за твердженням багатьох людей, у тім числі Л.М.Толстого, не менше, ніж доктор наук від п'яти до 70 літ. Отже, ми повинні подбати, щоб ніщо з того, що може бути побачене, почуте, пережите, відчуте, ... (було) відшліфовано в слові, дії.

Дитяча душа від народження до п'яти, за твердженням Джона Локка, є *tabula rasa* (лат.), тобто чиста дошка, на якій можна написати все, що завгодно. Український поет, лікар за фахом, Віталій Коротич писав: «Якщо ми не посіємо в душі дітей пророчених зерен добра, то там виросте чортополох». Вдумаємося в ці слова. Написати на дитячій душі нелегко, адже це (не) мертва пофарбована в чорний колір дошка, а жива, дуже тонка, дуже вразлива, що постійно змінюється (буквально щогодини) структура. Треба знати її особливості (адже кожна дитина неповторима), треба писати не те, що нам хочеться, які б не були наші найшляхетніші побажання. Процес «писання» повинен бути двостороннім, тобто з участю і того, хто пише, і того, «на кому пишуть».

Сіяти в душі дітей пророчені зерна (добра) теж нелегко. Адже кожен сівач (в буквальному розумінні) повинен знати ґрунт, на якому збирається сіяти, повинен знати особливості кліматичних умов, вегетаційний період розвитку рослини, яку збирається сіяти, сорт і його придатність для даних природних кліматичних умов. А більш далекоглядний вивчає ще й кон'юнктуру, потрібність вирощеного ним урожаю собі і тим, хто міг би його купити. Отже, сіяти в душі дітей пророчені зерна добра – зовсім нелегка справа. Але ця тема, напевне, потребує окремого дослідження.

Діти люблять хвалитися своїми успіхами як перед іншими дітьми, так і дорослими. Вони охоче декламують віршики, співають, танцюють, розказують казки, демонструють свої уміння лазити по деревах, бігати, вправність в іграх, – і скрізь хочуть бути першими, найкращими. Тому треба заохочувати їх до такого роду діяльності. Треба навчати їх розуміти, що першим, найкращим може бути тільки один і що сьогодні найкращий, найперший – Вітя, завтра може бути Наталочка, а післязавтра – ти, якщо будеш старатись і виправлятись, тренуватись. Треба навчити дитину спокійно переносити поразку і силою волі та працею над собою досягати того, що сьогодні не вдається. Ні в якому разі не можна докоряти дитині за її невміння, за те, що вона гірше, ніж інші діти, співає, танцює, декламує чи бігає. Треба констатувати факти і показувати, чому так, що треба робити, щоб бути таким, як Петя, Гриша чи Катя.

Діти багато можуть, але їх треба вчити уміло, послідовно, терпеливо.

Один американський професор писав: «Ми повинні не тільки вчити молодь, а й учитися в неї». Мені хочеться розширити цю формулу аж до «Ми повинні не тільки вчити дітей, а й учитися в них». Справді, чому б нам не навчитися в дітей отому всепрощенню кривд, образ, шльопань, заборон і т.п. Адже дорослі так часто сварять(ся), позбуваються друзів, гарних товаришів, нормальних людських стосунків із сусідами, колегами по роботі за якесь необережно сказане слово, за дрібну образу. І часто люди через такі дрібниці навіки стають

ворогами. Як гарно сказав Олександр Довженко: «Прощаю всім, хто заподіяв мені зло. Не хочу носити в собі зла». Діти мають ту прекрасну рису, що не носять в собі зла. Чому б у них не повчитись? Дорослі часто обмежують круг своїх інтересів якимось одним заняттям чи уподобанням, не помічаючи нічого, крім нього. Наприклад, футбол чи хокей, рибалка чи полювання, виробнича діяльність або бездумне читання когось із класиків західно-європейської літератури, Л.Толстого чи М.Шолохова, і не для того, щоб щось узяти з їх ідей чи описаного ними життя, а для того тільки, щоб смакувати красивості стилю, пікантні епізоди тощо. Дітей же цікавить все, хай не надовго, але їм треба все. Тобто якнайбільше побачити, поспробувати, визначаючи своє відношення до нього.

Діти від двох до п'яти здатні вже займатися самостійно малюванням, читанням (навіть не знаючи літер), можуть самостійно гратись зі своїми ляльками, машинами, літаками, човнами і ... автоматами, кулеметами, танками та іншим, що стріляє, вбиває, знищує. Щодо останнього, то я противник таких занять. А поширились вони внаслідок того, що діти часто дивляться навряд чи корисні для їх віку кінофільми та телепередачі зі стріляниною, вбивствами і т.п.

Від двох до п'яти дитина розвивається фізично, розумово, інтелектуально. Дитячий організм здатний витримувати велике, але не безконечне навантаження. Діти не здатні тривалий час займатися однією й тією ж роботою, швидко втомлюються від одноманітності як в часі, так і в просторі. Необхідні часті зміни видів і місця занять. На дитину згубно діють примус і нав'язування роботи, гри чи занять.

Дитині необхідно забезпечити можливості рухатися в найбільш можливо широкому просторі, тобто найбільше вулиць, скверів, дитячих майданчиків, пісочних куп, лісу, степу, кімнат, сімей, дітей.

Діти цього віку думають, що всі живуть для них і за сприятливих умов стають тиранами всіх дорослих, що опікуються ними. Як зазначалося вище, діти здатні до самостійної роботи. Найкраще стимулює до цього приклад батьків, бабусі, старших братиків та сестричок. Майже всі діти, що виховуються в дитячих садках, розглядають своє перебування там як обов'язок, як роботу, не тому, що там (на роботі) цікаво, а тому, що треба.

Індивідуальне чи колективне навчання потрібне для дітей описуваного віку? Однозначно відповісти на поставлене питання не можна. Кожна людина індивідуальна за своєю суттю. Кожний має свої особливості характеру, особливий, тільки йому властивий, психічний склад, темперамент, підготовку, успадковані від батьків, національні традиції і т.п. Тому виховання повинно бути індивідуальним. Тільки воно забезпечить найповніший розвиток властивих саме даній дитині рис, здібностей, моральних та інтелектуальних задатків. До цього повинні прагнути батьки, нація, суспільство. У цьому запорука найбільш повного і всебічного розвитку як індивідууму, так і суспільства в цілому. Але дитина, як вже зазначалося не раз, потребує спілкування з дітьми. Граючись, спілкуючись з іншими дітьми, кожна дитина запозичує щось від інших: як добро, так і зло. А оскільки запозичується і погане, дехто прагне до ізоляції своїх дітей від так званого «поганого товариства», а то від будь-якого дитячого товариства взагалі.

Окремі діти в дуже ранньому віці переймають від старших погані риси, як лайку (аж до «в бога», «мать» і інші), звички бити менших, гоноровитість, зазнайство, хизування і т.п. Діти часто «приносять» додому такі перлини виховання на вулиці, не розуміючи значення тих слів чи манер. Батьки замість того, щоб пояснити, що то не гарно, або зробити вид, що не почули, починають лаяти, а то й бити дитину, ізолюють її від усіх дітей, замість того, щоб поговорити з батьками як на зборах, так і публічно, позбавляють дитину найдорожчого, тобто спілкування з іншими.

Дитячі ясла та садки. У тім виді, як вони існують тепер, можна сумніватися в тому, що вони дають повноцінне виховання дітей. Збираються в групи діти одного віку, а тому не

мають можливості спілкування зі старшими і передачі досвіду, нема піклування старших про менших, відсутній авторитет старших, крім виховательки. 25 і більше дітей у групі не дають ніякої можливості індивідуальної роботи з кожною дитиною. Як правило, нормальним, «благополучним» приділяється найменше уваги – і тим гальмується їх розвиток. Вся увага виховательки йде на вередливих, хворобливих, слабо розвинених дітей. Вся робота ведеться за затвердженим кілька разів планом роботи, який ніколи не може врахувати дуже мінливих дитячих інтересів та індивідуальних особливостей трьох десятків дітей.

До того ж, основним завданням і призначенням дитячих установ є звільнити матерів для громадської роботи на підприємстві, в установі чи в колгоспі. Дитячі установи забезпечують дітям харчування, нагляд (не попаде під машину, не втопиться, не зробить пожежу і сам не згорить, її ніхто не поб'є). Але виховання в широкому розумінні слова дитячий садок не забезпечує. Дитячі садки є в усіх країнах Європи і Америки, але принципів їх роботи я, на жаль, не знаю.

Батьки не можуть вибирати дитячої установи для своєї дитини, не можуть вибирати навіть виховательку, а мусять задовольнятися тим, що дасть їм випадок, тобто тою вихователькою, яку приставить до дітей завідувачка міськ- чи райВНО.

Якщо діти до двох років байдужі до одягу, байдужі до кольору, мережива на їх одіяльцях, кольору і форми їхньої колясочки (в даному випадку батьки, а особливо мати, дбають не про дитину, а про себе, часто на шкоду дитині), то вже в три роки діти самі починають кохатися в красивому, модному, зручному одязі, іграшках, в усьому, що їх оточує. Їм вже потрібний і «парадний» костюм, і «робочий», і спальний. Їм байдуже, з якого матеріалу він зроблений і скільки коштує, але він повинен бути зшитий красиво. По росту, з барвистої тканини і т.п. Діти, особливо дівчатка, з дуже раннього віку люблять національне барвисте вбрання, хизуються ним перед іншими дітьми і вже в цьому ранньому віці свідомо вважають себе українцями, поляками, татарами, грузинами і т.п. Діти не мають поняття про погані народи, погані мови, погані національні костюми, охоче дружать з дітьми інших націй і рас, а найбільше люблять свої національні атрибути (мову, традиції, культуру, страви, одяг, природу і т.д.), бо все це всмоктується з молоком матері. І величезну помилку, прямо злочин роблять батьки, зрікаючись своєї нації. Таке зречення є згубним для дитини особисто і для всієї нації, а разом з тим – і для всього людства.

У наш час багато людей не надають ніякого значення при вихованні дітей ні національним традиціям, ні рідній природі, ні навіть самій мові. Принагідно хочеться процитувати чудові слова невідомого мені автора, які цитує автор брошури «Познание прекрасного» Г. Могилевська: «Человек с первых дней своей жизни должен чувствовать и аромат родной земли, и аромат родной речи». Гарно сказав зовсім недавно міністр освіти СРСР М. Прокоф'єв: «Человека большой культуры отличает прежде всего подлинное владение родным языком».

Коли ж починати вивчення рідної мови? Невже з другого класу школи, як то часто робиться в Донеччині, бо дитячі садки та ясла російськомовні. Кіно, радіо та телебачення майже на 100 відсотків працюють російською мовою. На вулиці, в магазинах, у міському транспорті і т.д. мова донбаська (тобто лексика російська, вимова українська, слова напівросійські, напівукраїнські, тобто йорш або суржик).

Кожній матері та кожному батькові необхідно з перших днів життя дитини подумати про те, ким вони хочуть бачити свою дитину, коли вона виросте, і створити відповідні умови. Коли ж йти за потоком, то з дитини виросте в такому випадку добropорядний раб, що зароблятиме гроші на мотоцикл, потім на кольоровий телевізор, щоб в кольорі дивитися футбол (!!!), потім на машину, а в гіршому – безмозгий кретин-стиляга, що буде на татову та мамину зарплату, а згодом пенсію, полювати за модними штанами, магнітофонними

стрічками із записами зверх модних, як правило, чужинських, абсолютно незрозумілих мелодій і за музикою, і за мовою.

У віці від двох до семи літ дитина вже здатна вчитися. Від старших братиків та сестричок більшість дітей у цьому віці вже вміють читати, писати, малювати. У багатьох країнах, зокрема, в союзних республіках СРСР вже починається навчання в звичайних школах, у музичних школах та різних ізостудіях. У цей же час у дитячих садках за програмою починається навчання дітей грамоти.

Дитина вже здатна логічно мислити, назавжди засвоювати окремі закони, співставляти події і правила. Тому пильність батьків, освітніх установ повинна бути посилена в напрямку поступового, розумного навантаження дітей розумовою працею. Вже необхідно серйозно враховувати схильності та уподобання дитини, прагнучи закріпити її захоплення та поглибити хай ще не сталий інтерес до чогось конкретного, як то музика, лічба, художнє читання, танці, малювання, вирощування квітів і т.п.

Величезні переваги мають ті діти, що до цього періоду вже набули певних навиків у житті, наприклад, уміння самостійно гратися, щоб не заважати дорослим, які працюють (тобто читають книгу, пишуть листа, статтю і т.д.); діти, що не допомагають батькам, а мають свої обов'язки, наприклад, доглядають квіти, миють посуд, застеляють своє ліжко та підтримують чистоту в своїй кімнаті; діти, що знають ціну книжці та іншим своїм речам, які не будуть спускатися з гірки на своєму портфеліку, не будуть футболити свою чи чужу шапку і т.д.

Навчання в цьому віці можливо тільки на основі гри. Все нове і важливе має пізнаватися тільки через гру, в тім числі, через гру в школу, в лікарню, через казку, вірш, пісню і т.п.

Величезна відповідальність лежить на всіх, хто так чи інакше зв'язаний з вихованням та навчанням дітей. В першу чергу, це батьки, вчителі, працівники радіо та телебачення.

Діти повинні мати і материнську ласку, і батьківську турботу, і кваліфікованого вчителя, і гарну книжку, і можливість послухати цікаву та корисну радіопередачу чи телепередачу. Все це повинно відповідати віковим особливостям дітей, у доступний для них час, на доступній (тобто рідній) мові у відповідному художньому оформленні.

Чи мають діти все, що їм необхідне і на що вони мають незаперечне право? Відповімо категорично і прямо: Ні, ні і ще раз ні! Часто діти не бачать матір по кілька днів, якщо вона в другій чи третій зміні. Ще частіше бачать її знервованою, злою, бо в неї на роботі неприємності, в магазині стояла довго в черзі і не купила того, за чим стояла, з кимось полаялася, а на дитину кричить. Не будемо кривити душею і прямо скажемо, що багато вчителів турбуються не стільки про долю дитини, як про нормальність записів у журналах, планах і т.п. Батьки, особливо, коли вони вболівальники футболу, рибалки, або мають мотоцикла чи машину, не мають коли турбуватись про дитину. Не в кращому становищі діти керівних працівників з ненормованим робочим днем. Діти бачать їх рідко і теж не дуже схильними до занять із дітьми. А якщо до цього додати, що батьки і матері не дуже то й знають, що і як треба забезпечити дитині на даному ступені її розвитку, то можна сказати, що діти з боку батьків мають дуже небагато ласки та турботи. Я не беру до уваги (дітей з) тих сімей, а їх так багато, де батько чи мати алкоголіки, де нелади між батьком та матір'ю, де нема взаєморозуміння між батьками та бабусями, хоч і ті, й інші мають постійні контакти з дітьми.

«Любити дітей уміє і курка», – говорив Януш Корчак. А от навчити їх, зробити людьми в повному розумінні цього слова – це вже мистецтво. Тут потрібні і знання, і досвід, як особистий, так і історичний, а мають його, в силу багатьох причин, далеко і далеко не всі батьки. Існує безліч «теорій» типу: «таке вдалося», «у них вся порода така», «це поки він малий та такий поганий, а переросте і буде гарним», «підє в армію, там з нього дурь виб'ють», «воно до науки не здатне»...

Відлучення від матері⁴

(Лист О. Тихого до редакції газети «Радянська Донеччина»)

«Відлучення від матері» - це так незвично в наш час, і, мабуть, мало хто з передплатників «Радянської Донеччини» не прочитав цієї статті. Мабуть, і відгуків буде чимало. Можна передбачити й протести, особливо жінок. Проти дій батька. Таку підказку вже дала редакція в особі І.Карпинець: «Люди складні, суперечливі і – не безгрішні». Цілком згоден. «Ні батько, ні мати, ні, тим більше, діти – не повинні бути обмежені й ображені ні в правах своїх, ні в почуттях». Дуже гарний закон. Та чи часто він виконується? Чи порушений він у даному випадку?

Я особисто знав сотні дітей, скалічених і таких, що зараз калічаться, особливо хлопчиків, і то часто як наслідок відлучення від батька. А скільки розумових калік росте в сім'ях з батьком і матір'ю, які не знають, що робити з дітьми, як їх виховувати, як сіяти в душі дітей пророщені зерна добра? Страх багато! А де ж вчитися дорослим, зовні пристойним, вічно зайнятим футболом, модами, копленням грошей на «Москвича» чи «Жигулі» «вихованим» батькам?

Учителям ніколи – виконують програму, періодична преса матеріали про навчання та виховання дає мало і несистематично.

Але повертаюсь до «Відлучення від матері».

Зі статті випливає, що:

1. Чужа тітка (мачуха), при живій матері, стала мамою трьох дітей різного віку. Це заслуговує найвищої похвали цій жінці. Їй годилось би поставити пам'ятник, оспівати в піснях.
2. «Діти оточені чистотою, кожен день їдять гарячі супи і борщі, охайно вдягнені, чисті». Мабуть, і в школі в них все гаразд, бо якби ні, авторка не утрималась би про це написати.
3. Треба віддати належне й Миколі.
4. Можна поспівчувати Марії в зв'язку з хворобою, в тому що (може не з своєї вини, а внаслідок кепського виховання) не змогла залишитись любимою і потрібною не лише для чоловіка, а й для рідних дітей.

Кому ж зараз легко й кому тяжко?

Було б легко дітям, аби не мали клопоту з судами, «надзирателями» і домаганнями любити матір.

Тяжко матері. Але якби вона прочитала з десятків разів зі слізьми на очах та без проклять на адресу чоловіка й дітей «Наймичку» Т.Шевченка та подивилась би кілька разів індійський фільм «Материнське серце» та пакистанський – «Золоті сережки», вона знайшла б утіху і радість у тому, що її діти не безпритульні, не ростуть бешкетниками та хуліганями, що їм відкриті шляхи в життя, і що прийде колись час, що і вона, нині ображена в своїх почуттях мати, може стати потрібною й корисною дітям і добрим словом, і гарним прикладом, а може, й заощадженим карбованцем. І хай станеться те не через суд, а безпосередньо (від душі до душі), не з егоїстичних міркувань і намірів, а виходячи з інтересів дітей.

Тяжко батькові. Адже він зараз відповідальний за свої прогалини у вихованні та й випадкові впливи, за збочення в поведінці дітей, а їх так багато в нашому житті.

Із статті виходить, що Микола був таки ображений в своїх почуттях колишньою дружиною і не можна вимагати від нього поваги до Марії в той час, коли вона проводить судові процеси. Але з часом, коли шпигування за дітьми з боку матері та «громадськості»

⁴ О.Тихий. Думки про виховання/Донецьк: 2011, с. 20

припиняться, він не буде проти того, щоб діти допомагали матері в разі потреби, доглядали її під час хвороби, і щоб вона заслужила такої шани (а не висудила її), знову стала для них рідною та в разі потреби дітей (а не «в міру можливості») брала участь в їх вихованні. Сьогодні, здається, такої потреби нема.

Неприродно і непереконливо звучать слова: «Дівчинці часом не під силу було справитися з малюнками, і за ці свої муки вона ще більше ненавиділа матір, відкрито її зневажала, відкидала перше-ліпше її прохання». Такого не буває. Хіба що до хвороби додавалась грубість (буває і таке), і саме вони могли бути причиною ненависті та зневаги.

«Люди засуджують поведінку М.Корнеєва», - закінчується стаття. А чи ті ж «люди» відповідають за долю його дітей та їм подібних?

Що зробили вони, щоб не було хуліганства, бешкетництва, «трудних» дітей, що відлучені від батька, що мають і батька, і матір?

Діти Корнеєвих та всі тяжкі повинні бути під опікою школи в особі найдосвідченішого, чуйного та мудрого педагога – «сповідника», який би вивчив причини (конфлікт із класом, окремими учнями, учителями, батьками, хвороба тощо) замкненості, смутку, нервовості, неробства, бешкетування та сприяв усуненню їх адміністрацією школи, батьками, органами влади і т.п.

(О.Тихий)

Відсилаю три примірники своїх зауважень до статті «Відлучення від матері».

Один для редакції, другий для Миколи, третій для Марії.

Хотілось би познайомитись з сім'єю Миколи, аби він того побажав.

Адреса: 343262, Донецька область. М.Дружківка. хутір Іжевка, Тихий Олексій Іванович.

ВИХОВАННЯ В ШКОЛІ

Стиль роботи колективу⁵

(Розділ дипломної роботи О. Тихого

«Теория и практика организации коллектива А.С.Макаренко». - МГУ, 1953.)

Відмінною рисою всякої дитячої установи є стиль і тон її роботи. «Стиль роботи, - говорив Макаренко, - складається з практичного буденного досвіду кожного окремого вихованця і кожного колективу».

Головними ознаками нормального стилю Макаренко вважав наступні:

По-перше, і це головне, тон повинен відзначатися мажорністю. Колектив повинен мати постійну бадьорість, готовність до корисних і цікавих дій із сенсом, зі змістом. «У колективі не повинно бути ніяких похмурих облич, ніяких кислих виглядів, - говорив Антон Семенович, - ніякої істеричності, ніякого вереску, крику і нерозумних зоологічних дій».

Такий тон виробляється не відразу, а лише шляхом тривалої роботи колективу. Для мажору характерними особливостями є сувора відповідальність членів колективу, вміння підкорятися і наказувати товаришеві.

«Мажор у колективі повинен мати дуже спокійний і міцний вигляд. Це, передусім, прояв внутрішнього упевненого спокою за свої сили, сили свого колективу і за своє майбутнє. Цей міцний мажор повинен набирати вигляду постійної бадьорості, готовності до дії, проте не до дії простого бігу і метушні, не до безладної дії, а до спокійного, енергійного, але в той же час економного руху»⁶.

Усі ці якості виробляються шляхом частих вправ у колективі при виконанні різноманітних завдань із строгою відповідальністю кожного окремого вихованця і всього колективу. Мажор - це результат усієї роботи колективу. Щоб він виробився, необхідно перед колективом ставити різноманітні цікаві завдання, виконання яких вимагає певних зусиль усього колективу і кожного його члена. При виконанні цих завдань повинна постійно і послідовно пред'являтися строга і принципова вимогливість. Необхідно, щоб виконання будь-якої роботи приносило певну цінність для колективу, в такому разі кожен вихованець відчуватиме себе «героєм» і, природно, буде бадьорим, веселим і готовим до іншої корисної дії.

Другою ознакою нормального тону дитячої виховної установи є відчуття кожним вихованцем власної гідності. Почуття це витікає з уявлення про цінність свого колективу, з гордості за нього. Відчуття власної гідності народжується в тому випадку, коли і в самому колективі розкриваються недоліки, коли кожен вихованець має право виступати із здоровою критикою на адресу своїх товаришів і відчуває себе хазяїном у колективі. Це почуття виховує гордість, любов до своєї установи, бажання, щоб про нього знали тільки хороше, а погане потрібно викорінювати на місці шляхом принципової самокритики. Розкривати свої невдачі перед кожним зустрічним - ознака поганого тону і свідчить про поганий стан справ у колективі. У сильному вихованому колективі вихованець ніколи при сторонній людині не подасть виду, що його покарали, якщо він відчуває себе членом колективу і відчуває, що колектив, захищаючи свої інтереси, покарав його правильно. «Прагнення скаржитися, - говорив Макаренко, - це стан особи, що відчуває себе нещасною в колективі».

«Почуття власної гідності виникає у вихованця лише тоді, коли установа, її життя і робота значною мірою лежать на відповідальності дитячого колективу, розділених з керівним складом. Якщо організація і стан справ в установі є предметом загальної уваги і загальних

⁵ О. Тихий. На перехресті думок / Упор. Л. Огнєва. – Донецьк: 2013, с. 77

⁶ Макаренко А.С. Зібрання творів у 7-ми томах. - Т. V, стор. 83

зусиль колективу, тільки тоді кожен, навіть незначний, успіх народжуватиме почуття гідності»⁷.

Кожен вихованець повинен почувати себе членом колективу, який для всякої сторонньої людини виступає як єдине ціле.

Важливим завданням вихователя є навчити дітей ввічливості і здатності орієнтування. Вихованець повинен навчитися відчувати, що робиться навколо нього.

У поведженні з іншими людьми вихованець має бути культурним, уважним, повинен завжди виявляти повагу до старших, турботу про молодших. Робити це він повинен не тому, що подумав, вирішив, зробив, а механічно, не замислюючись. «Вихованець повинен відчувати, не бачачи, - говорив Макаренко, - хто поряд із ним знаходиться і залежно від цього певним чином поводитися».

Уміння орієнтуватися привчає вихованця до пильності. «Вереск, крик, метушня, - говорив Макаренко, - це передусім повна відсутність орієнтування, відчуття тільки себе і свого руху». «Треба виховувати у дітей таку здатність орієнтування, треба передати їм звичку відчувати, що відбувається навкруги, дізнаватися і визначати своє ставлення до нової особи, до сторонньої особи і швидко встановлювати таку лінію поведінки, яка найбільше відповідала б інтересам колективу»⁸.

Виховати почуття власної гідності, гордість і пильність, що є необхідними елементами здорового патріотизму, можна тільки в колективі.

Третьою ознакою нормального загального тону має бути твердо визначена ідея захищеності. Кожен вихованець, яким би слабким він не був, повинен завжди мати захист. У колективі має бути законом, що ніхто не має права знущатися із слабшого. Кожен вихованець має бути впевнений, що він знайде захист у будь-якого старшого вихованця і у керівництва установи. Ідея захищеності кожного члена колективу проти свавілля і самодурства окремих осіб виховує й почуття власної гідності, й почуття гордості за свій колектив.

Четвертою ознакою загального тону є активність. Активність повинна виявлятися в постійній готовності й любові до впорядкованого ділового та ігрового руху. Виховується ділова активність шляхом уведення й точного дотримання правильного режиму дня і повної зайнятості дитини. Макаренко говорив: «Упродовж усього робочого дня вихованець має бути розумно зайнятий або роботою, або навчанням, або грою, або читанням, або потрібною для нього якою-небудь бесідою. Він ніколи не повинен просто базікати, безцільно проводити час, витріщати очі, штовхатися між стінами, не знаючи, куди себе подіти. Тільки в організованій діяльності у нього буде вихована розумна, корисна активність, звичка і любов до корисного руху»⁹.

П'ятою ознакою нормального тону має бути уміння гальмувати себе. «Гальмувати себе, - говорив Макаренко, - дуже важка справа, особливо в дитинстві, воно не приходить від звичайної біології, воно може бути тільки виховане. І якщо вихователь не потурбується про виховання гальмування, то воно не утвориться. Гальмувати себе треба на кожному кроці, і це повинно перетворитися на звичку. І комунари прекрасно знають, що людина без гальма - це зіпсована машина. Це гальмування виражається в кожному фізичному і психічному русі, особливо воно виявляється в суперечках і сварках»¹⁰.

Міркування про те, що необхідно стримувати себе, не можуть принести скільки-небудь значної користі. Сварки між дітьми дуже часто відбуваються саме через невміння гальмувати себе. Дуже важкою справою є навчитися поступитися товаришеві, підкоритися йому. Ця звичка виховується лише в такому колективі, в якому підпорядкування,

⁷ Макаренко А.С. Зібрання творів у 7-ми томах. - Т. V, стор. 84

⁸ Макаренко А.С. Зібрання творів у 7-ми томах. - Т. V, стор. 84

⁹ Макаренко А.С. Зібрання творів у 7-ми томах. - Т. V, стор. 86

¹⁰ Макаренко А.С. Зібрання творів у 7-ми томах. - Т. V, стор. 214

відповідальність є законом його життя, в якому вихованець ставить інтереси колективу вище за свої особисті. У колективах Антона Семеновича це уміння підкоритися, поступитися було доведене до межі, а тому сварки були дуже рідкісним явищем.

Значне місце у виховній роботі Макаренко відводив грі. «Гра обов'язково має бути присутньою в дитячому колективі. Дитячий колектив, де не грають, не буде справжнім дитячим колективом. Гра повинна полягати не лише в тому, що хлопчик бігає по майданчику і грає у футбол, а в тому, що кожної хвилини свого життя він трохи грає, він наближається до якоїсь лише сходинки уяви, фантазії, він щось трохи зображує, він чимось більш високим себе почуває, граючи. Уява розвивається лише в колективі, що свідомо грає. І я як педагог повинен з ними трішки грати»¹¹.

Виходячи з того, що все життя дитини - гра, Макаренко зумів створити дитячий колектив, який жив на госпрозрахунку і випускав складні машини (електросвердло «ФД-1», фотоапарат «ФЭД»), і усе це було, до певної міри, грою. Грою Макаренко вважав і рапорти, і салют, і ділові, строгі стосунки між комунарами. Погляди Макаренко на ігрову діяльність дітей, підлітків і юнаків мають величезне значення для педагогічної теорії. Макаренко вказував, що педагог, який не грає з вихованцями, буде сторонньою силою. А щоб він був близьким колективу, він повинен з ним грати, тобто і рапорти, і салют, і режим, і бадьорість для педагога мають бути також обов'язковими, як і для кожного вихованця.

Виступаючи перед працівниками Наркомпросу РРФСР в 1938 р., Макаренко так визначав норми поведінки учителя в дитячому колективі:

«Звичайно, розмовляючи зараз із вами, я зовсім інша людина, але коли я з дітьми, я повинен додати трохи цього мажору, і дотепності, й посмішки, не якоїсь часто підігруючої посмішки, але просто привітної посмішки, досить наповненої уявою. Я маю бути таким членом колективу, який не лише панував би над колективом, але який також радував колектив. Я маю бути аскетично виразний, тому я жодного разу не вийшов з непочищеними чобітьми або без паска. Я теж повинен мати якийсь блиск, по можливості, звичайно. Я теж маю бути таким же радісним, як колектив. Я ніколи не дозволяв собі мати сумне обличчя. Навіть якщо у мене були неприємності, якщо я хворів, я повинен уміти не викладати усього цього перед дітьми»¹².

І далі він говорив: «...Педагог має бути веселий, бадьорий, а коли не те робиться, повинен і прикрикнути, щоб відчували: якщо я сердитий, так сердитий по-справжньому, а не так, що - чи гнівається, чи педагогічну мораль розводить»¹³.

Макаренко критикував точку зору, що педагог повинен розмовляти з вихованцем рівним голосом, і абсолютно справедливо говорив, «що це такий нудний вийде педагог, що його просто всі зненавидять».

Велике значення Макаренко надавав правилам і нормам поведінки, якими є ввічливість, стриманість, норми стосунків і ділової залежності між товаришами, коли вихованець на наказ командира відповідає «Єсть!», стоїть струнко тощо.

«Установлена норма ввічливості в ділових стосунках надзвичайно корисна, вона мобілізує волю, вона примушує людину почуватися зібраною, вона підкреслює тип ділових стосунків, вона вчить людину розрізняти: це - дружба, це - сусідство, це - любов, це - приятельство, а ось це - справи. І це викликає особливу повагу до справи»¹⁴.

Норми зовнішньої поведінки мають сенс тільки в колективі, причому в колективі, де виховується певний загальний стиль, побудований на постійному колективному русі.

¹¹ Макаренко А.С. Зібрання творів у 7-ми томах. - Т. V, стор. 217

¹² Макаренко А.С. Зібрання творів у 7-ми томах. - Т. V, стор. 217

¹³ Макаренко А.С. Зібрання творів у 7-ми томах. - Т. V, стор. 217-218

¹⁴ Макаренко А.С. Зібрання творів у 7-ми томах. - Т. V, стор. 215

Колектив, у якому дитині хотілося жити, яким би вона пишалася, має бути красивим і ззовні. Тому Макаренко і весь його колектив піклувалися про красивий одяг, про красиве чисте приміщення, про квіти, про чистий двір. Предметом особливої турботи була зовнішність вихователів і вихованців. Макаренко і його колеги приходили на роботу у своїх кращих костюмах. Комунари також ходили «франтами». У колонії й комуні заборонялося триматися за перила сходів, притулятися до стіни. У розмові з кимось кожен повинен стояти прямо. Це виховує у дитини витонченість, граціозність, робить її красивою.

Стиль і тон колективу тримається на серйозних принципових, послідовних вимогах. Будь-яке незначне зменшення вимог призводить до руйнування стилю. Про це в «Педагогічній поемі» Макаренко писав:

«Область стилю завжди ігнорувалася педагогічною «теорією», а тим часом це найістотніший, найважливіший відділ колективного виховання. Стиль - найніжніша і швидкопсувна штука. За ним треба доглядати, щодня стежити, він вимагає такої ж прискіпливої турботи, як квітник. Стиль створюється дуже повільно, тому що він немислимий без накопичення традицій, тобто положень і звичок, що приймаються вже не чистою свідомістю, а свідомою повагою до досвіду старших поколінь, до великого авторитету цілого колективу, що живе в часі»¹⁵.

Лист Миколі Микитюку¹⁶

Шановний Микола Григорович!

Хоч маю до біса своєї роботи, але після своїх відвідин твого інтернату тільки про нього думки. Які в тебе багаті можливості дати тим нещасним сиротам, фізичним калікам знання, виховати в них добрий смак до життя, літератури, мистецтва та зробити їх повноцінними громадянами, які б жили і творили для прийдешнього, а не лише мучились би, постійно думаючи про своє каліцтво.

Це велика, почесна, шляхетна і вдячна справа, і, думається, вона тобі під силу. Маєш відповідний до того характер (врівноваженість, розсудливість, витримку, чуйність), маєш багатолітній досвід роботи педагогічної та адміністративної, маєш довір'я з боку начальства, маєш здоровий глузд та здоров'я, маєш такі чудесні зали, класи, коридори і т.д. І, нарешті, тобі допомагають батьки, а це ж таке благо.

Перше, над чим варто задуматися і провести в життя – це відмовитись від домашніх завдань. Для цього треба трохи відваги і ризику. Може, треба відстати від програм на якийсь тиждень чи місяць. Можна почати з того, що збільшити урок на 10-15 хвилин, для запущених дітей організувати консультації чи допомогу з боку вчителів або старших учнів під керівництвом учителя.

Звільнивши дітей від непродуктивної, важкої роботи, вивільнивши час, можна організувати гуртки за бажанням дітей, ігри, поглиблене вивчення окремих предметів, екскурсії, походи, розваги і т.д.

Особливу увагу треба звернути на естетичне виховання дітей. Можна організувати хор або кілька хорів, кілька музичних оркестрів, вчити солоспіву, живопису, ліпленню, організувати драмгуртки, ляльковий театр і т. ін. До речі, діти самі придумують, що їм треба, і задача вчителів, зокрема твоя, - забезпечити їхні бажання, а їхнім бажанням настав кінця.

Чи можливо це? Думаю, що так. Я, наприклад, почав би з загальних зборів всіх працівників інтернату і сказав би приблизно так: «Шановні колеги! На нашій відповідальності дві сотні дітей-калік, дітей-напівсиріт. Ми можемо зробити з них повноцінних людей з фізичними вадами, а можемо зробити й калік, убогих душею та розумом. Від того, що ми

¹⁵ Макаренко А.С. Зібрання творів у 7-ми томах. - Т. 1, стор. 556

¹⁶ О. Тихий. На перехресті думок / Упор. Л. Огнева. – Донецьк: 2013, с. 84

вчасно з'являємося на роботу, акуратно записуємо в журнал, успішно звітуємо в міськВНО, дітям мала користь. Ми повинні навчити їх не лише основам наук, а й привити любов до свого народу, до рідної природи, до людей, до прекрасного. Це в наших силах і можливостях. Діти з нами круглодобово. Ми мусимо заступити їм батьків і бути добрими, чуйними, дбайливими. Ми повинні навчити їх бути поміж собою рідними братиками та сестричками, домогтися взаємної пошани, взаємодопомоги, любові. Ми працювали, дещо зробили, багато недоробили, особливо в галузі естетичного виховання. У нас нема музиків, нема хору, драмгуртків, літературних, історичних, математичних та інших предметних та загальних гуртків. Ми не привили любові до традиційних занять дівчаток – вишивання, шиття; хлопчики могли б навчитись різати по дереву, малювати, щось майструвати. Один нічого не може зробити, а гуртом можна. Кожен щось вміє, щось знає і хай передасть свої знання та вміння дітям.

Не діти для нас, а ми для дітей. Наш бюджет не безрозмірний, ми не можемо тратити більше того, що нам асигнується. Але ж ми не мало й маємо. Треба перебудувати свою роботу, зробити все, щоб вона стала ефективною, а що саме - хай подумає і скаже кожний. Я особисто думаю, що ... (тут, що ти думаєш)».

Виховання дітей - дуже складний багатогранний процес. У ньому беруть участь батьки, школа, середовище, серед якого дитина знаходиться, література, радіо і т.д. Горе наших дітей в тому, що вони не захищені від багатьох негативних впливів, що в їх вихованні нема системи, що вони в силу дитячої цікавості прилучаються до всього доброго і злого, йдуть по лінії найменшого опору, розтринькують дорогоцінний час і ні на чому конкретному не зосереджуються, ніхто не може, не хоче і не вміє спрямувати дитину, кожну конкретну дитину, на певний шлях. Дещо цінне їй набридає, інше в силу недоступності втомлює, дещо прогавив - і ціла наука стає пеклом. А коли щось одне стало осоружним, тоді пропади пропадом вся наука. Величезним гальмом у справі виховання є різний підхід до цілей та уподобань батьків, школи, суспільства, виробництва, громадськості, самих дітей. Гармонії поки що нема, а повинна ж бути непримітно, бо без тої гармонії калічаються діти, а це ж злочин. Діти, що живуть в сім'ях, попри всі старання школи та всіх інших організацій виховуються на традиціях (добрих чи поганих) батьків, і школа безсила змінити таке становлення, свідчення чому є ми самі і ті, кого ми виховували.

Найкраще виховані ті, кого найменше «виховують». Найнещасніші ті, у кого багато вихователів: «У семерых нянек дите без глаз», бо за нього всі дивляться, а йому самому робити нічого. Найефективніше виховання - це самовиховання, забезпечене тим обладнанням гімнастичним залом, що називається, за А.Макаренком, колективом. Про це і повинен подбати директор школи, всі вчителі, вихователі, медпрацівники, техробітники. Отже, самовиховання з гарно поставленим навчанням, теплими спальнями, гуртками, теплим батьківським словом, порадою, допомогою.

Макаренко відмовився від системи вихователів і, на мою думку, від того діти тільки виграли. І в тебе, мабуть, могла бути робота без вихователів. Але щоб кожний твій працівник, до сторожа і кочегара включно, був вихователем всіх дітей. Хто таким бути не може, запропонувати іншу роботу.

Макаренко шукав собі вчителів на базарі. І знаходив. Тобі теж годилося б шукати там же. А конкретніше, десь в палацах культури, на оглядах художньої самодіяльності, серед робітників і інженерів, де є багато людей з душею, таких, що мають що сказати і показати дітям. Прибиральницями, медсестрами, поварами могли б працювати дівчата хай без спеціальної освіти, але з любов'ю до дітей, а останнє (любов до дітей) важить набагато більше, ніж найкращий диплом без любові до дітей, до своєї справи.

Почати можна було б з того, щоб розселити дітей у спальнях не по класах, не за віком, а тих із тими, хто до кого тягнеться, хто з ким дружить, хто кого любить. 2) Відмінити домашні

завдання (а зараз, навесні, це особливо корисне). 3) Провести збори, може, десять на різних рівнях. 4) Заручитися підтримкою начальства. 5) Провести опит дітей, хто чого хотів би (за певною анкетною з великим списком можливих гуртків, розваг, екскурсій. 6) Ким би ти хотів бути?

Абсолютно необхідно перетворити інтернат на десятирічку і вести своїх вихованців до вуза, прямо на роботу, а може, й заміж.

Так багато в мене було сказати тобі, а вийшла якась чортівня. Нема кеби.

Проте пошлю. Не буду коректувати, може розбереш і так, якщо вистачить духу прочитати. Прошу тебе, зроби добре діло під старість. Не святі ж горшки ліплять. А кожний, хто щось путнє зліпить, для нащадків уже святий, бо добре діло само по собі святе діло.

Бувай здоров. Бажаю успіхів. З повагою.

1/ IV – 74

Тихий В.

Коментар до листа О. Тихого М. Микитюку¹⁷

Лист адресований Миколі Григоровичу Микитюку, на той час - директору школи-інтернату для дітей з вадами розвитку (зараз - Олексієво-Дружківська санаторна школа-інтернат I-II ст. для дітей, хворих на сколіоз). О.І.Тихий товаришував з М.Г. Микитюком від часу своєї роботи у школі робітничої молоді у 50-х роках. Коли О.І.Тихому дали дозвіл працювати в школі після відбуття терміну 57-64 рр., саме М.Г.Микитюк, який у той час був директором школи робітничої молоді в Олексієво-Дружківці, дав батькові можливість викладати в цій школі математику, фізику, астрономію (викладати гуманітарні предмети не дозволили).

У листі згадані основні теми, які батько раніше опрацьовував у теоретичному розрізі (домашні завдання, естетичне виховання, прищеплення любові до рідної мови, землі, національної культури).

Прикметно, що О.І.Тихий не пропонує свою кандидатуру як учителя - учасника тієї перебудови, до якої закликає М.Г.Микитюка. Для цього, я думаю, було кілька причин, про які нижче.

Листи до редакцій газет («Радянська Донеччина», «Радянська освіта») та Президії Верховної Ради України під назвами «Роздуми про українську мову та культуру в Донецькій області», «Думки про рідний Донецький край», написані і відіслані у 1972-1973 рр., спричинилися до цілої низки зустрічей і «бесід» з батьком у Донецькому та Костянтинівському виконкомах та відділах освіти. Крім фахівців, у цих зустрічах брали участь і інші особи, яких «забували» відрекомендувати, але місце служби яких було цілком зрозумілим. Формувалося ставлення до батька як до «неблагонадійного», «націоналістично налаштованого». Очевидно, вже також добиралися й матеріали до справи, яка завершилася вироком 1977 року. Таким чином, безпосередня участь батька могла дискредитувати саму ідею зміни системи викладання в школі, і він вирішив про це навіть не згадувати.

Крім того, не так давно безуспішно закінчилися спроби батька одержати дозвіл Костянтинівського райВНО на організацію класу з викладанням усіх предметів двома вчителями: один вчитель – яким мав би бути сам О.І.Тихий – гуманітарні предмети, другий - природничі і англійську мову (це була б моя відповідальність, що ми з батьком узгодили; на той час я вже закінчував навчання на фізичному факультеті Московського університету, крім того, мав сертифікат перекладача-референта з англійської). Відмова райВНО фактично ставила хрест на сподіваннях батька працювати в школі так, як він вважав за потрібне. Залишалася, фактично, лише кабінетна робота – і О.І.Тихий сконцентрувався на

¹⁷ О. Тихий. На перехресті думок / Упор. Л. Огнєва. – Донецьк: 2013, с. 88

упорядкуванні книги «Мова-народ» (перша версія була розіслана в кінці 1974-го року) та на складанні «Словника невідповідних нормам української та російської мови слів» (лист щодо «Словника...» був надісланий зав. кафедрою української мови ДонДУ В.С.Лимаренку 11 квітня 1975 р.). Для того, щоб мати більше часу для цієї праці, батько в жовтні 1974 р. звільнився з добре оплачуваної роботи дефектоскопіста в тресті «Теплоенергомонтаж» і став працювати пожежником в Костянтинівському загоні ППО.

07.06.2012

Нотатки

Пономарьов Я.

Як навчити творчості?¹⁸

«...Тепер про інший бік питання. Що треба зробити, щоб якомога продуктивніше використати найсприятливіший для творчості вік - вік розквіту, «акме», як говорили древні? Ряд недоліків у існуючому становищі відзначено вже в самому вашому питанні. Усунути їх було б справою, найпростішою з того, що потрібно. Але лише це не розв'яже проблеми. Потрібна якась глибша перебудова усієї системи освіти і, якщо хочете, усієї системи знань, усієї науки, приведення її у більшу відповідність природі людського інтелекту. Ясно, що період його дозрівання ми не можемо ні скоротити, ні подовжити, бо він обумовлений генетично. Отже, потрібно максимально скоротити термін навчання, термін оволодіння знаннями. Обсяг знань, що накопичуються людством, усе збільшується. Безплідною була би спроба відповідно до цього збільшення навалювати все більше і більше інформації на учнів. Вже й так їм підноситься багато зайвого. Ніхто не в змозі знати усього, що накопичено наукою, - треба знати лише принципи.

Цей загальний захід - перехід від "навчання фактам" до "навчання принципам", - підкріплюваний спеціальними заходами, спрямованими на раннє виявлення обдарованих людей, на розвиток їх здібностей, значною мірою сприяв би вирішенню завдань, що висувуються науково-технічною революцією, і в той же час - вирішенню задачі виховання гармонійно розвиненої людини.

Бесіду вели Олег Мороз і Анатолій Лепіхов.

Реферат «ЛГ»: Психологи пропонують, досліджують, стверджують¹⁹

"Американський учений Ф.Уільямс розробив програму, спрямовану на розвиток творчого потенціалу учнів. Ф. Уільямс виходить з того, що усі люди мають творчі здібності, але різною мірою використовують їх. Творча обдарованість - не якась одна-єдина риса, а безліч здібностей і навичок. На думку Ф.Уільямса, формуванню творчих здібностей треба приділяти увагу з найбільш ранніх етапів виховання. Це формування треба вести "в трьох вимірах". Перший вимір припускає кількісне збільшення відомостей, що повідомляються дитині, розширення їх змісту. Друге включає 18 "навчальних стратегій", які повинні сприяти розвитку "дивергентного" мислення. Ці "стратегії" покликані навчити: сприйняттю парадоксів, сприйняттю визначень, розумінню аналогій, знаходженню невідповідностей і не погоджень, умінню ставити "провокуючі" питання, проведенню систематизованого, організованого пошуку, виробленню навичок випадкового пошуку, умінню виражати інтуїтивні припущення, терпимості до двозначності і невизначеності, умінню пристосовуватися до змін, оцінювати ситуацію, умінню творчо писати, творчо читати і творчо слухати, вивченню творчого процесу і творчих людей і так далі. Нарешті, третій, найважливіший вимір припускає вироблення восьми розумових і емоційних якостей - вільного, нескуютого мислення; гнучкості мислення; оригінального мислення; ретельного, скрупульозного мислення; допитливості, сміливості і готовності до ризику; відсутності боязні перед складністю і невизначеністю; уяви".

"Джорнел оф кріейтив біхейвіє" (США)

¹⁸ Переклад з російської занотованої О.Тихим частини інтерв'ю проф. Я.Пономарьова кореспондентам «ЛГ» («Літературна газета» № 31, 4 серпня 1976 р. с. 13)

¹⁹ Переклад занотованої О.Тихим частини Реферата «ЛГ» («Літературна газета» № 31, 4 серпня 1976 р. с. 13)

"В університеті штату Нью-Йорк (Буфало) був проведений експеримент щодо дослідження шляхів "швидкого підвищення творчих можливостей". Учених цікавило, що станеться, якщо група людей буде схильна до подразнення "через усі наявні в них сенсорні канали". Випробовувані, 460 студентів, знаходячись в аудиторії, піддавалися зоровому подразненню (кольорові спалахи на стінах), слуховому (музика на струнних і ударних інструментах). Мінялося положення крісел, що відкидаються, вони вібрували і підігрівалися (тактильне подразнення). Студентам були видані цукерки (смакове подразнення). За допомогою пахучих олій подразнювався нюх.

Частина студентів, 207 чоловік, перед "сеансом сенсорного подразнення" і після нього повинна була зробити малюнки. Дослідники оцінювали *такі характеристики цих рисунків: "відкритість", свобода експресії, глибина перспективи, емоційність, оригінальність.*

З'ясувалося, що після сеансу у 78% випробовуваних зросла "відкритість" малюнка, у 58 - свобода експресії, у 51 - глибина перспективи, у 66 - сила емоційної дії, у 31 - оригінальність. У 13% випробовуваних відзначалися збільшення усіх п'яти характеристик, у 36 - чотирьох, у 61 - трьох, у 81 - двох і у 95 - однієї.

Організатори експерименту приходять до висновку, що "сенсорна" стимуляція може сприяти творчій поведінці і що в реальному житті необхідно створювати умови, еквівалентні лабораторній сенсорній стимуляції.

"Джорнел оф кріейтив біхейвіє" (США)

Волчик Є.

ТПД і виховання

Розмова «Жиця» з професором Єжи Волчиком, керівником Головного Правління Товариства Друзів Дітей (далі ТПД).

Щораз виразніше використовується бачення розвинутого сучасного соціалістичного суспільства. У формуванні такого бачення основну роль повинно зробити виховання. Про те, яка роль Товариства Друзів Дітей у вихованні молодого покоління, питаємо керівника Головного Правління професора Єжи Волчика.

– *Товаришу голова, вихованням в нашій країні займаються численні установи і організації. Чим займаються тепедовці? (ТПД - Товариство Друзів Дітей).*

– Специфічною рисою виховної діяльності тепедовців є добровільний характер праці, що носить ознаки системності. Для прикладу, учитель займається дитиною-учнем, допомагає йому в школі, співпрацює з його батьками. Бувають, однак, ситуації, коли вчителю потрібна допомога і тоді, власне, на допомогу приходять ТПД. А є то різноманітна праця, наприклад, організація підвозу до шкіл, заняття в клубах, організація сніданків і т.п. Коротко кажучи, тепедовці - то люди, яким добро дитини не є чужим і які вміють коштом свого вільного часу працювати для дітей. Останнім часом дуже розвинулась індивідуальна праця з родиною. Стало звичним говорити: «Де ніхто не може, там тепедовець зможе». Є наші діячі в батьківських будинках (квартирах), і в школах, і в дворах, і в робітничих селищах. Прагнемо середовище проживання перетворити в середовище виховання. Необмежені є в зв'язку з тим можливості нашої діяльності.

– *Говориться про те, що Товариство Друзів Дітей виробило власні, цікаві методи роботи. В чому вони полягають?*

– Внаслідок нашої специфічної діяльності, того постійного прибуття з допомогою і радю туди, де є прогалина, де хтось про щось забув, щось недобачив і де дитині погано, є, очевидно, особливі методи роботи. Найважливіші з них полягають у створенні дітям таких виховних ситуацій, завдяки яким природним способом проявляється бажання до розваг, до праці для себе та інших.

Далі, на розвитку опікунської діяльності, далекий від філантропії (благодійність, допомога й покровительство нужденним). Прикладом можуть бути різноманітні способи нав'язування контакту з сім'єю. І знову ж, не підтримка, а планова діяльність з метою зміни точки зору батьків щодо власних дітей. То не бесіди, а справжня допомога, порада, діяння, то часті відвідини домівок, спільне опрацювання виховних методів, то знання, досвід і добрі побажання.

І, нарешті, то правильне розуміння слів – дорослий друг дитини, а значить (отже), опіка і партнерство – то єдність дій людей різних поколінь.

– Товариство готується до свого 7-го з'їзду. Під якими гаслами будуть проходити обговорення?

– З'їзд ТПД відбувається в часі підготовчих робіт, пов'язаних із з'їздом ПОРП, і тому дискусія тепедовська буде елементом загальної дискусії. Будемо говорити про виховання молодого покоління, будемо думати над тим, як удосконалити та організувати процес виховання, аби виховати людину добру, яка своїми позиціями, знаннями й бажанням до праці сприятиме розвитку соціалістичного суспільства. То є основне гасло з'їзду і основне гасло праці нашої організації. Такий висновок зробили всі воєводські ТПД. На з'їзді, який триватиме 16-17 листопада, зробимо також підсумки й оцінку праці, а доробок є чималий.

Ми вже майже мільйонна організація. Від 1971 року кількість осередків виросла на 7 тисяч, в тім числі на селі на 4 тисячі. Розбудова організації не становить мети самої по собі, а спрямована на пошуки нових ініціатив і форм діяльності. Займаємось організацією відпочинку літнього та зимового, як для дітей здорових, так і таких, які через стан здоров'я не можуть поїхати на типові колонії та табори. Творимо клуби, дитячі ясла, садки, майданчики для ігор і сільські дитячі ясла. Прагнемо поширювати педагогічну культуру серед батьків. Тут мушу ствердити, що Товариство виробило модель роботи, яка може надихнути навіть школи. Полягає вона у тому, що, працюючи з малими групами батьків, зуміємо залучити їх у фарватер нашої праці, показати можливості роботи, навчити любити дитину.

– Чим буде займатися ТПД у найближчому прийдешньому?

– Дотепер наше Товариство, як правило, розв'язувало нагальні проблеми (питання), що не терплять відкладання, проводило ніби виховно-опікунські рятівні заходи. Тепер ми готові до проведення разом з тим широкої профілактичної діяльності. Хочемо запобігати, а не лише лікувати. З того приводу найгострішою стає необхідність якнайранішого діагностування. Організуються, таким чином, осередки при дитячих яслах, дитячих садках та початкових школах. Тепедовці придивляються, вивчають, а все для того, щоб кожна дитина могла досягти (допомогтися) успіхів у школі. Адже шкільний успіх є першим успіхом людини в суспільному житті. З аналізу виховної ситуації в країні випливає, що питання відповідного використання вільного часу дітей та молоді є величезною істотною справою не лише для Товариства, а й для органів освіти. З цього приводу мусимо зробити ще більший наголос на розбудові дворових, клубних і т.п. самоуправлінь.

Іншими важливими справами Товариства будуть: справа вирівнювання (ліквідації) диспропорції між містом і селом для того, щоб гарантувати всім дітям можливості гармонійного розвитку; багатші, ніж дотепер, форми опікунської праці з дітьми, занедбаними у розумінні виховання, відхиленнями у розвитку та обуреними; діти-сироти та залишені батьками. Для цих останніх в порядку експерименту будуємо маленьке дитяче село в Білгородо.

Розмовляла Гражина Ролицька
Газета «Жице Варшави» № 264,
15-16 листопада 1975 р. ст. 1-2

Переклав О.Тихий.

343262 м. Дружківка п/в Ол.-Дружківка, хутір Іжевка, Тихий Олексій Іванович.

ШКІЛЬНА ОСВІТА

Якою я уявляю школу в майбутньому?²⁰

(тези до статті)

Чому я не в школі?

*неможливість навчити та виховати,
неможливість співпраці з батьками,
непосильність програм,
безвідповідальність школи за долю дитини,
відсутність вибору в батьків та дітей».*

Якою я уявляю школу в майбутньому?

*нормальна школа вчить лише нормальних дітей та забезпечує визначений мінімум знань,
дає максимум можливих знань, умінь та навиків для всіх, розвиває інтелект, творче
мислення,*

*школа співпрацює з батьками, які поділяють її принципи та вимоги, хочуть і спроможні
вчити або вчитися разом з дітьми, або ізолює дітей від злих впливів батьків чи старших
дітей,*

школа гарантує придатність свого випускника до:

- 1) продовження навчання (ВУЗ, технікум, спецшкола),*
- 2) роботи в певній галузі на певному робочому місці,*
- 3) відповідність моралі, навичок співжиття, порядності.*

Чого хотілося б:

*права кожному вчителю максимально виявляти свої здібності, вчити тому і так, як він
вважає за найдоцільніше та найефективніше із забезпеченням необхідного мінімуму
введення такого положення, коли батьки мали б права і можливості вибирати школу,
вчителя, орієнтацію для своїх дітей,*

*щоб основою навчання та виховання була любов учителя до дітей, взаємна любов дітей
до вчителя, довіря та авторитет вчителя у батьків
щоб школа була:*

- 1) національною по духу (на базі рідної мови, з вихованням любові та пошануванням
національного мистецтва, культури, історії, рідної природи),*
- 2) інтернаціональною (повага до всіх інших націй та народностей, вивчення чужих мов,
літератур, історії, культури інших народів)*
- 3) народною, тобто не аристократичною (виховання любові до людей праці, прагнення до
поліпшення добробуту, культури та освіти),*
- 4) політехнічною (давала б знання з усіх доступних дітям галузей техніки, в першу чергу
побутової),*
- 5) трудовою (самообслуговування в школі та дома, вирощування квітів, городництво,
різні ремесла, вишивання, в'язання, крій та шиття і т.п.)»*

²⁰ Друкується вперше

Про проблеми реформи шкільної освіти²¹

(Лист О. Тихого до редакції газети «Учительская газета»)

З почуттям глибокого задоволення слухав по радіо виступ віце-президента АПН РСФСР²² про проект реформи шкільної освіти²³.

Адже найбільше недоліки шкільної освіти відчували вчителі-практики. Радянська школа досягла успіхів у кількісному охопленні дітей навчанням, і цією стороною народної освіти народи Радянського Союзу можуть пишатися перед усім світом.

Усім відомі досягнення радянської науки в багатьох галузях людських знань. Усім відомі факти безприкладних в історії подвигів радянських людей під час Великої Вітчизняної війни, аж до самопожертвування. Багато хто схильний розглядати ці факти як досягнення школи. Здається, в цьому найменше заслуг школи. Я згоден з проектом АПН у тому, що першим ступенем школи має бути восьмирічна початкова школа.

Нинішні шкільні програми, на мій погляд, перевантажені набором тем і навчальних предметів, що мають чисто теоретичний, абстрактний характер, не мають нічого спільного з повсякденним життям, тоді як ряд найнеобхідніших знань учні не отримують.

Через перевантаженість навчальних програм не залишається достатнього часу для виховної роботи. Виховуюче навчання є, безумовно, одним з необхідних методів формування світогляду. Але ж цим не вичерпуються завдання виховання. Школа повинна випускати зі своїх стін фізично здорових, культурних, високоморальних юнаків і дівчат, які не лише відмінно знали б математику, фізику, дарвінізм, історію, але в той же час уміли б поводитися в суспільстві, уміли б цінувати твори літератури, живопису, музики, уміли б добре співати, витончено танцювати і так далі.

Цілком назріло, на мій погляд, провести реформу шкільного навчання і, особливо, виховання.

З цього питання мені й хочеться висловити свої міркування.

Мені здається, що 8-мирічній початковій школі немає необхідності мати багато учителів, а досить мати одного, який підбирав би собі помічника з виховної роботи і ніс би відповідальність за навчання і виховання дітей свого класу.

Навчальний план початкової школи міг би охоплювати вивчення:

1. рідної і російської мови, а також історії і теорії літератури;
2. арифметики з елементарними поняттями з алгебри й геометрії (без обов'язкового систематичного вивчення останніх) з найширшим обсягом розв'язання завдань, безпосередньо пов'язаних з життям;

3. історії суспільних відносин з вивченням природного права, типів державного устрою, суспільно-економічних устроїв суспільства, Конституції СРСР, своєї національної республіки, Конституцій деяких буржуазних держав і критики їх.

(Стаття не закінчена)

²¹ О. Тихий. На перехресті думок / Упор. Л. Огнєва. – Донецьк: 2013, с. 25

²² Олексій Іванович Маркушевич (20 березня (2 квітня) 1908 - 7 червня 1979) - радянський математик і педагог; доктор фізико-математичних наук, віце-президент (1950-1958, 1964-1967) Акад. пед. наук РРФСР

²³ 24 грудня 1958 р. Верховна Рада СРСР ухвалила закон "Про зміцнення зв'язку школи з життям і про подальший розвиток системи народної освіти в СРСР". Головною метою реформи була підготовка технічно грамотних кадрів для промисловості та сільського господарства. Замість 7-річної вводилася загальна обов'язкова 8-річна освіта. Перехід до неї був здійснений до 1963 р.

Зауваження щодо ст. 18 проекту «Основ...» та «Загальних положень»²⁴

Зав. адміністративним
відділом ЦК КПУ
Тихого Олексія Івановича

«...каждый народ должен обладать независимостью и быть хозяином в своем собственном доме»

Ф. Энгельс

За життя Леніна і перші десятиліття після його смерті кожний народ сам вирішував долю своєї освіти, культури тощо.

Згори завжди можна недорахувати або перерахувати національні особливості того чи іншого народу. А сам народ, особливо, коли майже 100% письменних, коли є національна інтелігенція, національні кадри, краще знає, що йому необхідне як в галузі господарських потреб, так і в галузі культури, моралі, традицій. Кожний народ знає свої можливості.

В загальних положеннях проекту «Основ законодавства Союзу РСР; союзних республік про народну освіту» нечітко визначені компетенція Союзу РСР та союзних республік, зовсім нема статей про компетенцію місцевих рад, компетенцію окремого навчального закладу, компетенцію батьків в особі батьківських зборів чи комітетів.

Я сформулював би загальні положення приблизно так.

Стаття 1. Мета народної освіти.

Забезпечити: а) справжнє володіння рідною літературною мовою;
б) всебічний фізичний, інтелектуальний, розумовий розвиток дітей та молоді;
в) ознайомлення з літературою, історією, культурою, традиціями свого народу, культурою інших народів СРСР, світовою культурою;
г) максимально можливий рівень знань основ наук;
д) ознайомлення з основами промисловості, сільського господарства, будівництва та засобів зв'язку і т. п.;

Стаття 2. Завдання радянського законодавства.

а) максимальне забезпечення потреб людей в одержанні знань, умінь, здоров'я та всебічного розвитку дітей та молоді, що вчаться;
б) максимальне забезпечення потреб суспільства в ідейних спеціалістах, здатних забезпечити культурний, моральний, науковий технічний прогрес свого народу, СРСР та всього людства;

Стаття 3. Право на освіту.

Забезпечити: а) доступність освіти для кожної людини віком до 17 (18) літ;
б) доступність вищої освіти згідно здібностей та уподобань молоді;
в) безплатність навчання;
г) безплатність засобів пересування;
д) забезпечити найкращі умови для навчання та виховання (кабінети, лабораторії, клуби, спортивні зали та майданчики, художня самодіяльність, туризм);
е) пільги та стипендії учням, студентам та аспірантам;
ж) відрядження для навчання чи удосконалення знань в інші союзні республіки та інші країни.

²⁴ О.Тихий. Не можу більше мовчати / Упор. В. Овсієнко, Л. Огнева, Є. Фіалко, Є. Шаповалов. – Донецьк, 2009, с.

Стаття 4. Принципи народної освіти.

1. Рівність усіх громадян.
2. Обов'язковість.
3. Громадський характер освіти.
4. Навчання рідною мовою.
5. Наступність всіх типів навчальних закладів і доступність, згідно здібностей, до всіх типів шкіл до вищої включно.
6. Науковий, політехнічний з елементами посиленої суспільно-корисної праці характер освіти.
7. Патріотичний, інтернаціональний, гуманістичний характер освіти на основі етичного та естетичного виховання.

Стаття 5. Компетенція Союзу РСР.

1. Контроль за дотриманням Конституції СРСР та цих «Основ...».
2. Статистика в галузі всіх видів освіти.
3. Популяризація досягнень окремих республік у галузі освіти та рекомендації...
4. Фінансування органів освіти.
5. Матеріальне забезпечення народної освіти найновішими приладами, устаткуванням тощо.

Стаття 6. Компетенція союзних республік.

1. Встановлення типів шкіл, промислово-технічних, спеціальних та вищих навчальних закладів.
2. Встановлення, згідно з традиціями, природно-кліматичними умовами, потребами народного господарства термінів у різних типах шкіл та вузів.
3. Розробка методів, форм та засобів навчання та виховання дітей і молоді.
4. Планування мережі всіх типів шкіл, ПТУ, технікумів та вузів.
5. Встановлення посадових окладів для всіх діячів освіти, вчителів, вихователів, техробітників.
6. Здійснення контролю за діяльністю всіх видів освіти.
7. Складання програм, забезпечення підручниками, навчально-наочним приладдям.
8. Нагородження та заохочення кращих працівників освіти.

Стаття 7. Компетенція місцевих рад депутатів трудящих.

1. Аналіз та популяризація досягнень в роботі навчальних закладів.
2. Рекомендації педколективам щодо застосування тих або інших методів, форм та засобів навчання та виховання дітей.
3. Контроль за виконанням програм.
4. Організація позашкільного навчання та виховання дітей.
5. Організація різних форм навчання та підвищення кваліфікації вчителів (педагогічні факультети, університети культури, семінари, клуби).
6. Затвердження виборних керівників навчальних закладів або призначення таких згідно з традиціями народу.

Стаття 9. Компетенція освітнього закладу.

1. Забезпечення навчання та виховання дітей, що бажають вчитись у даному навчальному закладі.
2. Спільно з батьками, на основі традицій народу та забезпечення найкращих умов для навчання та виховання дітей, визначати окреме чи спільне навчання хлопців та дівчат у межах класів.
3. Згідно з бажанням учнів та батьків організовувати класи з певною орієнтацією (фізико-математичні, історико-географічні, літературно-мистецькі, професійні і т. п.).
4. Широко використовувати грошові внески батьків на організацію гуртків, клубів, індивідуального навчання музики, радіотехніки, рукоділля і т. п.

5. Виключення учня через нездатність опанувати програму даного навчального закладу, порушення дисципліни і передачу його місцевій раді для влаштування в інший навчальний заклад.

6. Забезпечення мінімуму знань, умінь та навичок усіма учнями згідно з програмами та максимального забезпечення потреб учнів у знаннях поза програмою.

Стаття 10. Компетенція батьків в особі зборів чи комітетів.

1. Батьки вправі вимагати детального звіту педагогічного колективу про навчально-виховний процес, потреби, недоліки в роботі навчального закладу, їх причини та можливі шляхи подолання.

2. Вимагати від учителів забезпечення глибоких та ґрунтовних знань для своїх дітей.

3. Домагатись звільнення окремих учителів та керівників шкіл, що не забезпечують навчально-виховного процесу.

Стаття 18. Мова навчання в дошкільних закладах, загальноосвітній школі, промислово-освітніх учбових закладах та вузах.

Учні всіх навчальних закладів навчаються рідною мовою. Батьки або особи, що їх замінюють, які проживають за межами своєї національної союзної чи автономної республіки, автономної області, національного округу, можуть навчати своїх дітей мовою республіки, в якій вони проживають. Крім рідної мови та мови союзної республіки, учні, за бажанням, можуть вивчати одну чи більше мов народів СРСР та інших країн. Обов'язковою для вивчення корінним населенням союзної республіки є тільки мова даного народу.

Стаття 18 в редакції проекту "Основ..." неприйнятна, бо:

1. Слова "надаватися можливість навчання рідною мовою" суперечать поняттю суверенності республіки, народу. Тобто надаватися можливість бути патріотом або космополітом (зневажати рідну мову, свій народ).

2. Не буває поганих народів, отже, нема й поганих мов. Для чого ж у Законі право вибирати мову навчання дітей?

3. Говорити, великий чи малий народ, багата чи бідна мова, розвинена чи нерозвинена мова – шовінізм. Якщо мова якогось народу в результаті національного гноблення, утисків, декретованих знищень, зневаги її чужинцями та своїми перевертнями, зрадниками відстала від інших мов, то обов'язком синів та дочок такого народу є розвивати й збагачувати її, а не зрікатись, не вибирати "великої" мови "великого" народу.

4. Батьки, якщо вони не божевільні і не дивляться на мову по-міщанськи, як на годівницю, не вибирають мову навчання своїх дітей, а вчать своєю рідною мовою, а дітей змішаних шлюбів – мовами і матері, і батька.

5. Надає можливість по-міщанськи або шовіністично настроєним людям відмовлятися від вивчення мови союзної республіки (державної мови), де вони живуть, а це суперечить Конституції СРСР, програмі КПРС.

6. Надає можливість частині учнів та студентів, може, навіть значній, зневажливо ставитись до вивчення рідної мови, державної мови республіки, отже, надає можливість стати міщанами, шовіністами, космополітами.

3.V.1973

Надсилаю свої зауваження щодо статті 18 проекту "Основ..." та "Загальних положень".

Моя редакція статті 18 істотно відрізняється від редакції проекту, надрукованого в газетах. Хотілося б, щоб її надрукували для обговорення.

Моя адреса: 343913, м. Краматорськ Донецької обл., бульвар Машинобудівників, гуртожиток 12, к. 59, Тихий Олексій Іванович

Освіта вища. Безпартійний. Працюю слюсарем-монтажником. Захоплююсь педагогікою.

На перехресті думок²⁵

Редакції газети «Известия», «Радянська освіта»

С. Пасічник, завуч восьмирічної школи на Хмельниччині, в статті «Плекаймо здібних» закликала більше уваги приділяти здібним, підготовленим, не запущеним школярам. («Радянська освіта», приблизно 1968). Вони «як благополучні» часто залишаються поза увагою вчителів і, як наслідок неувважного ставлення до них, стають пересічними, а часто й зовсім нездатними до навчання у вузі, до творчої роботи.

В.Бездєнєжних, учитель з Кривого Рога на Дніпропетровщині, в статті «Воспитание воспитанных» («Известия» 17.11.1974), не говорячи прямо, доводить, що вихованих, благополучних учнів можна і не виховувати, не посилати на олімпіади, не залучати до роботи в гуртках, не нагороджувати екскурсіями, експедиціями чи звичайними походами. «Значит, опять мы воспитываем наиболее воспитанных учеников, оставляя вне поля зрения тех, кто нуждается в воспитании».

Ні один з авторів статей не ставить категоричне питання: «Виховуймо здібних, а решта хай як знають»; «Давайте виховувати тих, хто не хоче, а часто й не може вчитися, а «благополучні» й так нам неприятностей не принесуть».

Звичайно ж, треба вчити та виховувати й тих, і інших. Але як? Цього не написали ні С.Пасічник ні В.Бездєнєжних. На жаль, відгуків на статтю «Плекаймо здібних» «Радянська освіта» не друкувала. Може, будуть відгуки на статтю «Воспитание воспитанных».

Учні з різною підготовкою сидять в одному класі. Якщо вчитель працює на «середняка», то сильнішим, підготовленим учням скучно, вони працюють у півсили, або зовсім байдикують, а слабким, запущеним все незрозуміло, і вони, колись давно (може, кілька літ тому) відставши, неспроможні йти в ногу з класом і теж байдикують.

На олімпіадах, змаганнях, в експедиції невідготовленим можна тільки сорому набратись і честь школи підвести.

Протягом останніх літ створено спецшколи для так званих «обдарованих» дітей (обдарованих вживаю в лапках, бо не вірю в обдарованість, а вважаю, що одні діти одержали від народження до школи потрібну кількість знань, умінь, навиків, а інші не одержали; одні працюють з користю і легко, а для інших вся наука – ремінець за двійку; одні працюють з цікавістю, з надією на вуз, а інші з-під палки, до першої можливості кинути осоружну науку).

Але таких шкіл мало, розміщені вони у великих містах, охоплюють лише тих, хто заслужив звання «талановитий», «природжений», «вундеркінд», чи тато або мама переконала директора, що їх чадо саме таке і повинно вчитись в школі, де кращі вчителі, зали, кабінети і т. ін. Про правила набору дітей до таких спецшкіл я нічого не читав. А як бути в звичайній школі? У малокомплектній сільській школі?

Безвихідних ситуацій не буває. Зараз проблема розв'язана дуже просто: «Є програма. Все, що нею передбачено, повинно бути виконано і записано в журналі. Всі учні повинні бути переведені до наступного класу, бо навчання однієї дитини протягом року коштує державі 135 крб. Залишив на другій рік – значить, недоробив. Можна знайти час та приміщення для додаткової роботи з відстаючими». Але якими допінгами можна наснажити дитину, щоб у неї було десять сил та енергії для роботи вдвічі-втричі більше, ніж дозволяють її слабкі сили? А це питання, здається, не розв'язане ні медичною, ні педагогічною, ні психологічною наукою. Одні діти та батьки бачать сенс в набуванні знань, мають перспективу навчання у вузі, в творчій праці, а інші нічого такого не мають і вважають, що досить навчитись рахувати гроші, а сила буде. Як же зацікавити останніх? Як переконати, що їм потрібна іноземна мова (якою

²⁵ О. Тихий. На перехресті думок. / Упор. Л. Огнєва. – Донецьк, 2013, с. 27

ніхто нічого не читає, крім, може, професорів), історія Стародавнього Світу чи економічна географія країн Африки чи Америки, коли він не знає, які заходи є в його рідному місті, не говорячи вже про область чи республіку, в якій живе.

Я порівнюю працездатність, можливий тривалий інтерес до навчання дитини з роботою двигуна автомобіля. Якщо водій гнатиме по горизонтальній дорозі свою машину на першій передачі (наприклад, інші зіпсовані), то двигун перегріється і вийде з ладу надовго, або й назавжди. Якщо ж він на крутому підйомі вестиме на високій передачі, машина зупиниться або зіпсується. Так і з дітьми. Якщо змушувати працювати більше, ніж дозволяють її сили, вона захворіє або втратить спроможність до сприймання. Якщо ж байдикуватиме на уроках, скучатиме, бо те, про що мовиться, йому вже знайомо або здається знайомим, вона теж отупіє, стане байдужою, тобто зупиниться надовго, а може, й назавжди.

Вчитель повинен бути тим мудрим водієм кожної окремої дитячої душі, який в залежності «від рельєфу» дитячої психіки, духовних та психічних сил, «включив би ту передачу», при якій пізнавальні, творчі сили та зацікавленість дитини не були б перевантажені чи недовантажені. Для цього необхідні любов до дітей, майстерність і можливості.

Діти в дошкільний період одержують далеко не однакові порції як матеріального, так і духовного харчу. Одні мають добротну їжу, теплий гігієнічний одяг, медичний догляд, няню; від народження вони слухають материну пісню, казки, народну та класичну музику, повзають на м'яких килимах, оточені творами мистецтва. Інші ж замість материнної пісні та музики чують лайку та взаємні докори батьків. Чи однаковими вони прийдуть до школи? Чи зможуть другі опанувати математику, де треба складати рівняння? Думається, що ні. І вже багаторічний досвід показав це. А сидять же в одному класі. Чи може вчителька, в якій їх сорок п'ять, вести їх з повним розумінням навантаження? Ні, не може, якою б майстерністю вона не володіла.

Тільки індивідуальний підхід до вибору типу школи (повинні б бути різні школи, розраховані на різний рівень дошкільної підготовки). Уподобання та орієнтацію учнів, з вивченням і без вивчення іншої мови народу СРСР та іноземних мов, музичного, образотворчих мистецтв і т.д., зменшення числа учнів у класі, особливо молодших, хоч би за рахунок поділу пополам класів при вивченні іншої мови на Україні та іноземної мови, які взагалі годилось би зробити обов'язковими для вивчення в школі. Неоднаковий рівень вимог до дітей в залежності від їх можливостей можуть забезпечити нормальну підготовку дітей і до навчання у вищій школі, і до роботи на підприємствах, будовах, в сільському господарстві та сфері обслуговування.

Обов'язковими, мінімальними вимогами до дітей повинні б стати ті предмети і основи наук, які під силу всім дітям, а що зверх того - те за бажанням дітей та їх батьків. У перших-третьох класах: рідна мова, лічба, читання, письмо, оповідання з історії, географії, природи свого народу. Якщо діти в дошкільний період вже добре володіють рідною мовою - і вивчення іншої мови народу СРСР не буде їм обтяжливим, хай вчать її хоч і з першого класу. Якщо арабська, китайська чи німецька не буде їх понад сили, хай вчать і її.

Якщо діти підготовлені до сприймання абстрактних понять, хай вивчають математику за новими програмами чи ще в більшому об'ємі. Але тільки за бажанням і при повному засвоєнні матеріалу! Якщо ж повне засвоєння їм не під силу, зменшити його до нормального навантаження. Клуби, гуртки, екскурсії хай будуть доступними для всіх і в розумінні їх організації, і в матеріальному.

2. «Клас чи кабінет?» - ставить проблему М. Адамський з Дніпропетровщини («Известия» 2.10.1974).

Надмірність насиченості, тобто різні машини, таблиці, карти, портрети, твори мистецтва, що не мають відношення до даного уроку, більше шкодять, ніж допомагають

дітям. Нема потреби мати для занять кабінет літератури, історії, математики, географії та інших предметів. Необхідними, на мою думку, є лише кабінети хімії, фізики (для проведення лабораторних робіт), спортивні зали та майстерні для праці. Бігання по кабінетах, розглядання непотрібних в даний момент приладів, таблиць, карт і т.п. тільки дезорганізує дітей, заважає зосередженню уваги і ні в якому плані не може бути виправданням. Зручність для вчителя не може бути вирішальним фактором. Я – за клас.

3. Естетичне виховання. Ця тема теж піднімалась в пресі. Проте, не розв'язана. Відомо, що в Естонії, наприклад, воно гарно поставлено в галузі музики, в інших республіках чи країнах образотворче мистецтво, а в нас на Україні погані справи з усім. Уроки малювання, де нема фахівця - пуста формальність і нічого не дають.

Треба б у кожній школі мати кілька хорів, які охоплювали б половину учнів, масові оркестри народних інструментів та духові оркестри, при кожній школі мати музичні класи для індивідуального навчання на якомусь інструменті, вокальні класи, студії образотворчих мистецтв. А для цього потрібні гроші і люди. Гроші могли б частково чи повністю платити батьки (не по 12 крб. на місяць, звичайно, як платять у музичних салонах). А люди? Людей треба шукати серед любителів, давши їм необхідну підготовку про особливості роботи з дітьми на короткотермінових курсах. Хай будуть сумісниками, якщо з якихось причин не можуть працювати лише в школі.

А тепер хочеться поставити на перехрестя думок деякі проблемні.

1. Сумнівним, на мою думку, є положення, коли до десятилітніх дітей на уроки ходять десять учителів. Виходить парадокс. Дитина 10 літ повинна засвоювати 10 предметів, а вчителів досить знати один. Виховна робота, контроль за нормальним навантаженням дітей, немислимі вимоги до дітей у кожного вчителя індивідуальні. Виходить, що не вчителі вивчають індивідуальні особливості дітей, а навпаки, діти вивчають і пристосовуються до індивідуальних особливостей вчителів. А вчитель протягом року неспроможний вивчити навіть імена своїх учнів (якщо в нього, наприклад, 7-8 класів по 40-45 дітей). До десятого класу, на мою думку, цілком досить мати одного вчителя з помічником (один з природничих, другий – гуманітарних наук) і, розуміється, окремо фізкультура, співи, малювання, якщо жоден з учителів не має підготовки з цих предметів.

2. Домашні завдання забирають у дітей багато часу. Далеко не всі діти вміють самотійно працювати, і тому більшість виконує їх формально. Не всі мають відповідні умови (нема окремої кімнати, заважають менші братик чи сестричка, домашні роботи, особливо на селі). Домашні завдання дозволяють значній частині дітей байдикувати на уроці («дома вивчу»), звільняють вчителів від обов'язку докладно викласти тему («дома вивчите»). Давайте згадаємо своє дитинство та оцінімо вартість та корисність домашніх завдань у нашому власному дитинстві. Вони були дуже невисокі. А сьогоднішні діти мають набагато більше інформації та можливостей і при розумній організації дозвілля можуть з більшою користю, ніж ми, використати вільний час.

«Домашние задания официально запрещены во Франции в 1958 году: «Хорошо использованные шесть часов классных занятий составляют максимум возможного для ребенка. Более продолжительная работа может отрицательно сказаться на физическом состоянии и нервной системе детей. К тому же, письменные работы выполняются дома, где бытовые и психологические условия занятий часто оказываются неудовлетворительными, имеют весьма ограниченную педагогическую ценность» / Министерский циркуляр, 1956 г., Франция/».

«Начальное образование является преимущественно интуитивным и практическим. Интуитивным в том смысле, что оно основывается прежде всего на естественном здравом смысле, на силе очевидности, на врожденной способности человеческого разума схватывать с первого взгляда и без всяких доказательств если не все истины, то, во всяком случае,

наиболее простые и наиболее существенные из них. Обучение в начальной школе является практическим; никогда нельзя упускать из виду, что учащиеся начальной школы (до 9-го класу включно, до п'ятнадцятилітнього віку) не могут терять времени на праздные словопрения, на учение теорем, на схоластические лексемы».

Нині діюча міністерська інструкція, Франція.

Цитую за книгою Б.Л.Вульфсон «Школа современной Франции», видавництво «Педагогіка», Москва, 1970, ст. 96-97.

А яка думка про це Міністерства освіти, УНД Шу (?), АПН СРСР?

3. Вже кілька літ минуло, як для робітників та службовців введено п'ятиденний робочий тиждень з двома вихідними днями. А в школі шість днів занять. Чи є необхідними й корисними заняття в суботу?

Заняття в суботу унеможливить спілкування з батьками протягом цілого дня. А таке спілкування дуже потрібне, особливо для дітей молодшого віку. «Мало мы видимся со своими детьми. У нас – захватывающая работа, домашние дела, личная и общественная жизнь. У них – ясли, детсад, школа, мир сверстников и своих интересов. ... Кроме витаминов и пищи, богатой белками, для роста и здоровья детей необходимы витамины души. И не знаю, что важнее для жизни».(Р.Тальновская. Учительница, г. Киев. «Правда», 9.1.1975).

Протягом 5 днів дитина досить втомлюється, і втрати на уроках цілком окупились би добрим відпочинком за два дні.

У суботу можна було б проводити факультативні заняття за бажанням та вибором учнів, що хочуть і можуть знати більше, ніж передбачено програмою, а також й тими, що відстають з якогось предмета.

Значна частина дітей могла б більше уваги приділяти любимому предмету, літературі, театрові, ходити на виставки, займатись у студіях образотворчих мистецтв, музичних та спортивних школах і т.п.

4. Зараз багато говориться і пишеться про фахову орієнтацію. Цілком природно, що діти орієнтуються на батьків. Як правило, діти робітників стають робітниками, діти селян - селянами, діти спеціалістів народного господарства орієнтуються на вуз, а діти професорів, письменників та міністрів - на кафедри, літературну та політичну діяльність. Так, мабуть, буде і в майбутньому. А щоб була рівність можливостей, годилось би вже з перших класів прививати любов та давати більш широкі та глибокі знання і практичні навички в галузі майбутнього фаху дитини за рахунок зменшення об'єму теоретичних дисциплін, чужих мов, які все одно вивчаються більшістю учнів формально. Треба також зробити реальною можливість орієнтації дітей робітників та селян, які можуть і хочуть вчитися, не після одержання атестата, а з перших класів.

Середня школа випускає в десять раз більше учнів, ніж потребує вища школа. А для успішного навчання у вузі дітей робітників та селян треба ще цілий рік вчити на стипендії на підготовчих курсах.

11 січня 1975 р.

Донецька область, м. Дружківка, п/в Олексієво-Дружківка, хутір Їжевка. Тихий Олексій Іванович

Домашні завдання²⁶

Домашні завдання - це так звично, так, ніби, зрозуміло. А насправді, що це таке?

Продовження шкільних занять? - Може.

Закріплення вивченого в школі? - Не заперечиш.

Навички самостійної роботи? - Так, не виключено.

З користю проведений вільний час? - Чому б ні?

Захисна міра проти неробства, байдикування, балощів? - Так.

Все правильно. І все ж таки домашні завдання - це сльози (не виходить задача, не запам'ятовується Ашурбаніпал чи Навуходоносор); прокляття (бо нецікаво і «навіщо воно мені?»); сумно, гірко (спиться над підручником); але заставляють - мушу робити (абияк, спишу вправу, перепису чи перемалюю в сусіда і т. п.). Хто не знає такого серед учнів, і то не поодиноких, а майже всіх? Знають учителі, батьки, керівники органів народної освіти, науковці, викладачі вузів.

Подивимось в історію школи з найдавніших часів.

Хто попадав до школи, той присвячував себе книжній мудрості навіки, свідомо йшов, або його свідомо віддавали на завідомі муки (риторика, кожноденне читання, писання, зубріння).

Середньовічна схоластична школа готувала служителів церкви. Догматизм, зубріння, заучування напам'ять, вивчення чужих мов - і все без найменшої потреби мислити, шукати істину, відкривати нові закони.

Для такої школи домашні завдання - чи не найкращий спосіб в усіх планах, викладених на початку статті.

Школа епохи капіталізму та промислової революції повинна була давати і давала робітників, інженерів, науковців.

Схематично показані школи минулого давали тих і тільки тих фахівців, які були потрібні панівній верхівці суспільства, тобто виконували соціальне замовлення. Інтереси дітей, інтереси гноблених мас залишалися поза увагою школи.

Школа наших днів покликана виховувати всебічно розвинених, фізично здорових, культурних людей. І якщо врахування інтересів дитини в минулому було лиш побажанням поодиноких мислителів-гуманістів, то тепер інтереси дитини повинні стати в центрі уваги всіх матерів та батьків, учителів та органів освіти, науковців та міністрів, всієї громадськості.

Чи так це сьогодні? На жаль, ні.

Школа все ще виконує соціальне замовлення. Окремі важливі ділянки розвитку людини залишаються другорядними, такими, яким припадають тільки гомеопатичні дози уваги. А саме: естетичне виховання, мовна культура (на Вкраїні), психіка, здоров'я, фізичний розвиток.

В результаті: театри напівпорожні і багато позакривалося, визначні твори красного письменства та товсті журнали видаються мізерними тиражами, поезія та музика все ще шукають своїх шанувальників, тобто не мають попиту; мова абсолютної більшості людей далека від літературної та засмічена нецензурними словами (у нас в Україні чужомовного походження); багато людей через надломленість психіки, через невміння зайнятися вартими людини справами пиячать, хуліганять, порушують елементарні норми людського співжиття.

Серед інших аспектів, що потребують виправлення та вдосконалення, є, на мою думку, і проблема домашніх завдань.

²⁶ О. Тихий. На перехресті думок. / Упор. Л. Огнєва. – Донецьк, 2013, с. 43

Всі методи добрі, коли дають гарні наслідки, в тім числі і домашні завдання. Але чи завжди останні дають гарні наслідки?

Сама природа дитини потребує цікавої роботи, пізнання, пошуків, постійної зайнятості. Діти не можуть нічого не робити. Але їх слабкі фізичні і психічні сили не витримують перевантажень, навіть короточасних, і викликають несвідомий опір, дразливість, психічний розлад. В свідомість закрадається почуття своєї неповноцінності.

Діти прагнуть бути або здаватися старшими, сильнішими, розумнішими, ніж вони є насправді. І це природне прагнення часто призводить до перевантаження, якщо йому не запобігати, а тим більше сприяти. Сприяють перевантаженням різні заохочення, змагання, домашні завдання.

Програми, на думку абсолютної більшості вчителів, дуже перевантажені непотрібними чи малопотрібними дрібницями і непосильні для повного засвоєння всіма учнями.

Наслідком перевантаження і інших прогалин у вихованні і навчанні дітей є безліч розумових калік (п'яниці, хулігани та інші злочинці, аморальні люди, бюрократи, любителі швидкої їзди на власному автомобілі, доміно і футболу на блакитному екрані).

Що потрібно для обов'язкового вивчення на думку законодавця (Міністерства Освіти)? Росії, та зверх того ще російську мову та літературу, а це 10-15% тяжкої праці.

Ріст техніки і науки, експерименти в «теплих» умовах, успіхи і досягнення поодиноких учителів чи колективів (часто випадкові), запозичення досвіду інших країн не можуть бути виправданням перевантаження і каліцтва дітей.

Домашні завдання як обов'язковий атрибут навчання заперечувалися ще К.Д.Ушинським: «Більше або менше завдання уроків додому є, на мою думку, кращим мірилом достоїнства школи: 5-6 годин роботи на день цілком досить і для дорослої людини, не тільки для дитини, і коли в школі дитина справді працює, то не тільки немає потреби задавати їй уроки додому, але навіть можна наполовину зменшити кількість годин шкільних занять» («К.Д.Ушинський про сімейне виховання».- Київ, 1974, с. 102).

«С собой никто ничего не несет - ни книг, ни тетрадок. Уроков на дом не задают. Мало того, что в руках ничего не несут, им нечего и в голове нести. Никакого урока, ничего сделанного вчера он не обязан помнить нынче. Его не мучает мысль о предстоящем уроке. Он несет только себя, свою восприимчивую натуру и уверенность в том, что в школе нынче будет весело так же, как вчера. Он не думает о классе до тех пор, пока класс не начался» / Л.Н. Толстой. Цит. за «Хрестоматия по истории школы и педагогики в России». - Москва: «Просвещение», 1974, ст. 333-334/

Домашні завдання офіційно заборонені у Франції в 1956 р.

«Хорошо использованные шесть часов классных занятий составляют максимум возможного для ребенка. Более продолжительная работа может отрицательно сказаться на физическом состоянии и нервной системе детей. К тому же, письменные работы выполняются дома, где бытовые и психологические условия занятий часто оказываются неудовлетворительными, имеют весьма ограниченную педагогическую ценность» / Міністерський циркуляр, Франція, цит. за Б.Л.Вульфсон «Школа современной Франции», изд. «Педагогика», Москва, 1970, ст. 96/.

Про позитивні сторони домашніх завдань пишеться дуже багато. Я спробую проаналізувати негативні.

1. Далеко не усі діти мають відповідні умови для виконання домашніх завдань. Серед них:

а) Нема окремої кімнати або не можна в кімнаті, бо там килими, натерта підлога - насмітить;

б) Є менші або старші діти, які своїми цілком природними заняттями не дають можливості зосередитись;

- в) Прийшли або приїхали гості;
- г) Батьки щось роблять, і треба брати участь в роботі або мимоволі слухати і думати про те, що робиться;
- д) Буває, що хтось з батьків п'яний, сваряться.
- е) Йде якийсь фільм по телевізору, футбол тощо.

Чи можлива в таких умовах плідна розумова робота? Думається, що ні.

2. Не всі діти вміють працювати самостійно. Чому? І неоднаковий рівень дошкільної підготовки, і великі (40-45 дітей) класи, отже, комусь не дісталось належної уваги і допомоги з боку вчителя, і перевантаженість програм, невідповідність програмного матеріалу психічним та розумовим можливостям частини дітей, і непедагогічний підхід до справи виховання та навчання з боку батьків, і хвороби, і інше.

3. Домашні завдання дають можливість частині учнів, у тім числі й сумлінних, байдикувати на уроках з виправданням - «дома вивчу». Може, й вивчить, але година чи якась її частина пропаде марно. «Але не тільки за дверима класу, часто й у самому класі вихованці навчаються марнувати час. Учитель тлумачить новий урок; учні, знаючи, що знайдуть цей урок в книзі, намагаються тільки дивитися на учителя і не чути жодного слова з того, що він говорить», - писав К.Д.Ушинський. / Цит. за «К.Д.Ушинський про сімейне виховання», видавництво «Радянська школа», Київ, 1974, с. 79/. А може, щось перешкодить вивчити дома, і вже появляється прогалина /з тенденцією до збільшення/, що зробить і другий урок незрозумілим, і третій ... і може привести до запускання предмета, до втрати цікавості, до зневіри в своїх силах.

4. Домашні завдання звільняють частину вчителів від обов'язку докладно викласти тему - «вдома вивчите». А чи завжди і чи всі вивчать - то байдуже.

5. Домашні завдання позбавляють дитину можливості займатись улюбленою справою, а у кожної дитини є якісь свої уподобання, інтереси (напр., література, моделювання, музика, живопис, спорт, математика і т.п.).

6. Багато батьків вірять у святість школи і забороняють будь-які заняття, крім шкільних завдань, чим нівечаться, збіднюються душі дітей.

7. Кожен учитель прагне прищепити дітям любов до свого предмета. Це - навіть його обов'язок. І якщо він чи вона особистою чарівністю, ерудицією, лагідною вдачею і т.п. своїми якостями досягає успіху, то за рахунок інших предметів, а його предмет може і не бути основним чи головним у майбутньому житті дитини. Часто дитина на уроці з іншого предмету думає про свій улюблений, не говорячи вже про домашні роботи.

Сучасні інструкції встановлюють максимум домашніх завдань - 1 година для молодших та 2,5 - 3,0 години для старших школярів. Але хто і як проконтролює цей максимум.

Не з усім, що пише в своїй статті професор Р.Міміношвілі («Літературна газета» № 24 11.6.1975 р.), можна погодитись. Наприклад, не кожного дня буває 6 уроків; не на кожному уроці географії задають 8 сторінок тексту з 19 цифрами, 21 географічним пунктом, 60 корисними копалинами і галузями господарства; не на кожному уроці алгебри задають по 7 сторінок з підручника і 6 графіків. Але в цілому підняті проблеми дуже важливі, бо потік інформації дивовижно росте, а можливості людського розуму неспроможні їх охопити. А для всебічного розвитку, для того, щоб дитина навчилася аналізувати, мислити, потрібні «години повної свободи», - як писав Д.І.Менделєєв, - коли школяр може зайнятися тим, що йому самому любо, бо інакше вийдуть люди без власної ініціативи».

Якщо навіть погодитись, що учням треба тратити на домашні завдання рівно стільки, як визначили Академія педагогічних наук та міністерство, вони себе не виправдують.

Діти в школі не добровольці, а «мобілізовані». Навчання в школі обов'язкове, і то майже у всьому світі. В цьому вже є елемент примусовості, але він не викликає опору чи протидії, бо всі усвідомлюють, що зараз уміти читати, писати, знати основи наук - так само

необхідно, як їсти, ходити чи дихати. Але все, що над міру - то на шкоду. Чи то їсти по дві порції навіть найсмачнішої страви, чи ходити по 10-15 годин на день, чи то дихати, якби в легені за кожним диханням під тиском вводили по дві-три норми навіть ідеально чистого повітря.

Домашні завдання, особливо з предметів, що на сьогодні для дитини нецікаві, а тим більше важкі чи непосильні, викликають законну реакцію спротиву, протидію, вчать дитину хитрувати, пристосовуватись, брехати, викручуватись. А такі вміння навряд чи можуть когось порадувати.

Більшість вчителів, з якими я говорив на цю тему, вважають, що без домашніх завдань працювати можна, але треба дещо скоротити програми і змінити розклад. Напр., впровадити спарені уроки, збільшити тривалість, а зменшити кількість уроків протягом дня, окремі предмети зробити факультативними.

Зустрічався я й з учителями, які всупереч інструкціям не задають обов'язкових домашніх завдань протягом усього року, деякі з початком весни або на початку навчального року і досягають не гірших, а кращих успіхів. Але ж це протизаконна самодіяльність, і таких є одиниці з тисяч.

Не було і не може бути універсального, придатного для всіх людей і народів методу, бо неоднакові люди, бо кожний народ має свої традиції, свою культуру, свою етнопедagogіку.

Тому, на мою думку, треба б якомога більше самодіяльності окремих вчителів чи колективів, районів чи національних республік із забезпеченням певного рівня знань, навиків, умінь творчо мислити і працювати. Не виключено, що узагальнення досвіду роботи окремих районів без домашніх завдань привело б до заборони завдань, як це зроблено у Франції, в Донецькій області чи на Україні, а може, і в цілому СРСР.

Не можна обманювати себе і дітей, ніби у нас все добре, досконало. Діти бачать і знають, що їм ставлять «липові» трійки і п'ятірки, що учителі закривають очі на поверховість у знаннях програмного матеріалу, а то і просто невігластво.

О.Тихий

343262, Донецька область., м. Дружківка, п/в Олексієво-Дружківка, хутір Іжевка
Тихий Олексій Іванович

Про домашні завдання²⁷

Не буває верхньої межі педагогічної майстерності. "Учитель завжди учень" (І. Франко).

Немає верхньої межі, тобто досконалості, педагогічного процесу.

Немає і бути не може універсальної, на усі часи придатної методики. Все тече...

Школа наших днів покликана виховувати всебічно розвинених, фізично здорових, культурних людей.

Школа повинна дати певну суму знань основ наук, навчити майбутніх громадян творчо мислити, вміти знайти за допомогою наявних знань і довідкової літератури правильне, найбільш доцільне вирішення життєвих, виробничих та інших проблем.

Школа повинна виховувати патріота своєї батьківщини, людину, готову в ім'я майбутнього благополуччя і щастя свого народу пожертвувати своїми особистими зручностями, перевагами і, якщо потрібно, самим життям.

Школа повинна виховати людину, якій чужі й огидні утриманство, хамство, плазування, міщанство, бюрократизм, лицемірство, підлабузництво тощо, і таку, що не терпить подібних рис в інших.

²⁷ О. Тихий. На перехресті думок. / Упор. Л. Огнєва. – Донецьк, 2013, с. 51
Дано в перекладі з російської мови

Усе це азбучні істини. Школа повинна... повинна...

Усім відомі досягнення школи: загальна восьмирічна освіта, перехід до загальної середньої, збільшення в десятки разів кількості фахівців народного господарства, науковців, докторів наук і академіків. Усе це так.

Але з шкільної лави виходять і хулігани, дармоїди, пристосованці, люди, байдужі до долі людини, що потрапила у біду, до долі свого народу, людства. Свідчень цьому предостатньо. Про це говорять, пишуть, шукають рішення проблем у боротьбі з пияцтвом, у пережитках старого, в залученні до громадського життя, дружин, за допомогою витверезників. Усе це потрібно. Але ж усе розпочинається з колиски. Адже всі сьогоднішні п'яниці, бюрократи, хулігани і тому подібне сиділи за шкільною партою, отримали відповідні атестати і дипломи. Отже, школа не зробила всього, щоб дружинником був кожен громадянин кожну хвилину, щоб міліції нічого було робити, щоб в'язниці і колонії стали пережитком.

Дуже важливо, щоб школа стала цікавою і необхідною складовою частиною життя дитини. Для цього потрібно, щоб нікого не примушували вчитися, щоб батьки не водили дітей до школи "під конвоем", щоб міліція не зобов'язувала дітей (і їх батьків) ходити до школи.

А для цього необхідно:

а) щоб діти отримували у школі те, що відповідає їх віковим особливостям і індивідуальним схильностям кожної дитини;

б) щоб те, що пропонується дитині, відповідало її фізичним і психічним силам і можливостям. Невідповідність навантаження у бік зменшення веде до байдикування й отупіння, а у бік збільшення - до втрати інтересу до навчання, невіри у свої сили.

Сама природа дитини вимагає цікавої (обов'язково цікавої!) роботи, гри, пізнання, пошуків, постійної зайнятості. Діти не можуть нічого не робити. Але їх слабкі фізичні і психічні сили не витримують перевантажень, навіть короточасних, і викликають неусвідомлений опір, нервозність, психічний розлад. У свідомість закрадається почуття своєї неповноцінності.

Діти прагнуть бути або здаватися старшими, сильнішими, розумнішими, ніж вони є насправді. І це природне прагнення часто призводить до перевантажень, якщо їм не запобігати, а тим більше сприяти. Сприяють перевантаженням різні заохочення, змагання, домашні завдання.

Діти молодшого і середнього шкільного віку здатні швидко і у великій кількості засвоювати очевидні істини, конкретні поняття, елементарні співвідношення між предметами і речами. Їх розуму не властиве абстрагування, детальний аналіз, з'ясування причин і наслідків. А сучасні програми вимагають від них саме цього. І те - з першого класу, з семирічного віку.

Перевантаження та інші прогалини у вихованні й навчанні дітей дають масу розумових калік (п'яниці, аморальні люди, хулігани та інші злочинці, любителі швидкої їзди на власному автомобілі, доміно і футболу на блакитному екрані).

Що потрібне для обов'язкового вивчення на думку законодавця (зокрема, Міністерства Освіти УРСР)? Чим керуються укладачі програм? Чи враховують вони можливості школяра, учителя? Мені здається, що - ні. На Україні діти повинні вивчати усі предмети в такому ж об'ємі, як і в Росії, та, крім того, ще російську мову і літературу, а це 10-20% важкої праці. Фізичні і психічні можливості дітей України, Білорусії та Росії приблизно однакові. Термін навчання теж однаковий (10 років), а рівень освіти різний.

За «Підсумками Всесоюзного перепису населення 1970 року» серед росіян на 1000 осіб населення віком від 10 років і старше доводиться з вищою освітою - 45, з незакінченою вищою - 14, з середньою спеціальною - 80, загальною середньою - 117, то серед українців відповідно - 35, 10, 64, 128, серед білорусів ще менше - 30, 10, 64, 109. Чи не є така картина,

при рівних правах і можливостях і рівноправ'ї усіх народів СРСР, результатом перевантаження дітей? Можливості учителя математики, хімії або географії в Росії, Україні та Білорусії однакові, вимоги до дітей і в школі, і при вступі до вузу ті ж самі, а часу на 10-15% менше. Залишається, значить, - "вивчите вдома".

Зростання техніки й науки, експерименти в "теплих" умовах, успіхи й досягнення окремих учителів і колективів (часто випадкові), перейняття досвіду інших країн не можуть бути виправданням перевантаження і каліцтва дітей.

Домашні завдання - це так звично, так начебто зрозуміло. А насправді що це таке?

Продовження шкільних занять? - Можливо.

Закріплення вивченого у школі? - Не заперечиш.

Навички самостійної роботи? - Так, не виключено.

З користю проведений вільний час? - Чому б і ні?

Захисна міра проти нічогонероблення, байдикування, балощів? - Так.

Все правильно. І в той же час домашні завдання - це:

сльози - не виходить по відповіді завдання, не запам'ятовується Ашшурбаніпал або Навуходоносор;

прокляття - оскільки нецікаво і "навіщо воно мені"?;

сумно, гірко - спиться над підручником.

Але ж примушують - повинен робити (абияк, спишу вправу, перепису завдання; перемалюю схему в сусіда і тому подібне. Хто не знає такого серед школярів? І то не одиничних, а майже усіх. Знають учителі, батьки, керівники органів просвіти, науковці.

Про позитивні сторони домашніх завдань пишеться дуже багато. Я спробую проаналізувати негативні.

1. Далеко не усі діти мають відповідні умови для виконання домашніх завдань. Серед них:

а) немає окремої кімнати або не можна в кімнаті (килими, натерта підлога - насмітять);

б) є молодші або старші діти, які своїми цілком природними заняттями не дають можливості зосередитися;

в) прийшли або приїхали гості;

г) батьки щось роблять і потрібно брати участь в роботі або мимоволі слухати і думати про те, що робиться;

д) буває, що хтось із батьків п'яний, лається.

е) йде якийсь фільм по телевізору, футбол і тому подібне

Чи можлива в таких умовах плідна розумова робота? Думається, що - ні.

2. Не всі діти уміють працювати самостійно. Чому? І неоднаковий рівень дошкільної підготовки, і великі (40-45 дітей) класи, комусь не дісталось належної уваги з боку батьків і вчителів, і перевантаженість програм, невідповідність програмного матеріалу психічним і фізичним можливостям частини дітей, і непедагогічний підхід до справи виховання батьків, і хвороби ... і інше.

3. Домашні завдання дають частині школярів, у тому числі добросовісних, можливість байдикувати на уроках з виправданням - "удома вивчу". Можливо, і вивчить, але година або якась її частина пройде даремно.

К.Д.Ушинський писав: "Не тільки за дверима класу, часто і в самому класі вихованці вчилися марно витрачати час. Учитель розповідає новий урок; учні, знаючи, що знайдуть цей урок у книзі, намагаються тільки дивитися на учителя і не чути жодного слова з того, що він говорить". (Цит. за "К.Д.Ушинський про сімейне виховання". - Київ, 1974. - с. 79, зворотний переклад автора). А можливо, щось перешкодить вивчити вдома, і вже з'являється тріщина (з

тенденцією до збільшення), що зробить інший урок незрозумілим, і третій... і може призвести до запускання предмета, до втрати інтересу, до невіри у свої сили.

4. Домашні завдання звільняють частину учителів від обов'язку докладно викладати тему - "удомо вивчите". А чи завжди і чи усі вивчать?

5. Домашні завдання позбавляють дитину можливості займатися улюбленою справою, а у кожної дитини є певні схильності до чогось, свої інтереси (напр., література, моделювання, музика, малювання (живопис), спорт, математика і тому подібне).

6. Багато батьків вірять у святість школи, в її непогрішність і забороняють будь-які заняття, окрім шкільних завдань, чим нівечаться, збіднюються душі дітей.

7. Кожен учитель прагне прищепити дітям любов до свого предмета. Це - навіть його обов'язок. І якщо він або вона особистою привабливістю, ерудицією, лагідністю і подібними своїми якостями досягає успіху, то за рахунок інших предметів. А його предмет може бути не основним або головним у майбутньому житті дитини. Часто дитина на уроці з іншого предмета думає про свій улюблений, не кажучи вже про домашні роботи.

Домашні завдання як обов'язковий атрибут навчання ставилися під питання ще К.Д.Ушинським: "Більше або менше задавання уроків додому є, на мою думку, кращим мірилом гідності школи: 5-6 годин роботи на день цілком достатні і для дорослої людини, не лише для дитини, і якщо в школі дитина дійсно працює, то не лише немає потреби задавати їй уроки додому, але навіть можна наполовину зменшити кількість годин шкільного навчання" ("К.Д.Ушинський про сімейне виховання". - Київ, 1974. - с. 102, зворотний переклад автора).

Л.М.Толстой писав: "З собою ніхто нічого не несе - ні книг, ні зошитів. Уроків додому не задають. Мало того, що в руках нічого не несуть, їм нічого і в голові нести. Ніякого уроку, нічого зробленого вчора він не зобов'язаний пам'ятати нині. Його не мучить думка про майбутній урок. Він несе тільки себе, свою сприйнятливую натуру і впевненість у тому, що у школі нині буде весело так само, як учора. Він не думає про клас до тих пір, поки клас не почався" (Цит. за "Хрестоматією з історії школи і педагогіки в Росії". - Москва: Видавництво "Просвещение", 1974. - с. 333-334).

Домашні завдання офіційно заборонені у Франції в 1958 році: "Добре використані шість годин класних занять складають максимум можливого для дитини. Триваліша робота може негативно позначитися на фізичному стані та нервовій системі дітей. До того ж, письмові роботи виконуються вдома, де побутові і психологічні умови заняття часто виявляються незадовільними, мають дуже обмежену педагогічну цінність" (Міністерський циркуляр, Франція, цит. за Б.Л.Вульфсон "Школа сучасної Франції". - Москва: Педагогіка, 1970. - с. 96).

Домашні завдання, особливо ті, які сьогодні для дитини нецікаві, а тим більше важкі або непосильні, виконуються формально і вчать дитину лише хитрувати, брехати, викручуватися. А такі результати навчання навряд чи можуть кого-небудь порадувати.

Діти у школі не добровольці, а "мобілізовані". Навчання у школі обов'язкове, й так майже у всьому світі. У цьому вже є елемент примусовості, але він не викликає опору або протидії, оскільки всі усвідомлюють, що зараз уміти читати, писати, знати основи наук так само необхідно, як їсти, ходити або дихати. Але все, що понад міру - те на шкоду. Чи то їсти по дві норми навіть найсмачнішої їжі, чи то ходити по 12-15 годин на день, чи то дихати, якби при кожному вдиху під тиском вводили по дві-три порції навіть ідеально чистого повітря.

Не зі всім, що пише у своїй статті "Анізотропія ... і П'єр Безухов" ("Літературна газета" № 24 від 11 липня 1975 року) Роман Міміношвілі, можна погодитися. Наприклад, не щодня буває 6 уроків. Не на кожному уроці географії задають 8 сторінок тексту з 19 цифрами, 21 географічним пунктом, до 60 корисних копалин і галузей промисловості. Не на кожному уроці алгебри задають по 7 сторінок з підручника і 6 графіків. Але пропозиції Р. Міміношвілі:

"а) хоч би дорівняти навантаження дітей до нормального робочого дня їх батьків, б) позбавитися "подробіць", в) шукати нові, інтенсивніші методи навчання" - заслуговує на найпильнішу увагу як учителів, так і батьків.

Потік інформації жахливо росте, людський розум не здатний його охопити. Та й чи потрібно? Для всебічного розвитку, для того, щоб дитина навчилася аналізувати, мислити потрібні, як писав Д.І.Менделєєв, "години повної свободи, коли школяр може зайнятися тим, що йому самому приємно, бо інакше вийдуть люди без власної ініціативи".

Чи мають сьогоднішні школярі такі вільні години? Напевно, не мають. Їм задають обов'язкові домашні завдання не лише у дні занять у школі, але й на вихідні дні, і на канікули.

Я говорив про домашні завдання з дуже багатьма учителями. Деякі з них не задають обов'язкових домашніх завдань упродовж усього навчального року, інші - восени і весною, і досягають не менших успіхів, ніж ті, які їх задають. Дуже багато вчителів, особливо в сільських школах України, або зовсім не задають домашніх завдань, або не звертають уваги на те, що вони не виконуються. Але ж це протизаконна самодіяльність.

Абсолютна більшість учителів, з якими я говорив, вважають, що без домашніх завдань працювати можна, але потрібно дещо скоротити програми, змінити розклад /ввести спарені уроки, збільшити тривалість і зменшити кількість уроків впродовж дня/, зробити окремі предмети необов'язковими, факультативними.

Вже багато років існують групи продовженого дня. На жаль, я мало знаю принципи і характер роботи дітей у них, не знаю, які успіхи дітей, що навчаються в цих групах, але доводилося чути, що батькам і після занять у групах доводиться примушувати дітей учити уроки. / Бідні діти! Від 8 до 17 у школі, та ще і вдома уроки. І це в 7-10-річному віці! /

Напрошується питання: "А що робитимуть після уроків, якщо не буде домашніх завдань"?

Тут можливі різні варіанти. Про вільний час одних дітей потурбуються батьки, старші діти. Про інших потурбується та сама школа, громадські організації. Можливі й хати-читальні, і гуртки з моделювання, прикладного мистецтва, вишивання, художня самодіяльність (хори, оркестри, класи вокалістів, різних музичних інструментів, студії образотворчих мистецтв і тому подібне), суспільно корисна праця, колективні ігри, спорт, туризм і так далі, тематичні радіо- і телепередачі. Усе це, організоване на добровільних засадах, без домашніх завдань, без якого б то не було примусу дало б незрівнянно кращі результати, ніж нині чинна система домашніх завдань, педагогічна цінність яких дуже невисока.

Не було і не може бути універсального, придатного для всіх людей і народів методу, бо кожна людина – неповторна індивідуальність, кожен народ має свої традиції, свою культуру, свою етнопедагогіку.

На мою думку, потрібно б більше самодіяльності окремих учителів або колективів, районів і національних республік щодо роботи без домашніх завдань при забезпеченні певного рівня знань, навичок, уміння теоретично мислити і працювати. Не виключено, що узагальнення досвіду окремих шкіл і районів без домашніх завдань привело б до заборони їх в Донецькій області, на Україні, а можливо, і в цілому СРСР, як це зроблено у Франції.

Не можна обманювати себе і дітей, ніби у нас все добре, досконало. Діти бачать і знають, що їм ставлять "липові" трійки і п'ятірки, що вчителі закривають очі на поверхневність знань програмного матеріалу, а то і просто неучтвю.

10 листопада 1975 р.

Адреса: 343262, Донецька область, м. Дружківка, п/в Ол.-Дружківка, х. Іжевка

Тихий Олексій Іванович

«Домашні завдання» з перешкодами²⁸

Стаття О.Тихого «Домашні завдання» була підготовлена редакцією газети «Известия» до друку, але не опублікована через нещасливий збіг обставин. Для батька це була велика прикрість, він мені розказував про свої спроби виправити ситуацію - але, на жаль, ці спроби не принесли успіху.

Оскільки педагогічні роботи батькові не інкримінувалися, то вилучені під час обшуків матеріали на ці теми КДБ після суду повернув (в тих самих течках, пронумеровані, але без будь-яких поміток і коментарів). Рукописні та машинописні матеріали, копії листів дозволяють відтворити невеселу історію нездійсненої публікації.

* * *

Газети 70-х років суттєво відрізнялися від сучасних. Політика (офіційна, іншої на шпальтах не могло бути) займала перші сторінки як у всесоюзній, так і республіканській і обласній пресі, зате на останніх сторінках газети подавали досить багато цікавих і важливих матеріалів. Не лише авторитетні оглядачі газет, але й вчителі-практики періодично публікували статті, в яких обговорювалися важливі питання школи, вищої освіти, виховання.

Газети заохочували читачів до участі в дискусії.

18 січня 1975 р. батько відправив на адресу газет «Радянська освіта» та «Известия» лист до рубрики «На перехресті думок». Це був відгук на статті «Плекаймо здібних» С.Пасічник, завуча восьмирічної школи з Хмельниччини; «Воспитание воспитанных» учителя В.Безденежних з Кривого Рогу; «Класс или кабинет?» М.Адамського з Дніпропетровщини. Після обговорення висловлених у статтях пропозицій батько запропонував «на перехрестя думок» кілька своїх тем (подаю зі значними скороченнями):

1. «Сумнівним, на мою думку, є положення, коли до десятилітніх дітей на уроки ходять десять вчителів. Виходить парадокс. Дитина 10 літ повинна засвоювати 10 предметів, а вчителів досить знати один... До 8-го класу, на мою думку, цілком досить мати одного вчителя з помічником... і, розуміється, окремо з фізкультури, співів, малювання...»

2. Домашні завдання. Вони забирають у дітей багато часу, бо далеко не всі діти вміють самостійно працювати, не всі мають відповідні умови... 5-6 годин на день розумової роботи дитини в школі цілком досить для неї».

3. ...Чи є необхідними і корисними заняття в суботу? Заняття в суботу унеможливають спілкування з батьками протягом цілого дня. А таке спілкування дуже потрібне, особливо для дітей молодшого віку...

4. ...щоб була рівність можливостей, годилося би вже з перших класів прививати любов та давати більш широкі та глибокі знання і практичні навички в галузі майбутнього фаху дитини за рахунок зменшення обсягу теоретичних дисциплін, чужих мов, які все одно вивчаються більшістю учнів формально... Середня школа випускає в десять раз більше учнів, ніж потребує вища школа. А для успішного навчання в вузі дітей робітників та селян треба ще цілий рік вчити на стипендії на підготовчих курсах.»

Заступник редактора «Известий» Л.Очаковская вже 28 січня підписала такий лист О.Тихому:

«К сожалению, я не знаю украинского языка настолько, чтобы читать статьи и очерки. В «Известиях» Вашу статью могут перевести весьма кратко, оставив только суть вопроса, но это, как Вы понимаете, не сможет дать представления о достоинствах и недостатках всей статьи.»

²⁸ О. Тихий. На перехресті думок. / Упор. Л. Огнєва. – Донецьк, 2013, с. 35

«Известия» - общесоюзная газета, издающаяся на русском языке, и авторы, которые хотят в ней выступить, обычно присылают нам свои материалы не на языке своей республики, а на нашем общегосударственном языке. Полагаю, что Вы меня поймете правильно.»

9 квітня батько написав листа п. Очаковській (затримка з відповіддю була викликана, очевидно, тим, що він чекав і на відповідь «Радянської освіти»; не дочекався): *«...Я перевел статью на русский язык и посылаю в «Известия» не столько с целью ее напечатания (мне не верится, что для нее найдется место, всесоюзная ведь), а чтобы узнать мнение хотя бы одного специалиста...»*

В Вашем письме есть слова: «...на нашем общегосударственном языке». Ленин писал: «...российские марксисты стоят за о т с у т с т в и е общегосударственного языка». Это, кажется, никем не опровергнуто и не отменено. Думается, что в Вашем письме просто описка. Но, к сожалению, такое иногда попадает и в газетах, не говоря о мещанских представлениях о национальных и так называемом общегосударственном языке...»

24 квітня спец. кор. «Известий» по відділу ВУЗів і шкіл І.Овчиннікова написала батькові такого листа: *«Вы ставите много интересных и чрезвычайно важных вопросов... Наиболее значительной мне показалась часть, касающаяся домашних заданий. Думается, надо подробно разработать именно этот вопрос. Попробуйте сделать это и пришлите вариант...»*

Робота над статтею «Домашні завдання» і спроби обговорення (див. нижче в листі) зайняли певний час (крім усього іншого, в цей час батько інтенсивно працював над збіркою «Мова-народ»), але вже 10 листопада 1975 року О.Тихий пише І.Овчинніковій (подаю лист повністю):

Многоуважаемая тов.Овчинникова!

Получил Ваш отзыв о моей статье за № 82030 от 24.4.1975 г. Очень признателен за него.

Написал я статью о домашних заданиях. Показывал ее в редакции газеты «РАДЯНСЬКА ДОНЕЧЧИНА» - отказались даже прочитать на том основании, что на эту тему уже давали статью. Возил и в редакцию республиканской учительской газеты «РАДЯНСЬКА ОСВІТА». Ответили, что не может быть напечатана, так как домашние задания как составная часть обучения предусмотрена законом и потому мы, ведомственная газета, напечатать ее не можем.

Перевел ее на русский язык и посылаю на Ваш суд с надеждой хотя бы получить мнение компетентного специалиста. Если Вы найдете, что что-нибудь может быть опубликовано, прошу сообщить мне заранее для согласования. Я не журналист и не знаю правил, поэтому прошу извинить меня за неуместную просьбу.

С искренним уважением...»

Далі події розвивалися швидко і несподівано. 28 листопада редактор «Известий» по відділу шкіл і вузів телеграфує:

«ДРУЖКОВКА ДОНЕЦКОЙ ХУТОР ИЖЕВКА А И ТИХОМУ.

УВАЖАЕМЫЙ Т ТИХИЙ МЫ ПОСТАРАЕМСЯ ПОДГОТОВИТЬ ВАШ МАТЕРИАЛ К ПЕЧАТИ В НЕСКОЛЬКО СОКРАЩЕННОМ ВИДЕ СООБЩИТЕ МЕСТО ВАШЕЙ РАБОТЫ И ДОЛЖНОСТЬ = РЕДАКТОР Е. ИВАНОВА»

На жаль, батько в цей час був у відпустці - в тому числі кілька днів у Москві. Але, як він розказував мені пізніше, заходити в «Известия» не став - не хотів бути нав'язливим. Дома

була його мати, Марія Кіндратівна. Вона просто поклала телеграму під радіоприймач: «Олексій приїде, тоді і розбереться, що там їм треба». І забула про неї.

На початку 1976 року прийшов лист:

Уважаемый т.Тихий!

Не получив от Вас ответа, мы позвонили в Ваш исполком с просьбой навести справки о Вас. Нам ответили, что Вы были осуждены за проявление украинского национализма на 10 лет, из-за чего и не работаете в школе. Сообщите, пожалуйста, когда это было, реабилитированы ли Вы, в каком положении дело сейчас. Очень просим сообщить эти сведения немедленно.

С уважением,

Е.Иванова, редактор «Известий» по отделу вузов и школ».

Як очевидно з цього листа «Известий», місцева влада рада була бути святішою за Папу Римського...

«Уважаемая тов. Е Иванова!

Ваше письмо от 25.12.1975 получил только сегодня...

Исполком дал Вам обо мне фальшивую информацию. Во-первых, никакого проявления украинского национализма мне не инкриминировалось; во-вторых, сразу после освобождения я три года работал в школе и ушел согласно поданного заявления по собственному желанию, не имея за три года работы никаких взысканий, замечаний и предложений уйти с работы; в-третьих, я был осужден не на 10 лет, а на семь, и, наконец, через десять лет после освобождения, т.е. в 1974 году с меня снята судимость. Никакого преступления я не совершал, что совершенно очевидно из самого приговора...

Чувствуется, что Вы находите высказанные мною мнения о домашних заданиях стоящими внимания читателей... Очень прошу Вас дать в газете статью на эту тему.

Беседуя на эту тему с сотнями учителей, я не встречал таких, которые бы постановку вопроса в такой плоскости считали необоснованной, глупой или противозаконной».

С уважением,

Тихий Алексей Иванович

8.1.1976».

Газета відповіла ввічливо:

«Мы подготовили Ваше письмо к печати и постараемся опубликовать его, когда будет возможность. Естественно, готовя письмо к печати, мы не могли не поинтересоваться его автором».

Можливості для публікації статті «націоналіста» О.Тихого так і не знайшлося...

Можуть бути різні міркування щодо вищенаведених тез і пропозицій у статті «Домашні завдання», але дискусія щодо них так і не відбулася 36 років назад...

11.03.2012

ГРОМАДСЬКЕ ЖИТТЯ

Вільний час трудящих²⁹

Стаття В.Гукова в «Радянській Донеччині» від 29 березня 1974 р. надзвичайно актуальна, піднімає проблему великої ваги та вимагає зусиль усіх ланок громадського життя та участі в ній усіх громадян – від професора до некваліфікованого робітника включно. Я переконаний, що на неї відгукнуться і ті, на совісті та обов'язку яких лежить забезпечувати та організовувати культурне дозвілля, підвищувати культурний рівень, кваліфікацію та освіту громадян, особливо молодих; і ті, хто прагне, але не може задовольнити свої культурні та духовні потреби; і ті, хто щодня зустрічається у витверезниках з людьми, які весь вільний від роботи час проводять за пляшкою, доміно, біля блакитного екрана, на рибалці, або в пошуках сильних емоцій в парках, на вулицях в бездумному, безцільному блуканні.

Я — робітник. Часто проживаю по гуртожитках, працюю на різних будовах та в різних районах України. Я живу і працюю з молоддю та людьми середнього віку, і саме про їхній вільний час хочеться поділитися своїми думками в цьому дописі.

Що я вважаю вільним часом робітника?

1. Час від моменту закінчення робочої зміни до початку наступної зміни.

2. Час, відведений на обід (у нашому тресті одна година).

3. Час, коли ми не працюємо з якихось причин (відсутність матеріалів, знарядь праці, організаційний неполадок, наприклад, оформлення нарядів, неможливість виконувати роботу через те, що там працює інша бригада, нормативні відпочинки в процесі роботи — «перекур», вільні хвилини в процесі виконання своєї роботи).

4. Вихідні дні — свята, відпустки, хвороба.

Вільний час робітник використовує як сам знає та вміє, і ніхто не може робити якихось приписів, наказів, чи розпоряджень щодо його використання. Так було, так є, так має бути і так буде. Будь-яке насильство в цьому праві приведе до насильного, а то й активного опору з боку тих, кому будуть наказувати, вимагати, змушувати. Отже, залишається тільки організувати та забезпечувати можливість для культурного і корисного, як для самого трудівника, так і для народу, до якого він належить, для суспільства, для всього людства.

Що зараз пропонується трудящим у вільний від роботи час? Як ставляться трудящі до пропонуванних заходів? (Обмежуюсь тільки культурно-освітніми та розважальними заходами й можливостями їх задоволення).

1. Телевізор. Його мають майже всі трудящі. Біля його блакитного екрана просиджують по багато годин денно і робітники, і школярі, і дошкільнята, й інтелігенти. Але чи можна сказати, що це чудо техніки суттєво змінило на краще моральне лице суспільства? Культурний та освітній рівень людей? Чи збагатив він їхній духовний світ? Чи розкрив він перед своїми глядачами історію, сучасні проблеми, перспективи та шляхи до прийдешнього? На мою думку, цього не сталося. І чим далі, тим частіше чуєш, що люди тижнями не включають телевізора, бо «нема чого дивитись». Під час «перекурів» тільки й чути розмови про футбол, рідко про окремі епізоди з кінофільмів, про «шпівнів», і ні разу не доводилось чути, щоб хтось обговорював лекцію, новини, побачені по телевізору або почуті по радію.

Є мабуть над чим подумати працівникам радію та телебачення. Очевидно, було б доцільно обговорити цю проблему і на сторінках газет, і перед телеглядачами та радіослухачами. Треба б послухати, чим живуть, чого хочуть, до чого прагнуть трудящі. Та розповісти на цю тему є що і нашим письменникам, і науковцям, і рядовим громадянам.

²⁹ Олексій І. Тихий. Роздуми. Збірник статей, документів, роздумів. / Упорядкував Осип Зінкевич. — Балтимор — Торонто: Українське Видавництво «Смолоскип» ім. В.Симоненка. — 1982. — с. 27-34,

Найгірше ж бачити, що марно пропадають зусилля сотень тисяч працівників радіо та телебачення, і мовчати.

2. Кіно. На жаль і на сором, і сьогодні в кіно дуже часто ходять, аби згаяти час, не знаючи, що будуть дивитись, яку втіху чи насолоду одержать від перегляду фільму, що нового, потрібного та вартісного винесуть з нього. Та й де можна довідатись про проблеми, що піднімаються в фільмі. Чи ж можуть молоді подивитись фільми минулих років за рекомендаціями своїх батьків, учителів, старших товаришів? Учителі радо рекомендували б переглядати фільми за творами класиків літератури, що вивчаються за шкільною програмою, батьки рекомендували б своїм дітям ті фільми, що їх зворушили в юності і тим самим через цей вид мистецтва відшукали б шлях до сердець своїх дітей, розкривали б перед ними свої уподобання, свої помилки, свій світогляд. А це ж так необхідно. А де зараз можна подивитись хоч би такі фільми, як «Тарас Шевченко», «Наймичка», «Захар Беркут», «Чистеє небо», «Білий птах з чорною ознакою», «Вінченцо Белліні» та ін. Треба чекати може й цілих десять літ, поки хтось поставить в план якийсь із давніх фільмів, і то з касових міркувань.

А як довідатись про зміст фільму, на який юнак хоче повести дівчину чи сам бажає подивитись? Анотацій нема, журнали про кіно дають матеріал про фільми, які йтимуть в якомусь селі через 2-3 місяці, через два роки, або й ніколи не йтимуть. Чи в змозі дитина, хоч їй і 19-20 літ, тримати в пам'яті або вести журнал, щоб не проґавити одного з сотень фільмів, що його треба б подивитись? Ні. Не може. І тому ходять не щоб подивитись якийсь конкретний фільм, а просто йдуть в кіно.

А можна ж би в межах області чи навіть одного міста давати атестацію та рекомендації на фільми, що йдуть сьогодні, йтимуть протягом найближчого тижня чи місяця. Можна продавати такі анотації в кіосках, школах, книгарнях, в кінотеатрах по 1 коп. за 2-4 штуки, вивішувати на видних місцях.

3. Художня література. Це найбільш ефективний засіб впливу на свідомість, духовний та культурний розвиток людини і суспільства в цілому. Чи забезпечується попит трудящих на корисну, вартісну книгу? Треба відверто сказати: Ні! Чи знайде книголюб, якому сьогодні 17-18 літ, твори Г. Тютюнника, В. Симоненка, І. Драча, Ю. Опільського та навіть і такі, що недавно виходили, як «Початок» К. Басенка, «Марія» С. Іщенко, «І будуть люди» А. Дімарова та інші? Вони розійшлись (часто як «нагрузка» до книги, перев'язаної червоною стрічкою), і коли буде друге, третє, десяте видання – ніхто не знає. Та навіть «Кобзар» Т. Шевченка ніде не можна купити. Чому? Це ж і задоволення попиту трудящих, і гроші, і піднесення культурного рівня, і піднесення моральних якостей людей. Коли ж людям, а особливо молоді пропонують тільки залежаний товар, обов'язково знецінюється і вся книжкова продукція та ще й виховується зневага до книги, до літератури взагалі.

4. Лекції. Лекційних зал взагалі дуже небагато. Лекції проводяться рідко, особливо у великих залах. Тематика лекцій також обмежена вузьким колом тем. Великі аудиторії збирають хіба що міжнародні проблеми та наукові або технічні для спеціалістів. Рідко можна побачити оголошення про цикли лекцій на теми моральні, мистецтва, літератури і т. д. Але це тема товариства «Знання». Мої ж колеги-робітники лекцій не відвідують або дуже мало відвідують. Про це докладніше могли б сказати соціологи.

Палаці культури, клуби, червоні куточки, музеї обслуговують мізерну кількість трудящих у відсотковому відношенні. Художня самодіяльність перестала бути масовою, а працює з напівпрофесіоналами. Чому?

Про всі ці мої «чому?» годилося б запитати і керівників культурних закладів, і керівників підприємств, палаців культури, клубів, комсомольських вожаків, начальників житлово-комунальних установ, учителів, робітників, селян, молодь.

Навряд чи можна знайти метод чи правило, яке в однаковій мірі задовольнило б і науковців, і інженерів, і робітників, і селян всієї України, області чи навіть одного міста.

Почати можна б з окремого заводу чи села, окремого навіть будинку чи гуртожитку, в залежності від того, що є з традицій, кадрів, матеріальних можливостей, приміщень тощо.

Почати можна б з того, щоб зібрати людей і запитати: «Чого ви хочете? Чого бракує у вашому житті? Що ви готові зробити, щоб вам жилося краще? Що ви вважаєте за необхідне змінити і як саме?» Я переконаний, що люди сказали б багато корисного, важливого і самі без приказів зверху знайшли б дорогу до культурного життя, потяглись би і до культури, і до науки, і до самовдосконалення. Багато хто, особливо молодь, поміняла б пляшку на музичний інструмент, книгу, лекцію, пензель, туристський похід чи на щось інше, що збагачує, а не збіднює духовний світ людини, як сьогоденні уподобання (горілка, доміно, бешкетництво і т. п.). Тільки ж не треба планів роботи, наглядачів, казенних організаторів.

Я не ідеаліст, і не думаю, що все зробиться за три дні чи навіть три роки, але тих, хто ще не став алкоголіком, хто прагне справжнього, достойного людини життя, треба сьогодні ж забезпечити можливістю вести таке життя.

Для цього потрібно: дати можливість працювати в бригаді, де всі однаково відносяться до роботи; жити з тими, чий інтереси та уподобання сходяться; організовуватися в земляцтва, громади, товариства, клуби, гуртки і т. д.

5. Перерва на обід. Це ціла година часу, який може бути використаний для прийняття їжі (10-15 хв.), а решта на читання газет, слухання музики, перегляд короткометражних кінофільмів, лекції, читання брошур та книг, те ж доміно, більярди і т. п. в залежності від рівня інтелекту, бажань та уподобань кожного трудівника. А нині абсолютна більшість робітників простоює в черзі в їдальнях, дуже часто навіть за рахунок робочого часу, бо за годину, відведену на обід, багато хто не встигає достоятися в черзі та пообідати. Я спостерігав таке на будівництві Ладижинської, Запорізької, Вуглегірської, Курахівської, Слов'янської та Старобешевської ДРЕС, в Краматорську, на Машинобудівному заводі в м. Дружківці, на Машинобудівному заводі ім. 15-тиліття ЛКСМУ в м. Донецьку, а також в їдальнях м. Харкова. Кажуть, що не краще і на інших підприємствах та будовах. Було б добре, якби по цьому питанню сказали своє слово працівники громадського харчування, профспілки, молодь та ін.

Я ніяк не можу збагнути, що дає самообслуговування. В багатьох їдальнях стоять десятки незайнятих столів, а люди в три-чотири ряди товпляться біля роздачі, сваряться, матюкаються, потихеньку крадуть те, що скраю лежить, розповідають вголос масні анекдоти, перевертають підноси з їжею, встановлюють і порушують чергу, теоретизують: жива чи не жива повинна бути черга, можна займати на цілу бригаду чи не можна, розглядають принади жінок та дівчат, що бігають по кухні, тягають п'ятивідерні каструлі, готують страви. Невже це можна назвати відпочинком взагалі, а культурним тим більше? В таких чергах стоїть і значна кількість інженерно-технічних працівників, господарських та профспілкових діячів. Не доводилося бачити тільки директорів підприємств, але, мабуть, і вони бувають, бачать і знають, що робиться в їдальнях під час обідніх перерв.

В окремих їдальнях для окремих цехів обід організовано ставлять на столи і люди швидко, спокійно, без черги приймають їжу і можуть справді відпочити. Таке я бачив у ресторанах для інженерно-технічних працівників.

Бачив я швидко і культурне обслуговування в одному з будинків відпочинку в м. Одесі, де за першим столом, в точно зазначений час на попереднє замовлення швидко, культурно і гігієнічно поставлять перед вами страви. Є, мабуть, ще їдальні, де прекрасно поставлено обслуговування трудящих, і їх досвід треба б поширювати.

Щоб для послуг трудящих були організовані якісніші умови культурного відпочинку, крім доміно і карт, я не бачив. Хіба що один раз під час обідньої перерви на Слов'янській ДРЕС грав симфонічний оркестр Донецької філармонії та в майстерні Старобешевської ДРЕС стоїть більярдний стіл.

Можна б організувати цикли півгодинних лекцій з музики, прослухування музичних творів з відповідними коментарями, лекції з живопису з демонстрацією діапозитивів, огляд кінофільмів, що демонструються на екранах міста, огляди літературних новинок, лекції про мораль, право, демонструвати короткометражні документальні та художні фільми тощо.

Лиш незначна частина робітників постійно має можливість безперервно виконувати свою роботу, але не про них мова. Більшість же в зв'язку з ремонтом верстата, відключенням електроенергії, відсутністю заготовок, роботами по забезпеченню техніки безпеки та з безлічі інших причин не можуть виконувати свою роботу. І таке трапляється на кілька хвилин чи годин, а то й на кілька днів. І часто ніхто в цьому не винен. А робітник мусить бути на своєму робочому місці, хоч нічого й не робить. В рядах простоїв не буває. Робітник, не маючи що робити, коротає час, виготовляючи щось нікому не потрібне, аби була видимість роботи. Відкрити книгу — це вже злочин, порушення трудової дисципліни. А чому? Адже це розумне, що підносить культурний та професійний рівень. В силу різних причин бувають дні, тижні, а то й місяці, коли з цілком законних причин нема фрахту робіт, і десятки робітників не мають чого робити, але мусять в брудному одязі вкупі проводити 8 годин, нічого не роблячи. Простою не буває, безробіття нема, а непродуктивних затрат робочого часу дуже багато, і таке неробство часто важче, ніж звичайна, нормальна, звична робота. Воно важке і в фізичному, і, особливо, в психологічному плані.

Нарешті, є ряд професій чи робіт, які дозволяють, при забезпеченні найкращого технологічного процесу, і книгу почитати, і полежати, і поспати навіть, але окремі начальники вважають сам факт відкривання книги злочином. Можна займатися будь-якими теревеннями, анекдотами, чим завгодно, тільки читати не можна. Навіть безплатні відпустки на час, коли нема роботи, заборонені. А чому? Це ж вигідно і для трудящих, і для виробництва.

Про вихідні дні я багато писав на початку статті. Відпустки проходять дуже погано. Кудись поїхати можна, є багато музеїв, чудових куточків природи, театри, виставки тощо, які недоступні трудящим протягом цілого року. Подивився б під час відпустки, це ж так необхідно всім, а особливо дітям з їх жадобою до знань, нових вражень, історії та іншого. Але ж поспробуй поїхати. Якщо владнаєш з квитком на поїзд чи літак, то не матимеш де переспати. Готелі заповнені, інших помешкань нема і залишається ночівля під відкритим небом, а це далеко не всім по силі, і люди проводять відпустки в домашніх роботах, за доміном, пляшкою, біля блакитного екрана.

При хворобах, що не заважають розумовій роботі, час використовується далеко не завжди розумно і з користю, бо значну частину часу проводять в чергах біля кабінету лікаря.

Висновок. Вільний час трудящих — це не лише час для відновлення сил для завтрашнього трудового дня, а й час для інтелектуального розвитку, час для піднесення культурного та освітнього рівня трудящих — і цей розвиток повинен би стати в центрі уваги як самих трудящих, так і інтелігенції, на совісті якої лежить відповідальність за прийдешнє. (15. IV. 74.)

Сільські проблеми³⁰

Слушно, хоч, може, й з запізненням на кілька десятиліть «Літературна Україна» поставила на обговорення сільські проблеми.

Ці проблеми вже давно турбують самих селян. З боєм дивляться вони на запустіння села, втрату природної любові до праці на землі, занепад моралі та культури на селі. Не байдужі ці проблеми й значній частині української інтелігенції (учителів, агрономів, зоотехніків, керівників колгоспів та радгоспів), бо зв'язані з постійною

³⁰. Публікується за фотокопією з машинопису, що зберігається в архіві вид-ва «Смолоскип» у Києві.

нестачею робочої сили, з постійним зменшенням кількості школярів, згортанням, а то й повним припиненням культурно-масової роботи в клубах, з примітивізмом життя не лише рядових колгоспників та робітників радгоспів, а й сільської інтелігенції. Не байдужі вони й пресі, яка часто передає матеріали про нестачу робочої сили, поганий обробіток землі (прополка, збирання врожаю, особливо овочів, фруктів, картоплі, буряків, кавунів та динь і т.д.), про нестачу робітників на тваринницьких фермах.

Безперечними, на мою думку, є переваги колективного господарства над індивідуальним. Це – економія часу і витрат на одиницю одержаної продукції, можливість застосування потужної техніки, можливість кращої організації виробничої діяльності, більше можливостей для навчання та виховання дітей з вивченням на ділі всього циклу сільськогосподарського виробництва і переробки сільськогосподарської продукції, незрівнянно кращі умови для культурного дозвілля, як то самодіяльність, тривалі мандрівки та походи молоді, поїздки до театрів, музеїв, на концерти та вистави...

Чому ж все-таки село (я маю на увазі виключно українське село, бо сіл інших народів не знаю) старіє, вимирає? Чому в селах стоять порожні не лише старі будівлі, а й нові, добротні, з усіма вигодами, будинки? Чому повмирало багато хуторів та маленьких сіл? Чому земля, село, що віками було доброю, щедрою матір'ю, перетворилась на злу мачуху, від якої тікають їхні діти в найми до міста? Чому люди, зокрема, молодь, полишають рідну оселю, де все дороге й знайоме, часто зроблене своїми руками, та йдуть у гуртожиток, у лімітки до міста, де протягом 5 літ навіть прописки не обіцяють?

Що подумали б прадіди сьогоднішніх 15 – 17-літніх своїх правнуків, якби подивилися на їхнє життя? Хіба такої долі вони бажали їм, вступаючи до колгоспу? Адже вони думали, що земля наша, продукти нашої праці теж наші, ми погано жили, а наші діти, а тим більше внуки та правнуки, житимуть краще, зовсім добре. Тобто менше працюватимуть, більше кращих продуктів своєї праці споживатимуть, за свою працю на священній землі, политій кров'ю та потом багатьох поколінь наших предків, матимуть змогу купувати більше й кращих промислових товарів, набуватимуть знання, житимуть не лише хлібом насущним, плодитимуться і радітимуть своїй щасливій долі. А що вони побачили б?

1. Що їхні діти та внуки самотньо доживають віку на пенсії 12 – 18 крб. на місяць, без дітей та внуків, що роз'їхались по всьому СРСР, з єдиною надією, що, може, син чи донька, як вже [не] зможуть ходити, забере до себе в двокімнатну квартиру на 5-му чи 9-му поверсі, де не побачиш ні чистого, ясного неба, ні деревця чи листочка, не почуєш співу парубків та дівчат, як колись бувало, не почуєш звичного гавкання собак чи жаб'ячих концертів. Тільки стіни та блакитний екран, якого і в селі дивитися не дивина.

2. Що нащадки їхні працюють не менше, а більше, ніж вони працювали. Ні вихідних, ні свят, ні відпустки, до того ж у мазуті, в болоті, в пиляці. Колись дядько виїздив у поле на зорі. Орав. Потім жінка приносила гарячий сніданок. Коні чи воли паслися, а господар дрімав чи спав під бричкою. Таким же був обід. Дитя наглядало за кіньми.

3. Що їдять погано, бо або ні з чого, або ніколи приготувати, бо працюють у колгоспі чи радгоспі всі: і жінки, і чоловіки, і діти. Одні на постійних роботах, інші на гектарах та присадибних ділянках, біля власної худоби, прадідівськими знаряддями та методами заготовляють корм для власної худоби та возять його на мотоциклах або возиках. І всім є робота, всі зайняті від зорі до зорі, а то й уночі працюють. І за що? Яку мають перспективу? І чи буде кінець такій роботі, хоч би не собі, а дітям та внукам? Кінця не видно. Ніщо не вказує, що в майбутньому буде інакше.

4. Що лаються безбожно, гидко, страшно. Може, ще не так, як у місті, але, напевно, скоро доженуть.

5. Що нема тих, що колись були, весіллів, хрестин, вечорниць.
 6. Що нема вбрання, зробленого своїми руками, зі смаком, у дусі тисячолітніх традицій народу.
 7. Що не відрізниш хлопця від дівчини і т.д., і т.п.
- Споконвічними прагненнями селян були:
1. зібрати якомога більший урожай;
 2. подбати, щоб на другий рік було що збирати, тобто поліпшувати свою землю, реманент, робочу худобу тощо;
 3. використати найкраще знаряддя праці, щоб при найменших затратах одержати найбільше продукції;
 4. вчитися використовувати найкращі сорти, бо станеш жебраком;
 5. сіяти те, що потрібно для себе і для базару;
 6. прикупляти всього, що вигідне;
 7. якщо господарювання не принесе прибутку, здати землю в оренду чи продати;
 8. якщо господарювання в даній місцевості безперспективне, підшукати краще місце.
- Все спонукало селянина до думання, обчислень. Кожен думав про своїх нащадків і дбав по їхню долю.

Тепер же селянинові залишається робити, що наказують, і за сумлінність лише трохи більше, ніж сусід, та, якщо повезе, орден, або тікати з колгоспу чи радгоспу, якщо є паспорт, або працювати так, щоб вигнали. А оскільки працювати нікому, то виганяють неохоче, і він роками байдкує, п'є і ніскілечки не зацікавлений у роботі. Нема потреби думати й про нащадків, бо цілком очевидний процес розвитку сільського господарства показує, що кількість робочих рук, потрібна для обробітку землі, стає меншою, номенклатурні працівники та спеціалісти стали довічними і, отже, якщо хлопець чи дівчина закінчить с-г вуз, їм нема надії одержати навіть через десяток літ роботу за фахом у рідному селі і треба їхати не додому, а туди, куди пошлють, і вже на новому місці отаборятися на все життя.

Колгоспи, при всій своїй демократії, не можуть приймати таких рішень, щоб побудувати якийсь цех переробки своєї продукції, якусь госпрозрахункову майстерню, будівельну бригаду чи щось, що дало б заробіток не використовуваній у даний момент робочій силі, щоб поліпшити матеріальне становище своїх членів. Усе це робиться обласними, республіканськими, а найчастіше всесоюзними (*нерозбірливо*) органами. А де ж їм урахувати потреби якогось далекого колгоспу?

Проблеми навчання та виховання дітей. Всім відомо: рівень підготовки сільських учителів нижчий, ніж міських, обладнання спортзалів, кабінетів гірше, ніж у містах. Музпрацівника чи художника годі й шукати в селі, а якщо пришлють, то такого, що в місті вже все зробив.

Переваги міста над селом:

Все можна купити, правда, черги, нестача. Але коли нема в одному, другому, п'ятому гастрономі – знайдеш у десятому, а все ж таки знайдеш. А в селі взагалі не купиш.

Є різні школи: фізико-математичні, з англійською мовою викладання, для недорозвинених дітей, є музичні салони, ізоустудії, палаци піонерів, спортивні школи. Правда, відсоток дітей, що там вчаться, мізерний, але вони є, і селянин думає, що його чадо буде там вчитися. А не бешкетуватиме в парках, на вулицях, як це часто буває. Є кілька кінотеатрів, і можна вибрати фільми для перегляду, а в селі тільки те, що привезуть за планом, складеним якимось начальником без будь-якого врахування потреб селян та їхніх дітей.

Є палаци культури, театри, концертні зали. Що вони охоплюють дуже скромний відсоток жителів міста – то інша справа, але вони є. Селяни могли б їздити «по культуру» до міст своїм автобусом, возити дітей, але не їздять і не возять. Чому? Очевидно, тому, що нема

коли їздити, весь час працюють, а, по-друге, тому, що не навчені жити інтелектуальним життям.

У місті робітник, посварившись із начальником, може перейти на інший завод, поїхати до другого міста, поїхати в село. Селянинові ж залишається тільки терпіти і чекати, коли начальника-бюрократа виженуть. Податися нікуди. Паспорта нема, на роботу нікуди не візьмуть, а судити за дармоїдство, бурлакування можуть, і люди терплять до першої, хай і не найліпшої, нагоди втекти до міста, в гуртожиток, у лімітки.

У селі все на виду: і мораль, і розпуста, і неохайність, і прагнення прожити коштом чужої праці. У місті простіше. Там все прикрито чотирма стінами його (її) «шпаківні». Люди роками живуть, не знаючи навіть по імені своїх найближчих сусідів. А це теж приваблює якусь частину людей із села (не кращих, звичайно).

Розв'язати проблему села можна в двох планах.

План перший:

Село повинне давати мільярд пудів зерна, певну кількість молока, м'яса, шерсті і т. д. та ще робочу силу для міста. Для цього досить дати селянам більшу зарплату, отже, більше мотоциклів, автомобілів, горілки, п'ятиповерхові будинки з туалетом – і вплив з села стане меншим, але не припиниться. Приблизно такий план пропонує І. Лобода.

Можна віддати землю в оренду китайцям, неграм, німцям чи американцям – і проблема одержання необхідної кількості, навіть більше продукції буде розв'язана.

Можна не видавати паспортів селянам, у тім числі й тим, що закінчили школу та відбули службу в армії. Але то було б не чим іншим, як кріпосним правом.

Можна, нарешті, обробляти землю працею ув'язнених або солдатів, але то було б рабством.

Схоже на те, що розв'язання проблеми села в цьому плані було б нелюдям, антигуманним.

План другий:

Хай селяни стануть господарями свого життя, своєї праці, повноправними власниками продуктів своєї праці, незалежними організаторами виробничого процесу, відпочинку, духовного життя. При такому розв'язанні проблеми селянин буде зацікавлений у роботі, матиме стимули не лише матеріальні і не лише на сьогоднішній день. Він вчитиме і дітей своїх любити землю, любити свій колектив, рідну природу та культуру. І діти перестануть мріяти про втечу до міста. Непотрібними стануть всякі інспектори та інструктори-наглядачі, яких зараз так багато осіло в містах та районних центрах, подалі від села та селянської праці.

«На початок 20-го століття в Полтавській губернії налічувалося 1,4 мільйона чоловік «зайвого» населення... Середній вік колгоспника в області становить 42 роки, а в багатьох господарствах сягає 50», – пише І. Лобода. Чому?

До революції при злидненному житті були багатодітні сім'ї, селяни вірили в кращу долю, вірили в свої здібності удосконалити господарство і жити по-людському. Тепер же нема віри, селяни не відчувають себе господарями землі та продуктів своєї праці, не вірять у кращу долю своїх дітей, ніж їхня власна доля. Тому вони тікають з села, виряджають своїх нащадків до міста на муки, поневіряння. З великим боєм виряджають дівчат, бо в місті їх чекає і глум, і згвалтування, і тимчасове одруження (так тепер у місті, за уявленням селянина), і тяжка, незвична праця... І чужа мова. І все ж виряджають, бо що чекає її вдома, на селі? Одні хлопці одружуються десь далеко за місцем служби в армії, інші тікають до міста. А яка ж доля чекає дівчину? Героїчна праця на фермі чи в полі та довічне дівоцтво... А кого ж зачарує така доля?

Часто говорять і пишуть про доганяння селом міста. Я не дуже то розумію, що треба доганяти? Якщо забезпечення продуктами та промисловими товарами, то тут не доганяти треба, а просто усунути дискримінацію села. Багато ж у чому, на мою думку, містові треба

б доганяти село (мораль, збереження традицій та обрядів народу, а також нашого найдорожчого скарбу – мови).

Отже, замість того, щоб доганяти, треба, щоб:

1. селянин не змушений був усе краще й цінніше з надбань своєї праці віддавати містові, а щоб у першу чергу користувався сам;

2. сільські крамниці одержували з торговельних баз не лише те, чого в місті не хочуть купувати, а все, що потрібне;

3. селянин не їздив до далекого (культурного) міста купити хліба, м'яса, кавуна чи огірка, як це має місце тепер, а щоб міг купити в себе на селі і не по міській ціні, а по собівартості, адже це продукт його праці, його поту та мозолів;

4. одержував за свою працю не те, що залишиться після сплати податків, продажу державі, оплати дорогих (високооплачуваних) начальників, а справді згідно зі своєю фізичною та розумовою працею;

5 не був навечно прикріплений до землі та колгоспу, до якого добровільно, чи не дуже добровільно, вступив ще його прадід, а щоб міг стати одноосібником, якщо йому те здається кращим, організувати чи вступити до меншого колгоспу і т.д. Адже сьогоднішні колгоспи дуже нагадують латифундії, а селяни - звичайнісіньких робітників на них;

6. знав, що колгосп – то його та його дітей майбутнє, що він не стане радгоспом, якимось підсобним господарством чи ще чимось, як то було раніше;

7. не боліла душа за те, що з чийогось наказу буде викорчуваний молодий плодоносний сад (як нерентабельний), а поряд на чудовій землі, відрізаний від присадибних ділянок, десятиліттями стоятимуть розсадниками бур'янів чагарники. А таке ж можна спостерігати в кожному селі на значних площах.

Зневага до села з боку влади, безправність господаря землі – селянина, тридцятитисячники 30-х та 50-х років з їхніми диктаторськими повноваженнями підірвали авторитет землеробської праці. «Перша заповідь – хліб державі», укрупнення, реорганізація їх у радгоспи, переходи на грошову оплату – вбили в хлібороба почуття господаря, знецінили творчі зусилля селянина, перетворили його на звичайний придаток землі, яким є робоча худоба чи машини.

Серйозне обговорення поставленої проблеми, очевидно, допоможе знайти правильний шлях до того, щоб зробити українську землю, українське село щедрою люблячою рідною матір'ю для своїх дітей, а не злою мачухою, яким воно є сьогодні.

*343262, Донецька область, Костянтинівський р-н, хутір Іжівка,
Тихий Олексій Іванович*

Романюк В.³¹, Тихий О.

Історична доля України³²

(Лист українських політ'язнів. 1978 р.)

Спроба узагальнення

Сьогодні, на протязі порівняно невеликого відрізка часу, який ми пережили, видно, що національне відродження 60-70 рр. залишить помітний слід в історії нашого народу.

Початок 60 рр. – період перших паростків національного пробудження по тяжким моральним і фізичним лихоліттям, яке пережила Україна в 30-40 рр., коли з нечуваною, диною жорстокістю придушено будь-які прояви національного духу.

³¹ РОМАНЮК Василь (09.12.1925 – 14.07.1995). Член ОУН, УГГ, Патріарх Київський і всієї України - Русі.

³² <http://olexa.org.ua/tvory/tvor02.htm>

Декілька десятків дисидентів 60 рр. були тими ясними променями серед кромішньої темряви, котрі показали, що ідеї і почуття нації не знищені, що Україна живе.

Уже сотні, а може, й тисячі іншодумців у 70-х рр. підхопили, як прапор, їх зусилля до духовного і культурного піднесення цілого народу. Під словом «дисидент» розуміється людину, котра змагає до поліпшення становища в будь-якій ділянці життя і відверто висловлює свої думки і переконання. Це не тільки політв'язні.

Ми не вважаємо дисидентами всіх незадоволених наявним станом речей (таких багато мільйонів), а лише тих, хто відкрито говорить про них. А втім, ця багатолика маса була ідейно аморфною, політично безбарвною і мала спонтанний характер.

Досі не створено ні одного документу, який, хоч би в загальній формі, висловлював більше чи менше загальні ідеї хоча б маленької групи українських патріотів. Настав час голосно сказати про те, що нас переслідують і жорстоко карають за переконання, але і конкретно заявити про наші прагнення й ідеї, пориви й цілі.

Інтенсивність дисидентського руху в 70 рр. є наслідком посиленого натиску на національну культуру і повороту до сталінських методів боротьби з іншодумцями – беззаконня, репресії, безрозсудна жорстокість, повна погорда до громадської думки як всередині країни, так і в цілому світі. З цих причин нетяжко передбачити дальші виступи в обороні національних прав і свобод. Отже, нові репресії, нові хвилі арештів.

Але сповільнити руху неможливо репресіями. Жертви запалюють, а не спопеляють серця. Українці повинні б, накінець, мати право свободно жити на рідній землі, користуватися рідною мовою, обстоювати національні традиції, побільшувати усю духовну спадщину, одержану від предків, захищати від осквернення свої національні святощі.

Московський шовінізм виправдує проведення духовного геноциду проти нашої нації марксизмом-ленінізмом у формі сталінського більшовизму – найпотворнішої і найбільше реакційної ідеї сучасності.

Ситуація, яка склалася на Україні, зобов'язує всіх українських патріотів, як на батьківщині, так і поза її межами, взяти на себе моральну відповідальність за долю нації. А оскільки репресії і кривавий терор можуть перекинутися й на інші народи, ми несемо відповідальність і перед усім людством.

Настав час заявити про наші намагання і зобов'язання, які накладає на нас звання борців за громадські права. Ми – демократи. Для нас вищими принципами громадського і національного співжиття є Загальна Деклярація Прав Людини ООН, пакти і документи ООН про суверенність і незалежність націй і народів.

Ми відмежовуємося від політики КПРС у національному питанні, трактуванні поняття демократії, так званих теорій розвитку національних літератур, мистецтва, науки, освіти. Для нас противні і несприйнятливі всі види тиранії, диктатур і нехтування правами будь-яких націй і народів, ігнорування Прав Людини. Нам близьке і зрозуміле прагнення всіх народів до незалежності, підтримка цих прагнень демократичними країнами і ООН.

Ми проти: підтримки боротьби за незалежність танками і ракетами, нав'язування колишнім пригнобленим народам певних ідеологій, диктатур, способу життя; незалежності, яка завойовується ціною мільйонів жертв, братовбивчих воєн, мільйонів емігрантів, мільйонів політв'язнів.

Ми вдячні всім народам, урядам, партіям і поодиноким громадським діячам в усьому світі за підтримку боротьби за незалежність народів, зокрема українського. У першу чергу ми вдячні народам, громадськості і урядові США і Канади.

Ми віримо, що зусиллям самого українського народу при моральній підтримці інших народів СРСР, у тому числі і російського, народів демократичних країн і ООН, Україна швидко здобуде незалежність і займе належне їй місце в колі великих демократичних країн світу.

Історична доля України

Україну протягом ряду сторіч вважала царська бюрократія невід'ємною складовою частиною Росії, її самобутности, державности, культури, традиції, мови – офіційно не признавали, будь-які прояви національного життя забороняли. Тепер Україна голосно проголошується суверенною державою, багато говориться про розквіт, але, паралельно із злиттям, постійно нав'язується думка, що Україна постійно живе тільки завдяки Росії під гаслом «навіки разом» з Росією.

Україна – країна з більше чим тисячолітньою історією. Українські племена, нарід, нація від непам'ятних часів мали свою землю (територію), віру, мову, традиції, особливий психологічний склад, антропологічні ознаки, які відокремлюють їх від інших народів, у тому числі і слов'янських.

Різноманітні назви і самоназви українців: русичі, черкаси, козаки, русини, рутенці, малороси (і навіть образлива кличка: хахли), не заперечують нашої самобутности, не зменшують нашого права на існування як окремої нації, нашого обов'язку розвиватися і вносити свій вклад до загальнолюдської скарбниці духовного і культурного життя планети.

Україна була могутньою державою під назвою «Русь» або «Київська Русь». У відмінності від інших держав того часу вона не мала агресивних прагнень, не мала плянів світового господарства і поширення території коштом земель інших народів.

У складі литовської держави українці не були пригнобленим народом, свobodно господарювали на своїй землі, множилися і свobodно розвивали свій дух і свою культуру. Українська літературна мова була офіційною державною мовою того часу.

Після об'єднання Литви з Польщею за спиною українського народу почалося економічне гноблення, спроби заступити православ'я католицизмом і нав'язати польську мову. Це призвело до загальнонаціональної боротьби під проводом Б.Хмельницького.

Український народ здобув повну перемогу, і Б.Хмельницький уклав союз з московським царем у 1654 р. на основі березневих угод. Статті договору московський уряд постійно порушував, а цар Петро I ігнорував їх повністю, чим Україна була перемінена в одну з провінцій Російської імперії. Україна втратила цілу автономію, адміністративну самоуправу (міста – Магдебурське право), економічну незалежність.

Українська церква попала в залежність від московського патріарха. Указом Петра 1 заборонено українську мову в церкві і в науці.

Внаслідок лютневої буржуазно-демократичної революції 1917р., в якій не останню роль відіграли українські політичні партії і поодинокі революціонери-українці, сформувалась Українська Народна Республіка на чолі з Центральною Радою як автономна держава демократичної Росії.

21 січня 1918 року УНР проголосила себе незалежною соборною українською державою. Внаслідок громадянської війни і воєнної поразки Україна була проголошена соціалістичною республікою з більшовиками на чолі – складовою частиною РКП(б). 30 грудня 1922 р., згідно з договором про створення СРСР, Україна входила в його склад як суверенна національна держава.

Кожна з соціалістичних республік залишалася суверенною щодо економіки, культури, науки, освіти. Для загальної боротьби проти зовнішніх ворогів об'єдналися військові сили (національні військові формації під союзним командуванням) і дипломатія.

ВКП(б) на чолі зі Сталіном до 1937 р. шляхом винищення української національної інтелігенції, партійних і господарських кадрів зліквідувала всі суверенні автономні права України, в тому числі і національну армію.

Розкулачування, штучний голод 1933 р., війна з фашистською Німеччиною і післявоєнні репресії, зокрема в західних областях, коштували українському народові біля 17 мільйонів жертв.

Українці – один з найбільше свободолюбних, демократичних за своїм життєвим укладом, трудолюбних і миролюбних народів світу. Понад 300 років трагічна доля його в умовах поділу між міцними сусідами (Росія, Польща, Австро-Угорщина, Румунія, Чехо-Словаччина), при інтенсивних намаганнях асиміляції, не знищила прихованих українцем мови, віри, традицій, прагнення до незалежності й демократії.

Україна мусить стати незалежною, демократичною, духовно багатою, матеріально забезпеченою, з високим рівнем розвитку освіти, науки, національною за суттю, змістом і формою культури державою.

Кожній людині, групі людей, підприємству, селу, кожній територіальній одиниці повинні бути забезпечені можливості вільно і без обмежень користуватися громадянськими, соціальними і політичними правами, собі на користь і нікому на шкоду.

Щоб Україна була в мирі і дружбі з усіма державами планети, обмінювалась з усіма народами в галузі матеріального виробництва, науки і культури.

Щоб Україна щедро і гостинно могла приймати в себе громадян всіх країн світу, а її громадяни могли відвідувати країни на всіх континентах.

Щоб громадян виховувала сім'я, школа, церква, суспільство, а не вулиця, концлагер, тюрма.

Можливі форми опору

Кожний чоловік, група людей, поодинокий народ керуються певними нормами моралі. Ми, українські політв'язні, уся вина котрих полягає в обороні рідного слова, літературної творчості, відстоювання прав людини і свого народу, вважаємо доцільним і абсолютно необхідним для рятування від духовного і культурного знищення такі норми поведінки для українця (ки):

- Уживання тільки рідної мови на рідній землі і цим укріплення себе і свого народу.
- Не віддавати дітей на науку до дитячих садків і шкіл з російською мовою навчання, добиватися шкіл і дошкільних установ з рідною мовою або вчити дітей самим.
- Відмовлятися від навчання в школах і інших навчальних заведеннях з російською мовою навчання, добиватися шкіл, технікумів, вузів з рідною мовою і вчитися самостійно, здаючи екстерном.
- Спілкуватися рідною мовою не тільки в колі сім'ї, але й на праці, у громадській діяльності, на вулиці.
- Не відвідувати театру, кіна, концертів на російській мові, оскільки вони негативно впливають на культуру усної мови, особливо дітей і молоді. Те саме стосується до теле – і радіопередач.
- Стримуватися від горілки, лихословлення, курення тютюну.
- Не користуватися предметами розкоші, особливо такими, які не мають художнього значення і не приносять користі (легковими автомобілями, дорогими килимами, кришталевими виробами, модерними меблями, багатотомними виданнями творів, яких ніхто не читає, фортепіянами, на яких ніхто не грає).
- Не накопичувати грошей і коштовностей заради них самих, а помагати людям, що попали в біду, талановитим дітям і молоді, батьки котрих не мають можливості забезпечити нормальні умови для освіти і розвитку творчих завдатків і т. д.
- Відмовлятися від праці в установах, навчальних заведеннях, громадських організаціях, де гребують українською мовою, традиціями народу, правами людини.
- Відмовлятися від служби в армії поза межами України і від командирів, котрі не говорять українською мовою.
- Відмовлятися працювати понад установлену законом норму часу – 41 годину на тиждень, і у вихідні дні, у тому числі і в сільському господарстві.

- Не виїжджати на роботу поза межі України.
- Відстоювати своє право, право інших людей, свободу, честь, гідність, відстоювати суверенітет України.
- Виявляти і оголошувати, які б це не були, порушення закону, від кого вони не виходили б.

Пропоновані вище форми опору політиці і практиці бюрократії, спрямовані на духовне і культурне знищення української нації, не передбачені жодним законом як злочин.

Однак бюрократи і КДБісти можуть переслідувати за них звільненням з праці, шельмуванням на зборах, пониженням на посаді і в зарплаті, залякуванням, а іноді і судовою розправою. Але де ж, коли була без жертв здобута воля? Хіба пристойно жити дрижачою твариною, турботами шлунку, вирощувати дітей, безрідних дітей ХХ сторіччя?

У випадку, коли хто-небудь із адміністрації, партійних, комсомольських чи профспілкових діячів, міліція, прокурори, КДБ – цікавляться вашими переконаннями, поглядами, друзями, художніми смаками і т.п. – це слід розглядати як обвинувачення або спробу при вашій допомозі обвинуватити кого-небудь іншого. У таких випадках:

- 1) Не давати ніяких вияснень до пред'явлення конкретного обвинувачення, санкціонованого прокурором.
- 2) Не давати ніяких свідчень, у тому числі і позитивних, щодо осіб, звинувачених в іншодуманні, релігійних переконаннях, націоналізмі. (Це не стосується звинувачень в убивстві, грабежі, хуліганстві і шпіонажі).
- 3) Не вірити в чесність, порядність і законність дій слідчого, не перевіривши Карно-Процесуальний Кодекс.
- 4) Не боятися кари і навіть смерті за неіснуючий злочин, бо така кара звеличує покараного і показує тисячам і мільйонам людей правдиве лице катів.
- 5) Не виторговувати зм'якшення кари шляхом приниження, наговорів на себе або звинувачення інших людей.
- 6) Відмовлятися від будь-яких розмов без запису в протоколі допиту свідка, точно з повною відповідальністю з законом конкретного обвинувачення.
- 7) Підозрілий КДБістами вже практично присуджений засуджений. Усі дальші дії – прокурорський нагляд, суд – пуста формальність.
- 8) Підозрілий, обвинувачений, підсудний мають право знати закони. Треба вимагати, вивчати і використовувати потрібні статті КК і КПК з коментарями, Загальну Деклярацію Прав Людини, Конституцію.
- 9) Всі відповіді на питання слідчого записувати власноручно. У протоколах записувати всі порушення закону слідчими, прокурором і іншими органами.
- 10) Кожне порушення закону слідчим, прокурором і ін. оскаржити у всіх інституціях.
- 11) Відстоювати свої переконання, складені на письмі, або відмовлятися від них, не даючи жодних підстав для підозріння в одностумстві або співпраці будь-яких осіб, у тому числі ворожо настроєних супроти вас.
- 12) На судовому засіданні спростовувати обвинувачення, вказувати на порушення закону слідчими, прокурорами і ін., оскаржувати перед усіма інстанціями, відмовлятися від послуг адвоката, котрий признав доказаною вину підсудного, тоді коли сам підсудний винуватим себе не визнає. Підсудний має право довірити свою оборону будь-кому із родичів або юристів з інших країн.

«Кожний, хто йде служити народові, тим самим надіває на себе терновий вінець» – М. Драго.

Терновим вінцем для того, хто, так само як ми, піде служити своєму народові, може бути концлагер, тюрма, заслання у Сибір. Це довгі роки поза межами вітчизни, грати, колючий дріт, каторжні роботи, провокації КДБ, намагання принизити людську гідність,

позбавлення зв'язку зі світом і зносин з рідними, обмеження можливості користуватися літературою, голод, карцер.

Відомі всім із кінофільмів, матеріалів художніх творів страхіття і злигодні політичних каторжників до 1917 року були б найбільшим благом для сьогоденних в'язнів совісти.

Багато несе свій хрест уже не перше десятиріччя. Всі ми – смертники. Без боротьби за законність, за Права Людини, за право нашого народу на життя ми не маємо надії не тільки на життя, гідне людини, але і на існування без ґрат і дроту. Ми дотримуємося таких норм етики ув'язнених:

1) Постійно працювати над підвищенням свого інтелектуального рівня, набувати знань в улюблених галузях науки, ділитися з іншими ув'язненими і рідними своїми знаннями, займатися творчою працею.

2) Дотримуватися загальнолюдських норм моралі.

3) Вбачати в кожному ув'язненому рівного собі мученика, не пригноблювати, не ображувати, а намагатися допомогти, якщо можеш, або оборонити у випадку несправедливого нападу на нього адміністрації, КДБ або аморальних в'язнів, войовничих стукачів чи свідомих рабів адміністрації.

4) На випадок утисків кожний явочним порядком переходить на статус політв'язня, якого до нинішнього часу не признає влада в СРСР.

5) Недопустимі, які б це не були, випадки проти інших політв'язнів за ознакою раси, національності, мови, переконань і віри. Презирства і ганьби заслуговує лише та людина, котра чинить зло іншим політв'язням співпрацею з КДБ і адміністрацією.

6) Бійки і наклепи один на одного, намагання нав'язати кому-небудь свою волю – огидні явища і недопустимі в середовищі політв'язнів.

7) Політв'язні, згідно з законом, перебувають окремо від кримінальних злочинців, і намагання тримати їх разом повинно відкидатися без усяких компромісів.

8) Політв'язень – совість нації, і тому його поведінка, спосіб життя, мораль...*(не чітко – Вид.)*.

Досвід показує, що й один у полі воїн. Будь-який арешт, трус, навіть просто виклик до КДБ або прокуратури за іншодумання збуджують думку багатьох людей, показуючи, що відважне, правдиве слово знаходить відгук у серцях сотень, а іноді і тисячів і більше чесних людей, що слово для КДБ страшніше від найдосконаліших військ, сучасної воєнної техніки, водневої і нейтронної бомби. До людей, які, переборовши страх, говорять рідною мовою, відстоюють права свого народу на життя, свободу, традиції, культуру, економічний розвиток, порядні і чесні громадяни відносяться з пошаною.

Будь-який суд (розправа), не зважаючи на всі заходи засекречення, не залишаються таємницею, їх широко обговорюють на Україні і далеко поза її межами.

Не треба порушувати законів. Вистачить користуватися законами, які проголосила Конституція СРСР, і цим робити корисне для українського народу діло відродження, розквіту і волі України.

*Мало нас, але нічого,
Більше буде рік за роком.
Пітьма висить не назавжди
Над замученим народом.*

(Павло Грабовський)

Олекса Тихий, член Української Групи Сприяння виконанню Гельсінських Угод

Василь Романюк, священик

Роздуми про українську мову та культуру в Донецькій області ³³

Хто не знає свого минулого, той не вартий і майбутнього. Хто не шанує визначних людей свого народу, той сам не гіден пошани.

М. Рильський

Донецька область займає територію, на якій кочували, змінюючи одні одних, скити, сармати, авари, болгари, племена салтівської культури, печеніги, торки, половці, хозари, татаро-монголи.

В добу Київської Русі князі влаштовували походи на кочові племена, досягали берегів Дону та Азовського моря і вже в той час мали вплив на наші землі.

Після татаро-монгольської навали, феодального роздроблення та ослаблення Київської Русі територія Донецької області протягом кількох століть залишалась малозаселеною, була диким степом, де кочували різні орди, що входили до складу Кримського ханства. Войовничі кочовники на диких степах випасали худобу й часто через них заради грабежів та ясиру нападали на Україну, Польщу, Молдавію та Московську державу.

У XVI столітті за Дніпровськими порогами оселяються козаки. Це українська молодь, що йшла в дикі, незаселені місця захищати рідний край від нападів кримських татар та підлеглих їм орд, що кочували в дикому степу та на Північному Кавказі. Козаки жили кошем, вибирали собі отамана і, щоб відомстити татарам та ради здобичі (козацький хліб), робили напади на Крим та інші міста по узбережжю Азовського та Чорного морів. Відвага, героїзм, військова доблесть козаків оспівана в тисячах народних, пісень, в думках і художніх творах українських та іноземних письменників та митців.

Уже в XVI, а особливо в XVII столітті, на території нашої області появляється багато сторожових постів (паланок) запорозьких козаків, як наприклад: Зайцівська, Ясинуватська, Домаха, Першаківська, Бахмутська, Святогорівська та інші. Спочатку там протягом літа несли сторожову службу безсімейні чоловіки, а згодом почали селитися сім'ями, утворюючи хутори. І з роками таких поселенців-козаків було щораз більше. Основними рисами наших предків були волелюбність, безстрашність, сильна любов до України, свого народу та його віри, заради яких вони ризикували життям і долею своїх дітей. Тяжка була доля полонених. Бранців-чоловіків приковували до весел на галерах, жінок та дівчат продавали в рабство та гареми, а з хлопчиків робили яничарів (рабів-воїнів) кримських ханів та турецьких султанів. Хлопчиків-бранців учили військовій справі, прививали ненависть до всіх народів, а особливо до рідного, любов до мундира, нагород та похвал з боку начальства.

Запорожці вважали себе вояками польських королів, а після успішної війни Богдана Хмельницького проти Польщі та періоду у підданстві Московської держави на основі березневих статей 1654 року, — вояками Московських царів. Але запорожці не визнавали над собою ніякої (нічєї) влади і становили незалежну військову республіку.

Після посилення польського гніту на Правобережній Україні в XVII столітті почалося масове переселення українських селян на незайняті території, що були землею Московської держави. Люди селилися слободами і теж зазнавали руйнувань та полону від різних кочових орд. Після з них були утворені Слобідські козацькі полки. Частина колишньої Слобідської України входить до складу Донецької області (Слов'янський, Краснолиманський, Артемівський р-ни). Частина області колись входила до складу земель Війська Донського (Амвросіївський, Тельмановський, Новоазовський р-ни).

³³ Олексій І. Тихий. Роздуми. Збірник статей, документів, роздумів. / Упорядкував Осип Зінкевич. — Балтимор — Торонто: Українське Видавництво «Смолокип» ім. В.Симоненка. — 1982. — с. 27-34

Після обмежень Петром I та знищення Катериною II Гетьманщини (самоврядування на Україні згідно договірних умов з царем Олексієм Михайловичем), а потім і знищення Запорозької Січі, московські царі надавали дворянські права та привілеї колишній козацькій старшині, закріпачували селян — землеробів (посполитні) та козацьку бідноту. Царі роздавали землі запорожців своїм фаворитам, військовій знаті, переселеним з Криму грекам, німецьким колоністам (звільняючи останніх від будь-яких податків на 50 літ та військової служби назавжди), переселеним євреям, сербам, амністованим розкольникам.

Запровадження кріпосного права, посилення гніту, податки, малоземелля викликали бунти, особливо серед бідноти, котра зокрема приймала участь в селянських війнах під проводом Степана Разіна — Бахмутського отамана Кіндрата Булавина. Але ні утиски, ні сваволя поміщиків не перешкодили нашим волелюбним предкам передавати від покоління до покоління чарівні українські пісні, казки, думи, обряди, традиції і наш найдорожчий скарб — мову.

У другій половині XIX ст. починається бурхливий розвиток промисловості в Донбасі. У пошуках ліпшої долі сюди на заробітки тягнуться тисячі людей, особливо з перенаселених центральних губерній Росії. Міста нашої області стають в основному російськими. Але на шахти та заводи йшла й частина обездоленого безземельного українського селянства. Капіталісти та царські чиновники не дбали про культуру та освіту трудового люду. Шкіл було дуже мало — і ті російські, німецькі та єврейські. Українське населення мусило або русифікуватись, або залишатись без будь-якої освіти. Але і в той тяжкий час не вмерли почуття національної гордості і культура українців у Донбасі.

З перемогою Жовтневої революції був ліквідований як економічний, так національний гніт усіх народів Російської імперії. Вільні українці в Донбасі одержали рівні права з росіянами. Тобто, українські школи, театри, газети, клуби та хати-читальні, хори, драмгуртки тощо.

Період культу особи дещо уповільнив розвиток української культури, зокрема в Донбасі. Особливо відчутні були репресії проти діячів української культури, вчителів, письменників. Тепер вони реабілітовані і повернені народів.

Кто не принадлежит своему Отечеству, тот не принадлежит и человечеству.

В. Г. Белинский

Нині Донецька область належить до суверенної національної держави робітників і селян — Української РСР. В області проживає 4.9 мільйонів чоловік. З них 2.7 мільйонів українців (55.1%); 1.9 мільйонів росіян (38.8%); 107 тисяч греків (2.2%); 73 тисяч білорусів (1.5%); 2.4% інших національностей. Оскільки в області проживає понад 10% всього населення республіки, її питома вага як в промисловості, так і в сільському господарстві та культурі дуже висока. Всім відомі досягнення області в галузі матеріального виробництва, а про культуру, мову та освіту хочеться поділитись своїми думками в цій статті.

Є в області 4 державних драматичних театри, один оперний та одна філармонія. В кількісному відношенні це дуже мало. 1 лиш незначний відсоток людей може користуватись послугами великого мистецтва. До того ж всі театри російські і за мовою, і за духом. Отже, корінне (тубільне) населення зовсім позбавлене мистецького життя. Палади культури, клуби, палади піонерів теж уникають української тематики і мови. Є велика мережа кінотеатрів, але в жодному з них не демонструється жоден фільм українською мовою. Мова телепередач та радіо в області також на 80-90% російська.

В науково-дослідних установах, вузах, технікумах, державних установах, на підприємствах та залізницях також зреклися української мови повністю чи майже повністю.

Школи — основні заклади формування громадян у виробничому, культурному і патріотичному плані. А в Краматорську, Дружківці, Костянтинівці, Артемівську, Горлівці,

Жданові, Донецьку, а може, і в не названих мною містах, українських шкіл зовсім немає. Всі дитячі садки та ясла чомусь російські. А в містах же проживає понад 2 мільйони тих, що називають себе українцями. А багато українців соромляться навіть називатись «плебейською» національністю своїх предків. І ці два мільйони українців дивляться кінофільми і телепередачі, читають книги та газети російською мовою, вчать дітей в дошкільних закладах, школах та вузах чужою їм мовою.

Політика Радянського Союзу в національному питанні — рівноправність, дружба, суверенітет...

В радянському Союзі відбувається вільний розвиток національних мов. Кожна людина має цілковиту свободу говорити, виховувати і навчати своїх дітей будь-якою мовою. Не допускається ніяких привілеїв, обмежень або примусу щодо навчання тих чи інших мов. (Основи наукового комунізму).

Чи можна говорити про рівноправність 2 мільйонів українців, понад 100 тисяч греків, десятків тисяч білорусів, євреїв, татар та інших національностей у нашій області, якщо вони змушені зрікатись рідної мови, національних традицій, обрядів тощо? Рівні права на зарплату, ресторан чи магазин — це ж ще не рівноправність.

Дружба ґрунтується на взаємній симпатії, взаєморозумінні, взаємодопомозі. Чи можна говорити про дружбу, коли значна частина вчителів області зневажливо ставиться до української мови, дивиться на українців як на щось відживаюче, неповноцінне, не вчить їхньої мови, не боліє за їхнє теперішнє та майбутнє, а навпаки, заохочує українців до асиміляції, денаціоналізації чи, як іноді говорять, злиття націй.

Сьогодні дуже багато людей без сорому кажуть: «Які там ми українці, ми — перевертні, «хахли». «Я українець, но не люблю украинского языка». «А мені всьо равно, яким языком чоловік балакає, аби хороший був». «Я знаю українській язык, всьо понимаю, а розговарівать і читать не могу». «А для чого він нужний як всьо, візде по-руському». «Я вообще не понимаю, к чему сейчас национализм (мав на увазі українську мову), если вся литература на русском языке».

Ніхто силою не віднімає в українців Донбасу, як і в жодної іншої нації чи народности СРСР, рідної мови. І уряд, і партія — за її всебічний розвиток...

Той не марксист, той не демократ, хто не визнає і не відстоює рівноправності націй і мов, не бореться з усяким національним гнітом або нерівноправністю. Це безперечно.

В. І Ленін

Пожалуй, нет человека, который не испытывал би неискоренимого чувства любви, привязанности к земле дедов и прадедов, родной культуре, к своему языку, своим традициям и обычаям.

Л. И. Брежнев

Треба бережливо, з повагою ставитись до нашої рідної, чудової української мови. Це наш скарб, велика спадщина, яку кожний з нас і, в першу чергу, ви, письменники, повинні берегти і розвивати.

П.Шелест

Зрікатись рідної мови презирливо і аморально.

О. Гончар

Як же убого виглядають у світлі цих висловлювань люди з поглядами на рідну мову, що приведені вище, батьки, що приводять семилітню дитину до школи і кажуть: «Запишіть у руське», учителі, яким байдуже, якою мовою викладати математику, хімію чи іноземну мову (аби побільше годин), працівники органів народної освіти, що без жаху, а часом і з радістю підписують накази чи розпорядження про перехід школи на російську мову викладання.

Сказана травля українського народу Польщею, цісарською Австро-Угорщиною та російським царатом (тюрма народів) не змогла знищити народу. Не допомогли цьому ні Унія, ні Валувівські циркуляри. То невже ж в епоху розквіту націй, національних культур, національно-визвольних рухів у всьому світі мають щезнути 2.7 мільйонів українців Донецької області?

Багато десятиліть царські чиновники та їх прихвостні з українського панства твердили: «Не было, нет и быть не может». На весь інтелігентний Київ тільки 4 родини говорили українською мовою (Лисенко, Косачі, Старицькі, Литецькі), а в Донбасі, може, і того менше. Але чиновники та прихвостні пішли в небуття і згадуються тільки як кати народу, а народ жив, живе і житиме. Та чи дозволяє тверде переконання в безсмерті народу залишатись байдужими до очевидного процесу асиміляції — ні, не дозволяє. Бо така байдужість — свідоме гальмування культурного розвитку нації, бо зі знищенням мови знищуються всі культурні надбання народу, потенціальні уми, таланти, генії. І хто оцінить втрати народу за століття історії в результаті гальмування розвитку мови? Частина наших талантів та геніїв служила іншим народам, зокрема російському (Феофан Прокопович, Гоголь, Короленко, Склясовський, Остроградський, Репін, Корольов), італійському (Соломія Крушельницька, Олександр Мишуга), польському, німецькому та ін. А скільки їх загинуло, не розвинувшись?

Как это необходимо, чтобы человек с детства чувствовал аромат родной земли и аромат родной речи.

З брошури Г. Л. Могилевської

«Познание прекрасного» Пед. ф-т, Л, 6, 1971 р.

Буквально в останні роки в Кіндратівській сільській 8-річній школі ставало все менше і менше учнів, бо в кількох кілометрах від села розташоване місто Дружківка і учні переходили до Дружківських шкіл (бо вони російські). Контингент учнів катастрофічно падав, і школа опинилась перед загрозою закриття. Органи освіти постановили зробити її російською. І зразу стало втричі більше учнів. А ті 60 чи 70 учнів, що вчилися українською мовою, та їх батьки? Може, вони збунтувалися? Може, вимагали для себе законного права вчитись та вчити своїх дітей рідною мовою? Може, перевели дітей до сусідньої української школи? Нічого такого не сталося. Чи не схоже це на Шевченкове: «Німі на панщину ідуть...» Німі зрікаються національної гордості, національного лиця.

В селищі Мала Іллінівка (м. Артемівськ) проживає не більше 2-5% неукраїнського населення. А школа російська. І стала такою в останні 5-6 літ. Діти вдома і на вулиці говорять українською мовою, а в школі російською. У племінника-шестикласника в зошиті прочитав: «Построить треугольник за углом и двумя сторонами». Питаю, невже так можна? Каже: «Так диктував учитель». І не дивно. Бо ж, може, він 20-30 літ говорив: «побудувати трикутник за кутом», а тут раптом треба заробляти гроші вже російською мовою. А це ж нелегко не лише дітям.

Що ж набудуть такі вихованці? Краси та величі творінь Пушкіна, Тургенєва чи Достоевського вони не збагнуть, бо нікому не дано відчутти те, що не впливає з цілого життя, кожноденного вживання і думання, що не є музикою душі. А на Шевченка, Нечуя-Левицького, Лесю Українку, а тим більше В. Стефаніка чи М. Черемшину, діти дивляться як на іноземних. Бо батьки та бабусі говорять на місцевому діалекті на теми, далекі від ідей письменників, та й у їх лексиці далеко не всі слова класиків літератури. До того ж батькам часто «всьо равно, яким языком балакать». Ось і залишається вихованим та навченим таким робом людям їсти, спати, працювати, споглядати телевізор (байдуже що, аби не опера, симфонія чи п'єса), почитувати романи (щоб взнати, піймають чи не піймають шпіона, розлюбить чи не розлюбить і т. п.), дивитись «хороші» кіна («отдыхательніє» і «переживательніє»), футбол. А чим же таке життя відрізняється від тваринного? Адже і тварини працюють (коні, воли, ішаки тягають вантажі, собаки гавкають, коти ловлять миш, корови дають молоко, вівці шерсть, і т. п.),

сплять, вибрикують, чистяться, часто дивляться з цікавістю за грою чи бійкою інших тварин. А ми ж прагнемо виховати свідомого, мислячого, культурного будівника майбутнього. Чи ж можна тут обійтись без рідної мови?

Радянський Союз — багатонаціональна держава, і кожний служить їй як росіянин, грузин, естонець, киргиз, українець чи білорус, а не як мамлюк, яничар, безбатченко-космополіт, перевертень чи хахол, чорномазий, косоглазий чи звер.

В кого не болить душа за рідну землю, за свій народ — не любить нікого й нічого, той живе лише для того, щоб натоптати черево. Не можна бути патріотом Радянського Союзу, якщо не є патріотом свого народу, який дав тобі життя, створив культуру, традиції, обряди, мову.

*Земле рідна!..
Хто тебе любов'ю обікраде,
Хто твої турботи обмине,
Хай того земне тяжіння зрадить
І з прокляттям безвість проковтне.*

В. Симоненко

Сьогодні українська мова в Донецькій області є другорядною, нижчою, необов'язковою для вивчення, приреченою на злиття. Але вона ще звучить по радіо, телевізору, в кіножурналах, в піснях під час випивок. Теперішнє ж покоління вчилося в українських школах, знає українську мову, тільки не говорить нею, бо дехто (може, один із 100 чоловік) не вчив, не знає її.

А що ж буде через 20-30 літ? Ким стануть сьогоднішні діти, що від колиски чують тільки суржик та російську мову, в школі вивчають українську як іноземну? Невже наші діти та внуки під час переписів будуть записувати себе: «Національність — совєцький, українського походження, родной язык — донбаскій»?

Негр як ознаку приналежності до свого племені може показати колір шкіри, узбек чи киргиз — очі. А на що ж вкаже українець? Вже сьогодні можна почути серед робітників: «Здесь нет Украины. Покажи мне хоть одного настоящего украинца». Таке становище веде до занепаду культури, хоч шкіл стає чимраз більше і діти вчать більше років. А може ж привести і до гайдамаччини?

Українці, що великими масами живуть в Краснодарському краї, центральних районах Росії (Курська, Белгородська, Волгоградська області), Алтайському краї та інших районах Росії майже асимілювались і в них лишилися українськими тільки прізвища. З точки зору тих українців, що прагнуть тільки задовольнити черево, з точки зору американця чи французького, який і не знає, що є там десь якісь українці чи білоруси, для якого весь Радянський Союз — Росія, і, нарешті, для росіянина, що є тільки ходячим шлунком, байдуже те, що асимілювались кілька мільйонів українців (стали русськими українського походження, чи українцями — а рідна мова російська) чи стали американцями польського чи російського походження. Але тим, хто думає про майбутнє, про культуру, про прогрес людства, байдуже бути не може.

Очевидно, що сьогоднішнє становище в галузі культури та освіти в Донецькій області веде до асиміляції українського корінного населення (2.7 мільйони чоловік).

Для усунення ненормального становища, що склалося в області в останні десятиліття і веде до асиміляції, годилось би:

1. Видати масовим тиражем по найдешевшій ціні збірку висловлювань (типу «Цікаві бувальщини», «Музиканти сміються» чи «Золотые россыпи»), про українську мову та мову взагалі, про Батьківщину, про Україну, визначних людей минулого і сучасних.

2. Видати книгу, що вчила б, як буквар грамоті, любити, шанувати людську гідність, свій народ, Радянський Союз, всіх людей Землі. Якщо такої книги нема, оголосити конкурс.

3. Щоб вчителі ніде не соромились говорити рідною українською мовою, не обмежувались місцевим діалектом, не говорили суржилом, щоб послідовно, вперто, завзято, з любов'ю вкладали в душі дітей та їх батьків свідомість належності до української нації, розкривали культурні та мовні багатства народу, постійно доводили, що людина без патріотичних устремлінь, без свідомої праці на користь свого народу (в першу чергу), без свідомого творення добра — це віл, вартий тільки того, щоб його запрягали в ярмо.

4. Не приймати вчителем будь-якого предмета людину, що не знає, не шанує української мови та культури.

5. Ганьбити тих, хто питає учнів чи студентів, якою мовою вести курс чи предмет, українською чи російською («мені однаково»).

6. Зупиняти тих батьків та дітей, що рвуться до російських шкіл, так, як зупиняємо дітей, що біжать на вулицю з інтенсивним транспортним рухом чи хочуть встромити руку в окріп, кислоту чи вогонь по незнанню, нерозумінню. Постійно доводити, що: «Все на світі можна вибирати, сину, вибрати не можна тільки Батьківщину» (В. Симоненко).

7. Запропонувати іншу роботу вчителям, що чванливо кажуть: «Українській мові — це теляча мова» (слова директора української (!!!) школи); «Я не знаю українською мовою, он мені не нужен і вообще не нужен» (чув від багатьох вчителів).

8. Щоб у книгарнях працювали люди, які б знали свій товар, уміло рекомендували покупцеві, замовляли б не лише ходовий товар (про шпигунів та любов), а й високохудожню, патріотичну літературу. Щоб кращі здобутки українського красного письменства виходили не 30-тисячним тиражем (один примірник на 1000-1500 чоловік), а поезії 8 тисяч (один примірник на 5000 чол.), а мільйонними тиражами. А скільки їх, таких працівників книгарень та бібліотек, що взагалі не читають і трьох слів по-українськи зв'язати не можуть!

9. Щоб працівники музеїв, у тім числі народних, розкривали правдиву історію народу, його боротьбу за життя, боротьбу проти всіх поневолювачів та експлуататорів. І знову ж, як може бути працівником музею людина, що не знає або зневажливо відноситься до мови народу, велич та історію якого вивчає та показує відвідувачам? А як часто доводиться таке зустрічати.

10. Щоб преса, радіо, телебачення систематично, дохідливо доносили до кожного громадянина культурні, наукові, технічні досягнення українського народу. Наші здобутки не найбільші в світі, але вони повинні бути для всіх нас найдорожчими, бо вони наші, наша слава, наша гордість.

11. Щоб закон у судовому порядку позбавляв громадянства Української РСР кожного, хто зневажає Україну, український народ, українську мову. Щоб суд з найширшим співізнанням громадськості виносив вироки — громадську догану тим, хто з необережності чи несвідомо так чи інакше діяв на шкоду українському народові.

12. При влаштуванні на роботу, скороченні штатів, наданні квартир, прийомі до вузів та технікумів надавати перевагу місцевим жителям.

13. Ганьбити тих місцевих жителів (хоч би і росіян за національністю), що співають пісню «Россия — родина моя», адже це нісенітниця. Росії як імперії давно нема. На її місці Радянський Союз — добровільне об'єднання народів. Як же розуміти того, хто живе в Донеччині, на Україні, а батьківщиною має Росію? Емігрантом чи окупантом? Як би подивились на індуса чи канадця, який твердив би, що його батьківщина Англія (на тій підставі, що Індія та Канада входять до співдружності)?

14. Щоб Донецьке радіо та телебачення вели передачі тільки українською мовою і трансливали б Київ та інші українські радіо та телецентри. Для трансляції з Москви годилось би мати окремі, подібні до «Маяка», центр та канал.

15. Щоб на вулицях та дорогах місцевого значення всі надписи, лозунги, вказівні знаки

були написані українською мовою.

16. Щоб українські кіностудії та кінолюбители зняли серії фільмів під назвою «Скарби української культури» (наприклад: «Церковна архітектура», «Заповідники, ботанічні сади та парки України», «Історичні пам'ятники та фортеці», «По залах музеїв України» і т. п.). Забезпечити такими стрічками всі школи та передавати по телевізору, як зараз передається з Москви чи не найлюбиміша у найрізноманітніших телеглядачів передача «Клуб кінопутешествий».

У багатьох країнах національно-визвольні рухи проходили і проходять під гаслами «Америка для американців», «Індія для індусів» і т. п. Чи підійшло б гасло «Донбас для українців»? — Ні. Бо Донбас уже півстоліття — невід'ємна складова частина суверенної України. В Донбасі значний відсоток жителів інших національностей, що живуть тут протягом багатьох, іноді багатьох десятиків, поколінь. Такими є греки, росіяни. Донеччина давно стала їхньою батьківщиною, іншої вони не знають. Багато з них вважають рідною мовою українську, а серби взагалі втратили свою національну приналежність. Кожна людина вправі будь-де зберігати своє національне лице, свою мову, культуру, традиції, прагнути і мати змогу повернутись на землю своїх предків. Все це повинні мати і неукраїнці в Донеччині. Але вони не можуть мати права, їдучи на возі українського народу, робити йому зло, зневажати його, своїми вчинками та поведінкою продовжувати віджилі та давно засуджені шовіністичні тенденції. Політика царів сприяла шовіністичній діяльності кожного великороса, від титулованого чиновника чи технічного спеціаліста до некваліфікованого робітника чи селянина включно. Зараз же для цього нема жодних підстав.

Кожна людина має право говорити в кругу сім'ї, з своїми одноплемінцями рідною мовою. Годилось би заохочувати створення греками, білорусами, росіянами, євреями, татарами та іншими представниками національних меншин у Донбасі національних суспільно-культурних товариств з метою вивчення рідної мови, культури та історії свого народу, взаємодопомоги тощо. Сприяти їм шляхом надання приміщень, засобів для друкування газет чи листів і т. п., як то з успіхом робиться для нацменшостей в Польщі, Чехо-Словаччині, Канаді та інших країнах.

Всі середні школи, технікуми, ПТУ, вузи повинні б стати українськими. Початкову ж освіту діти росіян, греків, білорусів, євреїв, татар та інших можуть одержувати рідною мовою з паралельним вивченням української.

Вивчення російської мови починати не з 2-гої класи, а з 5-6-ої класи, коли дитина в основному вже знатиме рідну мову. Іноземну мову зробити необов'язковим предметом, щоб вивчали лише ті, хто хочуть і можуть вивчати її так, щоб могли читати і говорити.

Сьогодні можна часто почути в робітничому середовищі: хохол, кацап, чорномазий, звер. І це не викликає в людей обурення, гніву чи навіть осуду. Годилось би суворо карати будь-яку дискримінацію та образи людей за їх національну приналежність.

Погане знання української мови в Донецькій області (так і російської теж) зумовлене, на мою думку, такими причинами:

1. Розвінчаною нині Сталінською концепцією про відмирання мов і що колись буде єдина в світі мова, яка не буде ні російською, ні...

2. Майже насильницьке перемішування спеціалістів, коли випускників українських вузів направляли в Росію та інші республіки, а на Україну присилали спеціалістів з інших республік. І часто українці назавжди залишались за межами України, а росіяни назавжди на Україні.

3. Гнилим переконанням багатьох людей, що «риба шукає де глибше, а людина де краще». Тобто, що людина живе і працює там, де більше платять, де краща природа чи клімат, де дешевші овочі, фрукти, м'ясо. А прислів'я годилось би доточити словами «якщо в людини риб'ячий мозок».

4. Двомовне навчання починається з другої класи — і формальне вивчення мов, особливо української.

5. Погана мова газет, радіо, шкільних підручників, учителів.

6. Що багато хто думає, що українською мовою звучать тільки сміховинки та пісні, а не знає, що існує велика українська література, що на українську мову перекладено безліч творів світової класики, твори класиків марксизму-ленінізму, написано та перекладено тисячі праць з усіх галузей науки, техніки, філософії, мистецтва. Нема на світі такого, чого не можна було б сказати чи написати українською мовою.

7. Нерозуміння учнями, батьками та й учителями того очевидного факту, що не можна вивчити чужої мови, не вивчивши як слід рідної.

Автор статті народився і виріс у донецькому селі. Вчився в Дніпропетровську, Одесі, Москві. Працював учителем, будівником, вантажником та кваліфікованим робітником на заводі. Зараз працює слюсарем-монтажником на будівництві електростанцій. Відбув рік у Володимирській тюрмі та 6 років у Мордовських таборах. Злочину ніякого не вчинив. Чимало подорожував, здебільшого по Україні. Скрізь і з усіма на Україні я говорив українською мовою, в тім числі з росіянами, і не зустрічав осуду чи зневаги за це. Скорше симпатії і, зокрема, тих росіян, які не можуть говорити по-українськи і навіть мало розуміють. Цей власний досвід в якійсь мірі свідчить про підсвідоме шанування права кожного українця користуватись рідною мовою.

В одній установі в місті Дружківці мені сказала зав.: «К нам поступило 4320 заявлених і тільки одно Ваше по-українськи, и я же Вам ничего не говорю». Пізніше вона назвала мене націоналістом за вимогу видати документ українською мовою. Але зразу ж відчула, що сказала не те і схаменулась. Розійшлись по-людськи, без образ.

Багато з тих, кого доводиться запитати щось на вулиці чи в установі, не розуміє окремих слів і без гніву, доброзичливо просить сказати, що значить незрозуміле слово по-російськи. Багато хто пробує підтримувати розмову українською мовою, але не виходить через брак лексичного матеріалу. І лише одиниці із сотень вбачають в цьому націоналізм, не маючи найменшого поняття, що воно таке. Адже кожній скільки-небудь грамотній людині відомо, що національна гордість, любов до землі дідів та прадідів, любов до рідної мови не має нічого спільного з націоналізмом.

Я не говорю, як те робили нацисти в Німеччині, царські держиморди, польські ксьондзи та магнати, поодинокі росіяни, на жаль, і тепер (весь Союз — зто Россия), що українською мовою говоритиме весь світ, вся Росія, чи Польща. Але для мене, для кожного українця мова має стати святиною, найдорожчим скарбом. А для кожного з національних меншостей обов'язково її знати, хоч і не вважати святиною, якою для нього має бути його рідна мова. Так же записано в законах, так говорять письменники, визначні діячі партії, партійні документи. Цією статтею хотілось би:

1. Пробудити в своїх земляків українців свідомість приналежності до окремішнього українського народу, одного з багатьох братніх слов'янських народів (росіяни, білоруси, болгари, серби, словенці, словаки, чехи, поляки).

2. Розбудити приспану любов до рідного краю, його культури, героїчного (хоч і трагічного) минулого, щоб прекрасним стало майбутнє.

3. Закликати кожного українця до свідомої праці на користь рідного народу, Батьківщини, України.

4. Звернутись до кожного неукраїнця області з закликом: «Будьмо братами! Шануйте, поважайте мову, культуру, традиції народу, на землі якого живете, хліб якого їсте».

Автор проти будь-якого примусу у вивченні мов, у тім числі й рідної української. Хай все буде добровільне, але щоб кожний знав, що без знання української мови перед юнаком чи дівчиною будуть закриті двері вузів та технікумів України, виключені керівні посади в

установах та підприємствах, робота в бібліотеках, книгарнях, музеях, школах та дошкільних закладах України та скрізь, де працівник має справу з людьми. Такі заходи підняли б авторитет мови і вона зайняла б таке місце, яке їй належить їй по праву суверенності республіки. Від цього ніхто нічого не втратив би, а у виграші були б усі, в тім числі росіяни та інші національні меншості області, а також українська культура, культура Радянського Союзу та світова культура.

Автор усвідомлює, що написав слабо аргументовано, може, без достатнього логічного зв'язку і переконливості, привів мало яскравих фактів, але думає: краще хай буде хоч це, ніж нічого. Хочеться, щоб стаття зіграла роль хоч слабенького сигналу тривоги у зв'язку з ненормальним становищем з мовою та освітою в Донецькій області. (Хоч, мабуть, годилося б бити в усі дзвони). Сподіваюсь, що на цю статтю відгукнуться журналісти, вчителі, юристи, мовознавці та інші спеціалісти, розроблять тему з науковою аргументацією, з посиланням на документи, історію, доповнять, поправлять помилки та огріхи автора.

З місяць тому я закінчив роботу над цією статтею і почав пошуки, де б надрукувати її на українській машинці. Поїхав до міста Дружківки. Висить об'ява «Машинописные работы». Зайшов. Запитав. Сказала машиністка: «Пожалуйста: 12-13 коп. за страницу». А коли сказав, що українською мовою, заявила: «Что Вы, у меня русская машинка. Если бы несколько строчек, это еще можно было бы, а такой объем мне не под силу».

Таке ж саме мені сказали в «Бюро добрих послуг» в м. Краматорську. У Слов'янську мене майже звинуватили в тому, що я так «чисто» говорю по-українськи («Здесь никто так не говорит»). Машиністка (очевидно українка) сказала: «Зачем мне это нужно. По-русски я напечатала бы за час, а по-украински мне мало сидеть три часа, а то и больше». Я запитав, а де ж можна надрукувати? «Поезжайте в Москву, там и напечатают». Пішов до редакції Слов'янської районної газети «Комуніст». Там сказали, що машиністка тільки одна і навіть для себе не встигає друкувати. Порекомендували звернутись в педагогічний інститут. Зайшов у суд. Там подивились на мене, як на іноземця, і сказали традиційне: «Что Вы? На украинском не печатаем». В педагогічному інституті теж сказали, що машинки російські.

Ці мої ходіння теж свідчать про те, що українська мова в Донецькій області стала другорядною, приреченою на злиття. Добрі послуги роблять тільки російською мовою. 30 грудня 1971 року дав струм енергоблок Слов'янської ДРЕС на 800000 квт. Був мітинг. І я, як монтажник, був на ньому. Виступали керівники будівництва, партійні керівники, передовики виробництва і жоден не сказав жодного слова українською мовою, ніби це було не на Україні, а десь в Росії. Це теж свідчить про другорядність, нижчість української мови в Донецькій області.

2.01.1972 р.

Тихий

Моя адреса: 343260 Донецька область, м. Дружківка-5, хут. Іжевка

Тихий Олексій Іванович

Зараз у відрядженні: м. Слов'янськ, с. Миколаївка. Гуртож. IV. к. 30.

Слово рідне, мово рідна³⁴

(Лист до редакції газети «Радянська освіта»)

В Донецькій області зовсім нема або майже нема українських шкіл та дошкільних закладів, не демонструються художні кінофільми українською мовою, в тім числі українських кіностудій. Бібліотекарі, працівники книгарень, музеїв, палаців культури не знають української мови або зневажають її. Установи та підприємства послугуються тільки російською мовою. Отже, практично

³⁴ "Слово і час", 1991, №4 . Друкується за чернеткою. Кінець статті не зберігся.

проводиться дискримінація українців Донеччини і, звичайно ж, це веде до зниження рівня культури, моралі.

Франко вважав, що німецькі школи на Україні (в районах, що входили до складу Австро-Угорщини) приносять більше шкоди, ніж користі. Я не зустрічав, щоб хтось виступав проти цього твердження.

«Как это важно, чтобы человек с детства чувствовал и аромат родной земли, и аромат родной речи». (Цитую за брошурою Могилевської «Познание прекрасного»³⁵).

Ян Амос Каменський, поділяючи школи на етапи, давав такі назви:

1. Материнська школа;
2. Школа рідної мови (7—12 літ);
3. Латинська школа (13—18 літ);
4. Академія та мандрівки (18—24 роки).

Л.М.Толстой, К.Д.Ушинський М.І.Пирогов стояли за навчання рідною мовою.

За навчання рідною мовою боролися всі кращі представники українського народу: Т.Шевченко, М.Коцюбинський, М.Вовчок, Б.Грінченко, М.Драгоманов, Л.Українка та інші.

В Радянському Союзі державними мовами є всі мови союзних, автономних республік, автономних областей. Російська мова вивчається добровільно, а мова союзної республіки — обов'язково. Так написано в «Основах наукового комунізму», в постанові ЦК КПРС про святкування 50-річчя утворення СРСР. Пам'ятається, що пропозиція М.С.Хрущова зробити вивчення національних мов необов'язковим, а за бажанням батьків, не знайшла підтримки — проти неї виступили в пресі діячі освіти різних республік, в тім числі й УРСР. І слушно, бо те було б порушенням суверенітету союзних республік, бо давало б право тим, хто не хоче вчити національної мови союзної чи автономної республіки, говорити російською.

Російська мова за царату була єдиною державною мовою імперії. Інші народи були просто іноземцями, їх мови були приречені на винищення. Після революції постали суверенні радянські республіки, що згодом утворили СРСР. Конституція СРСР гарантувала й гарантує їхній суверенітет. Російська мова, як і література та мистецтво, в силу свого панівного становища в імперії, була розвиненіша й більш поширена, а тому й після утворення СРСР стала мовою міжнаціонального єднання. І, як писав В.І.Ленін, вона не потребує, щоб змушувати людей інших національностей вивчати її з-під палки. Але вона не може замінити рідну мову інших народів та народностей, і ніхто не прагне до того.

Тяжко уявити собі доктора наук, письменника чи діяча мистецтв, що не володіє однією чи кількома мовами світу, переважно великих народів, тобто тими мовами, якими видаються праці з тих наук, в яких працює вчений чи мистецтвознавець. Так же безглуздо було б уявити собі інженера, агронома чи лікаря без знання російської мови, бо він не міг би знайомитися з працями чи досвідом своїх колег в Росії, інших союзних [республіках] чи перекладами на російську мову (коли нема потреби чи можливостей перекладати твори на мови всіх народів СРСР) творів іноземної літератури. Але рядовий робітник, селянин чи ремісник може обійтися тільки рідною мовою, хоч знання чужих мов і не буде йому зайвим.

Але тяжко собі уявити людину без знання рідної мови. Як боляче слухати, коли син чи дочка говорять з рідною мамою чи татом різними мовами! Часто такі діти дивляться на рідних звисока, бо вони, бачте, темні, відсталі, а він «мужицькою» мовою говорити не хоче. Іноді навіть батьки з гордістю дивляться на своїх дітей, що вони такі «культурні», що навіть говорять по-російськи, чого «ми не досягли».

Часто без сорому кажуть: «Які там ми українці, ми — перевертні, хахли»; «Я українець, но не люблю українською язика»; «А мені всьо равно, яким язиком чоловік балакає, якби хорошим був»; «Я знаю українській язик, всьо понимаю, а разговаривать і читать не могу»; «А для чого він

³⁵ «Познание прекрасного». Галина Львівна Могилевська / Знание, 1971.- 79 с.

нужний, як всьо, візьде по-руському»; «Я вообще не понимаю, к чему сейчас национализм (мав на увазі українську мову), если вся литература на русском языке».

«Той не марксист, той навіть не демократ, хто не визнає і не відстоює рівноправності націй і мов, не бореться з усяким національним гнітом або нерівноправністю. Це безперечно» (В.І.Ленін).

«Пожалуй, нет человека, который не испытывал бы неискоренимого чувства любви, привязанности к земле дедов и прадедов, к родной культуре, к своему языку, своим традициям и обычаям» (Л.І.Брежнев).

«Треба бережливо, з повагою ставитись до нашої рідної, чудової української мови. Це наш скарб, велика спадщина, яку кожний з нас і, в першу чергу, ви, письменники, повинні берегти і розвивати» (П. Шелест).

«Зрікайтесь рідної мови принизливо і аморально» (О. Гончар).

На моїх очах українські школи стали російськими. І зараз стають. В Часів-Ярі, де я вчився в 5—7 класах, було дві середніх школи з українською мовою викладання, і одна [з] російською. Початкові й семилітні, очевидно, українськими (даних не маю). Тепер всі російські. Школи, в яких я працював учителем, були українськими, а тепер одна напівросійська, а друга повністю російська. Десяток літ тому сестра закінчила українську школу, а тепер в тій же школі вчать племянники вже російською.

В Костянтинівні, Дружківці, Артемівську, Слов'янську, Горлівці, Жданові, а може, й у не названих мною містах Донецької області, українських шкіл нема зовсім. В Донецьку, кажуть, є одна (на один мільйон жителів). Дитячих садків українських нема зовсім, навіть в окремих селах стали російськими. Я задавав і задаю собі питання: чому? Відповідь одна: так бажають батьки і діти. А чому так бажають? Бо технікуми, ПТУ, вузи, армія, підприємства, лікарні, крамниці, установи послуговуються російською мовою.

Чи нормально це? На мою думку, ні. Адже німці теж без батого пішли за Гітлером, італійці за Муссоліні і т. д. І поплались. І батьки, і самі діти поплатяться за свій вибір. Вони не винні, бо не знають, що творять. А не знають, бо цьому питанню мало приділяється уваги, особливо газетами, радіо, телебаченням. Я, наприклад, не чув жодної передачі і не читав у газетах закликів і остерог від подібної тенденції, яка суперечить і Конституціям УРСР та СРСР, і марксизму-ленінізму, і просто людяності.

Часто говорять і між собою, і на батьківських зборах: «Зачем этот украинский? Дитё из-за него не хочет учиться». Часто українську мову та літературу (на Україні!) викладають російською мовою. І закінчує юнак або дівчина 8 чи 10 класів, і трьох слів зв'язати по-українськи не може. На того, хто говорить рідною мовою, говорять «бендер, хахол», сміються та вважають за неуча, хоч він, може, знає втричі більше за того, хто сміється.

В Донецькій області проживає 4,9 мільйона чоловік. З них 2,7 млн. українців (56,5%), 1,9 млн росіян (37,6%), 107 тисяч греків (2,2%), 73 тис. білорусів (1,5%), 2,2% інших національностей. З 2,2 млн. неукраїнців лише кілька сот тисяч приїхали в Донбас протягом останнього десятиліття, а решта живуть тут протягом кількох поколінь, всі вчили українську мову, і для них вона не є і не може бути зовсім незнайомою. Але [для] українців же, корінного населення, російська мова рідною бути не може. Пригадуються слова С. Воробкевича:

*Слово рідне, мово рідна,
Хто вас забуває,
Той у грудях не серденько,
А лиш камінь має.*

Отже, люди, що йдуть за потоком, хто зрікається рідної мови, щоб окремі кретини не назвали їх хахлами чи бендерами, стають безсердечними, з каменем замість серця, людиноподібними тваринами, робочою худобою, їх лиш умовно можна назвати людьми. Я не суджу їх, не ображаю, бо вони не знають, що чинять. А ось інтелігенція, особливо вчителі та працівники органів освіти, письменники, журналісти, діячі культури не можуть, на мою думку, йти за потоком, а повинні

активно втручатись в культурне життя, дбати про мораль, патріотизм отих рабів німих, на сторожі біля яких Т. Шевченко поставив слово, живу мову народу (гнучку, багату, мелодійну, чудову).

Донецька область становить понад 10% всього населення України, її питома вага дуже велика, і занедбання рідної мови та культури веде до занепаду всієї України. Про все це я поділився своїми думками в статті до редакції газети «Радянська Донеччина».

Що ж до освіти, то я подавав такі пропозиції:

1. Перевести всі вузи, технікуми, ПТУ, школи на українську мову викладання. Дошкільні заклади та молодші класи шкіл можуть, а може, й мусять, бути рідною мовою для дітей росіян, греків, євреїв та ін.

2. Вивчення російської мови починати не з другого класу, як тепер, а з 5-го — 6-го, коли дитина вже в основному знатиме рідну мову.

3. Видати масовим тиражем книгу чи брошуру типу «Цікаві бувальщини» чи «Музиканти сміються», де були б зібрані висловлювання, поезії, статті тощо про рідну мову, Україну, Батьківщину визначних людей минулого і сучасних авторів, та книгу, яка вчила б, як буквар грамоті, любити, шанувати людську гідність, свій народ, Радянський Союз, всіх людей Землі.

4. Щоб вчителі ніде не соромились говорити рідною українською мовою, не обмежувались місцевими діалектами, не говорили суржилом, щоб послідовно, завзято, з любов'ю вкладали в душі дітей та їх батьків свідомість належності до української нації, розкривали культурні та мовні багатства народу, постійно доводили, що людина без патріотичних устремлінь, без свідомої праці на користь свого народу є віл, вартий лише того, щоб його запрягали в ярмо.

5. Не приймати вчителем будь-якого предмета людину, що не знає, не шанує української мови та культури.

6. Ганьбити тих, хто питає учнів чи студентів, якою мовою вести предмет чи курс, українською чи російською («Мені однаково»).

7. Зупиняти тих батьків та дітей, що рвуться до російських шкіл, як зупиняємо дітей, що біжать на вулицю з інтенсивним транспортним рухом, хочуть встромити ручку в окріп, кислоту чи вогонь по незнанню, не розуміючи небезпеки. Постійно доводити, що «все на світі можна вибирати, сину, вибрати не можна тільки Батьківщину» (В. Симоненко).

8. Запропонувати іншу роботу вчителям, які чванливо кажуть: «Украинский язык — це теляча мова», — слова директора української (!) школи. «Я не знаю украинского языка, он мне не нужен и вообще не нужен» (чув від багатьох вчителів).

Липень 1972 року

Думки про рідний Донецький край³⁶

Я уродженець і мешканець Донеччини. Маю 46 років від народження. Вчився в радянських школах, закінчив філософський факультет Московського університету ім. Ломоносова. Викладав у школі, сидів у тюрмах і таборах, працював на заводі. Зараз працюю слюсарем-монтажником 4-го розряду.

Мене вчили і я вчив, що не хлібом єдиним живе людина, що сенс життя в творенні добра людям, у піднесенні матеріального та культурного рівня народу, у пошуках істини, у боротьбі за справедливість, національну гордість та людську гідність, у громадянській відповідальності за все, що твориться за мого життя.

Хто я? Для чого я? Який я? Ці питання ніколи не покидали мене. Постійно думав над ними, постійно шукав і шукаю відповіді на них.

Сьогодні думаю:

1) Я — українець. Не лише індивід, наділений певною подобою, умінням ходити на двох кінцівках, даром членороздільної мови, даром творити та споживати матеріальні блага. Я

³⁶ Газета "Голос України", 1991. 14 березня, с. 12-19

громадянин СРСР, і як «советский человек», і, передусім, як українець, я – «громадянин світу», не як безбатченко-космополіт, а як українець.

*Любіть Україну, як сонце, любіть,
Як вітер, і трави, і води...
В годину щасливу і в радості мить,
Любіть у годину негоди.*

В. Сосюра

Люблю свою Донеччину. Її степи, байраки, лісосмуги, терикони. Люблю і її людей, невтомних трударів землі, заводів, фабрик, шахт. Любив завжди, люблю і сьогодні, як мені здається, в годину негоди, асиміляції, байдужості моїх земляків-українців до національної культури, навіть до рідної мови...

2) Я – для того, щоб жив мій народ, щоб підносила його культура, щоб голос мого народу достойно вів свою партію в багатоголосому хорі світової культури. Я – для того, щоб мої земляки-донбасівці давали не лише вугілля, сталь, прокат, машини, пшеницю, молоко та яйця. Для того, щоб моя Донеччина давала не тільки уболівальників футболу, учених-безбатченків, російськомовних інженерів, агрономів, лікарів, учителів, а й українських спеціалістів-патріотів, українських письменників, українських композиторів та акторів.

3) Я, очевидно, поганий патріот, слабодуха людина, бо, бачачи кривди рідного народу, примітивізм життя людей, усвідомлюючи гіркі наслідки сучасного навчання й виховання дітей, випадання з кола культурного розвитку мільйонів моїх одноплемінців, задовольняюся ситістю, маніловськими мріями, крихтами культури тільки для себе. І не маю ні мужності, ні волі активно боротися за розквіт національної культури на Донеччині, за прийдешнє.

Не вина, а біда простих людей (тобто працюючих робітників та селян), що з їхньої волі чи мовчазної згоди знищується українська мова та культура на Донеччині.

Не біда, а вина кожного інтелігента, кожного, хто здобув вищу освіту, займає керівні посади, а живе тільки для натовпування черева, байдужий, як колода, до долі свого народу, його культури, мови.

І чи не злочиним годилося б кваліфікувати діяльність органів народної освіти, вчителів, діячів закладів культури та всіх керівників на ниві асиміляції мільйонів українців Донеччини. Адже таку масову асиміляцію не можна назвати інакше, як тільки інтелектуальним геноцидом. В.І.Ленін у різних працях з національного питання називав тих росіян, хто зневажливо ставився до розвитку національних культур, мов, імперіалістами, негідниками, вихованими в дусі найпідлішого хамства, катами, лакеями царизму, великоруськими шовіністами. А представників малих, гноблених Росією народів, що прагнули, на шкоду рідній мові та культурі, запроваджувати російську – великоруськими держимордами.

Я – інтернаціоналіст за переконанням, зичу свободи, національної незалежності, матеріального добробуту та культурного розвитку в'єтнамському, індійському, арабському народам, народам Африки, Азії, Америки та всім іншим. На земній кулі не повинно бути голодних, колоніальних, відсталих та малих народів. Хай кожний народ живе на своїй землі, хай творить в міру своїх можливостей культуру та науку і ділиться своїми здобутками з усіма народами світу. Хочу, щоб і український народ, зокрема його частка – донбасівці, вносив свою лепту в скарбницю світової культури...

Мова – одна з основних ознак нації. Мова – фундамент культури. Рідна мова – найдорожчий скарб народу, підвалина інтелекту, основа патріотизму. Рідну мову повинна берегти, розвивати кожна людина. Вмирає мова – вмирає культура. Вмирає культура – припиняється прогрес. Історію починають творити нерони, бісмарки, мусоліні, гітлери, сталіні, маодзедуни. А яка то історія – всім відомо.

Сумно і моторошно стає на душі при аналізі того, що бачиш навкруги. Цілковита байдужість до всього прекрасного, святого, людського. Українські театри позакривались, і

ніхто за ними не сумує. Самодіяльність молоді зводиться до гітари, слухання електромузичних інструментів у ресторані, на танцмайданчику, в запису на магнітофонну стрічку. Люди майже ні в що не вірять – ні в Бога, ні в комунію. Забули старі й не дуже старі традиції та обряди, щезли вечорниці, коляди, щедрівки, купальські пісні тощо. А що лишилося? Бездумне сидіння біля блакитного екрана, ходіння в кіно, пляшка, розмови без кінця про футбол, заробітки, мотоцикли, лотереї, цинічні сексуальні бувальщини.

У чоловічому товаристві процвітає лайка – незважаючи на вік та родинне оточення. Часто син гне на батька триповерховим матом і одержує відповідь у тому ж ключі...

А в людей розумової праці, людей із освітою, в інтелігентів які клопоти? Чим вони займаються у вільний від роботи час? Найкраще я знаю вчительський цех. У них перевірка зошитів, ходіння до батьків відстаючих учнів із проханням «посилити контроль» (примушувати вчити уроки, заборонити ходити в кіно та дивитись телевізор, не дозволяти читати книжки не за програмою), домашнє господарство, хатні роботи, «підвищення ідейного рівня та ділової кваліфікації».

У технічної інтелігенції та працівників науково-дослідних установ робота часто триває й після кінця робочого дня, зокрема, проводяться обговорення виробничих проблем. Технічна інтелігенція та науковці зайняті читанням численних журналів, газет, сидять біля блакитного екрана, за шаховою дошкою... Зараз модно знати усе на світі. І які звірі та птахи водяться на найвіддаленішому острові, версії про смерть Гітлера, чи були у нього двійники, співчувати долі Нікоса Теодоракіса, Анджели Девіс, знати, що є навіть пташине молоко... Усе знати. А для чого? Відповідь одна: «А як же? Треба знати». І голосуючи за резолюцію «Свободу Анджелі Девіс!», «Свободу і незалежність народу Анголи!» чи «Свободу Бангладеш!», люди з освітою, керівники підприємств чи установ не помічають того, що коїться поруч: умирає рідна мова, інтелектуально калічаються мільйони людей, у тому числі вони самі та їх рідні діти. І ніхто, ніколи, ніде не порушує цих проблем. Чому? Через брак знань? Не думаю. Невміння логічно мислити? Не віриться. Найскоріше, через оте всезнайство, через масовий потік розважальної інформації, через невідання зосередити свою увагу на живому конкретному ділі, через байдужість до долі рідного народу.

Схоже на те, що сьогоднішній інтелігент розтринькує свою енергію та знання для натоптування власного черева та на втіху бюрократів і чиновників, на погибель своїх годувальників – українських трударів серпа та молота. Тяжко повірити, що хтось із інтелігентів думає, що стипендію, професуру, аудиторії та лабораторії їм, колишнім студентам, дав якийсь корифей усіх наук чи група мудрих мужів. Адже кожен розуміє, що то матеріалізована праця селян, робітників, працівників сфери послуг. Внесок українських трударів був і є чи не найбільшим у цілому СРСР. І за ті жертви, що їх приніс український трудовий люд (добровільно чи примусово – немає ніякої різниці), інтелігенція, у тому числі українською походження (українською її не назвеш, бо їй чужими стали українська культура, традиції, мова), платять йому зневагою, презирством.

Мабуть, ніколи раніше українська інтелігенція в цілому не була такою чужою та відірваною від трудящих (робітників та селян), як це можна спостерігати у нас на Донеччині сьогодні.

Тяжка була доля робітників та селян на Україні до революції. Вони працювали в полі від зорі до зорі, народжували, годували та виховували по 8–12 дітей, передавали нащадкам надбання попередніх поколінь. Нелегка була й праця робітників. Я не збираюся ідеалізувати минуле, але то є факт, що народ жив не хлібом єдиним, творив пісні, танці, казки, легенди, яких і набралось у нас сотні тисяч. У роки мого дитинства ще живі були вечорниці. Тихого літнього вечора можна було чути пісні дівчат та парубків у моєму рідному хуторі Їжівці, доносились вони до мого вуха й із сусідніх сіл – Клинового, Віролюбівки, Олексієвого-Дружківки. Щодо праці, то сьогоднішні колгоспники працюють не менше, коли не більше.

Праця на колгоспному полі чи фермі, на присадибній ділянці, біля власної худоби, птиці, ходіння чи їзда на базар, купування, діставання, будівництво... Усе практично забирає весь час, і для інтелектуального життя, навіть для відпочинку, його залишається обмаль. Робітники переважно затрачають менше фізичних зусиль, але робота, черги, переїзди теж забирають багато часу, і тому культурний рівень як у селі, так і в місті стає все нижчим: пісні не почути, хіба що на весіллі, хрестинах чи проводах у солдати після чарки. Палаці культури, клуби тільки демонструють кінофільми та іноді влаштовують танці. Молоді в селах майже немає.

Може, я не в змозі побачити великих зрушень, піднесення культурного рівня народу, колективної відповідальності, патріотизму, високих моральних якостей трудящих та інтелігенції? Може, я дивлюсь на життя через чорні окуляри? Багато разів ставив свої спостереження, думки під сумнів, шукав помилки у висновках, що викладені в цих замітках, і не знаходив виправдання баченому, не зміг уявити собі райдужного майбуття. Усе, що стосується культури в сьогоdnішньому житті, мені здається беззмістовним, безглуздим. А майбутнє уявляється трагічним та пустим.

А, може, так і треба? (Кожен за себе, а Бог, з'їзд чи пленум за всіх). Може, це є логічним шляхом розвитку культури на Донеччині на сьогодні? Так ні ж. Не може так бути...

Я не вірю в богообраність будь-якого народу, не вірю у великість народів та мов, не вірю в злиття народів, не вірю, що через 10, 100 чи 500 літ мого українського народу не буде. Як інтернаціоналіст я щиро бажаю богообраному народові (єврейському), великому російському та всім іншим народам всього світу жити на рідній землі, працювати на благо своїх народів, підвищувати кількість науковців до 15, 20 чи 50 відсотків. Хай кожний народ допомагає іншим, у тому числі моєму українському, але не шляхом «інтернаціоналізації» Донеччини, не шляхом злиття націй, направлення в Донбас спеціалістів з Ленінграда чи Новосибірська, а українських спеціалістів у Казахстан чи на Урал.

У мільйонів людей не може не пробудитися цікавість, розуміння, а потім і свідомою праця на ниві піднесення рідкої культури, почуття Людської гідності та національної гордості. Я вірю, що така свідомість неминуче прийде в мою Донеччину. І хотілось би, щоб це сталося якомога швидше.

Українська мова – не вигадка буржуазних націоналістів, не польська інтрига, не результат чи прояв антикомунізму. Це мова живого 40-мільйонного народу. І, на жаль, тепер, в епоху розквіту націй та національних культур, часто насильно впроваджуються слова, що не відповідають нормам української мови. Наприклад: площа, площадка, процент, ботинки, лимон, дев'ять годин десять хвилин, кофе натуральне, носки чоловічі і т. д., у той час, як є майдан, відсоток, черевики, цитрина, десять на десятку, кава, шкарпетки. Боротьба за чистоту мови для українців Донеччини, де надзвичайна різноманітність зайшого елементу набуває особливого значення, і повинна б стати основою в боротьбі проти асиміляції.

Основою ж культури будь-якого народу, повторюю, є його рідна мова. Багата, колоритна, милозвучна, мелодійна українська мова, яку народ проніс через віки поневірянь, принижень, декретованих знижень, зневаги, у Донеччині служить зараз лише незначному відсоткові людей і тільки для хатнього вжитку. Українська мова цілком витіснена з вузів, науково-дослідних установ. Не чути її на підприємствах, у школах, дитячих садках численних міст. Зникає вона навіть уже і в селах. Чи можна при такому становищі говорити про розквіт, культуру? Свобода і культурний рівень народу – основа прогресу, справжнього людського життя...

У часи свого панівного становища в імперії російська мова була поширена серед іногородців і служила знаряддям для знищення «собачьих наречий». Тепер же в СРСР нема загальнодержавної мови, нема обов'язку вивчати російську мову (вона вивчається добровільно). Російська мова є тільки знаряддям порозуміння естонця з вірменином, якута з молдаваном. Вона потрібна для того, щоб заощадити кошти і не перекладати якусь

наукову працю з української на киргизьку мову чи з англійської на 100 мов народів СРСР, якщо та праця зацікавить всього 10–15 спеціалістів у кожного народу. Знання російської мови дозволяє швидше й ширше знайомитись із надбанням у галузі науки, культури, мистецтва різних, особливо малочисельних народів СРСР. Твердження, що російська мова краща, вища, більша, могутніша за українську, литовську, киргизьку чи аварську – це шовінізм. А такі твердження досить часто трапляються в газетах, по радіо, не кажу вже про їх побутування в розмовах, зокрема в нас, на Донеччині.

У нашому регіоні, наскільки я знаю, університет та всі інші вузи послугуються російською мовою. Чи нормально це? Очевидно, що ні. Кожна окрема людина вправі вибирати собі мову і місце проживання, але мовою університету, вузів мусить бути мова суверенної держави, якою є Україна, Естонія, Італія чи яка інша країна.

Людей, що живуть на Донеччині і зневажають український народ, можна порівняти з колоністами і плантаторами, якими були, наприклад, іспанці чи англійці в Америці, Індії, Австралії в XVII ст., німці, болгары, греки на землях запорізьких козаків, у тім числі на Донеччині (з ласки Катерини II у XVIII ст.)...

Я за те, щоб українські хлопці та дівчата вчилися у Москві, Тбілісі, Ризі, у Парижі чи Лондоні. Хай би знали різні народи, їхні мови, культури та несли свої надбання рідному народові, як то робили Т.Шевченко, М.Лисенко, І.Франко, Расул Гамзатов, Ганді, Хо Ши Мін та багато інших передових діячів українського та інших народів. Вони пізнавали чужу, часом вищу, культуру, щоб нести свої знання рідному народові, підносити його культурний, суспільно-політичний та науково-технічний рівень.

Я й за те, щоб у донецьких вузах навчалися росіяни, грузини, в'єтнамці, юнаки та дівчата інших народів. Це зближує народи, взаємозбагачує їх. Але вони у вузах Донеччини повинні вчитись українською мовою. Тільки тоді вони одержать не лише знання за фахом, а й пізнають наш народ, його культуру, його звичаї та понесуть свої знання про Україну своїм народам.

Тільки жалюгідним покидькам байдуже, де жити, кому служити. Вони за гроші готові продати і рідну неньку. Справжній патріот, навіть коли він не живе на своїй землі, служить своєму народові, боліє його болями, зичить йому безсмертя і в міру сил та можливостей працює для нього. Яскравим прикладом цього можуть служити вірмени всього світу, особливо їхня інтелігенція.

Не можна собі уявити, щоб англійський уряд чи будь-хто відкрив у Лондоні французькомовний чи німецькомовний університет чи вуз, в Іспанії – англійський, в Москві чи Ярославлі якийсь неросійський. А в Донеччині всі вузи (підкреслюю – всі!) – російськомовні...

Виховувати свідомих громадян і патріотів на чужомовній основі – це те ж саме, що зводити будову на піску без фундаменту. Будова може розсунутись на самому початку будівництва, або й рухнути після його завершення, заваливши своїм камінням і тих, хто в ній житиме, і сусідів.

Навчання в школах повинно вестись рідною мовою дітей. Це відстоювали всі видатні педагоги світу. Хто, коли вважав, що для дітей краще вчитись чужою мовою? Зараз у Москві, Ленінграді та інших містах є спецшколи з англійською мовою викладання. Але ні один учитель тих шкіл не скаже своїм учням, що російську мову можна вчити абияк, можна її не знати. Чув, що є такі спецшколи і на Україні. Частина предметів викладається англійською мовою, частина російською, а українська вивчається як предмет. Чи багато знатимуть випускники таких шкіл з рідної мови? Мабуть, дуже небагато, або й нічого.

А найстрашніше, мабуть, становище в дитячих садках Донеччини. У містах усі вони, наскільки я знаю з розмов із батьками, вчителями, вихователями, – російськомовні. Чому? Відповідь: «Так хочуть батьки». Дитина від колиски втрачає найдорожче – рідну мову. І не

може чинити опору. Коли доросла людина свідомо вибирає собі місце роботи, проживання чи мову, часто на шкоду своєму інтелекту чи здоров'ю, робить це якоюсь мірою за власним бажанням. Вона може зупинитись, змінити свій вибір, чинити опір у разі примусу. А дитина нічого не може. Цей процес схожий на інтелектуальну кастрацію. Тут щось подібне до того, як вихолощують молочних поросят чи бичків, щоб одержати з них більше м'яса. Із них виростуть люди байдужі до всього людського, виростуть шукачі об'яв: «Требуются рабочие. Зарплата 200–300 руб.», «Объявляется конкурс на замещение вакантной должности... кандидат, доктор наук». І інтелектуальний кастрат за дрібну монету зрадить свій народ, покине батьківщину, позбавить батьківщини рідних дітей, усе покине, йому все одно, кому служити, аби мати більше матеріальних благ, посідати вищу посаду, заслужити орден чи медаль.

Патріотизм, національна гідність, любов до свого народу, свого міста, села, любов до рідного слова, до рідної пісні, природи, історії – ось зерна, які ми повинні б сіяти в душі дітей і в сім'ї, і в школі, і в комсомолі, і через літературу, кіно, телебачення. А на Донеччині сходи цих зерен безжалісно, по-варварському знищуються, і виростає в душах дітей чортополох (міщанство, дармоїдство, хуліганство, пияцтво)...

Українці, що народились і вирости на Донеччині, соромляться признатися, що вони українці, соромляться говорити українською мовою, бо їх називають «хохлами», «бандерами»... Ні, таке становище не має нічого спільного з інтернаціоналізмом...

Я не хочу асимілюватися, не хочу стати безбаченком. Я не хочу, щоб асимілювались росіяни, греки, татари, євреї. Хай кожний народ живе на своїй землі, творить у міру своїх сил культуру, множить і діє на користь всього людства, у братній співдружності (а не як держиморда). Я категорично проти «добровільної» асиміляції українців, зокрема моїх земляків-донбасівців...

Історія – найдійовіший, найефективніший засіб формування національної самосвідомості, національної гордості. Особливо багата патріотизмом, лицарством, звиятною боротьбою, демократизмом, республіканськими традиціями історія нашого народу. Історія ж українського народу поки що недоступна не лише молоді, а й спеціалістам, зокрема вчителям. Хочеться сподіватися і вірити, що незабаром вийде правдива, наукова історія України, історія Донеччини, історія кожного міста, а то й села. Можна думати, що матеріали вже підібрані, опрацьовуються. Свідченням того є 4-томна «Радянська енциклопедія історії України» «Історія міст і сіл УРСР», зокрема Донецької, Луганської областей та інших...

Донеччина – це шоста частина всього населення Української РСР. Її культурний та національний розвиток може послужити або гарним прикладом для всієї України в разі її нормального розвитку, або ганебним, холероподібним, коли й інші райони підуть шляхом байдужості до національної культури та мови. І в другому випадку ганьба та прокляття впадуть на голови кожного з нас, донбасівців, хто бачив, усвідомлював насунання загибелі і мовчав, хто в догоду череву забув, якого він роду-племені, зрадив свій народ, з чужих рук брав отруйну зброю асиміляції та допомагав нищити українську мову, культуру, традиції, обряди. Зараз проявляється дивовижна, можна навіть сказати, злочинна байдужість у питаннях мови та культури, саме в тій царині людських взаємовідносин, куди віками було спрямоване вістря ганебної моралі польської шляхти, католицької церкви, російського царизму.

Ми не можемо задовольнятися формулою «народ не помиляється», народ хоче російськомовних шкіл, вузів, начальників чи кондукторів у трамваях тощо. Шляхом пропаганди та агітації ми повинні боротися за утвердження людської гідності і національної гордості.

Національне питання на Донеччині, на мою думку, не розв'язане. І розв'язане воно буде лише тоді, коли кожен українець буде свідомий того, що належить до свого народу, для нього живе, за нього бореться. Коли кожен чужинець поставить перед собою запитання: «Хто він? Для чого він на донецькій землі? – Колоніст? Заробітчанин? Емігрант? Незамінний бажаний спеціаліст чи нахлібник – дармоїд на шиї «братнього» народу?». Коли кожен, хто прийшов непрошений на чужу землю, буде поважати український народ, або нехай перебирається на свою батьківщину. Коли доброзичливі щодо українського народу чужинці на Донеччині матимуть свої національно-культурні товариства, газети, книги рідною мовою, дитячі садки та школи (російські, грецькі, білоруські, вірменські та ін.). Прикладом для нас може служити Закарпатська область, де мадяри, румуни, росіяни мають свої школи, гуртки самодіяльності тощо. Прикладом можуть служити і товариства, які мають українці Польщі, Чехословаччини, Канади та інших країн.

Зараз газети, радіо, інші засоби інформації закликають кожного активно втручатись в громадські справи, боротись із хуліганством, пияцтвом. Я вважаю, що національна безликість, моральна порожнеча, тваринне життя – хвороби незрівнянно тяжчі від алкоголізму чи пияцтва і в значній мірі є причиною останніх. Тому вістря пропаганди та агітації повинно бути спрямоване в першу чергу проти них. А якраз цього нема ні в газетах, ні по радіо, ні в літературі.

*Олексій Іванович Тихий.
Вчитель. 1972 рік*

Лист до Голови Президії ВР УРСР³⁷

Голові Президії Верховної Ради УРСР
І. С. Грушецькому
Тихого Олексія Івановича,
прож. Донецька обл., м. Краматорськ,
бульвар Машинобудівників, 12, к. 59.

У відповідь на мого листа на Ваше ім'я під назвою “Думки про рідний Донецький край”, пересланого Донецькому облвиконкому 12.I.1973 р., мене 10.IV.1973 р. запрошувала на бесіду заст. голови облвиконкому З. Д. Іляшенко.

На бесіді були присутні кандидат історичних наук А.Д.Пахарев і працівник Калінінського райвиконкому А.Л.Громов.

На початку бесіди А.Д.Пахарев цілком правильно відзначив, що мої писання не є ні літературним твором, ні філософським трактатом і що я нічого нового не відкрив. І неправильно зазначив: “С тяготением к национализму”.

Мені доводили, що в Донецькій області все гаразд, що нема примусової асиміляції, що українці мають всі права і можливості вільного розвитку, що україномовні вузи, технікуми, ПТУ непотрібні, що шкіл і класів з українською мовою викладання досить багато і ніби я в своєму листі до Вас керувався тільки необґрунтованими особистими спостереженнями і дивлюся на сьогодення Донеччини крізь чорні окуляри. Що для Донеччини досить філологічного та історичного факультетів університету, де викладання ведеться українською мовою, та двох педучилищ.

Говорили також, що коли хтось із Донеччини побажає вчитись українською мовою, може їхати в інші області. Якщо вчитель з дипломом хотів би працювати в Донецьку і

³⁷ О. Тихий. Не можу більше мовчати / Упор. В. Овсієнко, Л. Огнева, Є. Фіалко, Є. Шаповалов. – Донецьк, 2009, с.

викладати свій предмет українською мовою, йому відмовили б, бо школи російськомовні, і хай їде шукати собі роботу в інші області.

В ході бесіди, що тривала понад 3,5 години, я зрозумів, що облвиконком у цілому (на засіданні, пленумі чи сесії) порушених мною в листі до Вас проблем не розглядав, що мене запрошували тільки для того, щоб повідомити, що ніяких процесів асиміляції нема, що українська культура та мова в Донеччині розвиваються нормально.

А.Д.Пахарев повідомив, що в 1971 р. в Донецькій області 786 тисяч українців не володіють українською мовою, вважають рідною російську (29,5%), що в 1971 р. з 5.821 шлюбу 2.910 були змішані (49,82%) – в основному, між росіянами і українцями, що кількість греків за кілька років зменшилась на кілька тисяч чоловік. Ще Пахарев повідомив, що в Донецькій області є 472 школи з українською мовою викладання (91,5 тисяч учнів), 88 змішаних (в яких приблизно $\frac{3}{4}$ російськомовних класів і $\frac{1}{4}$ українськомовних) і 909 шкіл з російською мовою викладання.

Чи буде Донеччина через 10–20 літ складовою частиною української нації як форми спільності людей, об'єднаних єдиною територією, мовою, внутрішніми економічними зв'язками, певними рисами культури і характеру? Думається, що не буде, якщо основний елемент духовної культури – мова – буде так інтенсивно витісняватись у всіх сферах життя, особливо в закладах освіти.

Д. Іляшенко по закінченні бесіди сказала, що мій лист і думка про нього будуть надіслані Вам.

Я довго думав, що ж мені робити? Покинути Донеччину і шукати притулку в іншій області, де жива українська мова та культура? Може, втопити свої болі про долю українців Донеччини в горіліці? Чи покінчити життя самогубством? І ні на що в мене не вистачає мужності.

Я проти примусової українізації росіян, євреїв, греків та інших. Кожна людина має право на самосвідомість. Ніхто не в праві заборонити росіянину, білорусу, греку чи єврею вчити та виховувати своїх дітей рідною мовою свого народу на основі його культури, традицій. Але ж ПТУ, технікуми, вузи, що готують робітників та спеціалістів для народного господарства, повинні готувати їх українською мовою. Звичайно, якась частина робітників і спеціалістів може покинути Україну і переселитись на свою батьківщину, але галасувати проти цілком законних прав суверенного народу, яким є і український, зокрема, його частка в Донеччині, ніхто, крім запеклих шовіністів, не буде. А шовіністів у наш час не так уже й багато, і ніде вони підтримки не знайдуть.

Мені думається, що Президія Верховної Ради УРСР може видати Указ про введення в усіх ПТУ, технікумах, вузах Донеччини викладання українською мовою всіх наук і предметів. Хто не хоче або не може вчитись українською мовою, в силу шовіністичних чи міщанських переконань, хай шукає собі інших вузів чи технікумів в інших краях. Хай в окремих випадках замість доктора наук курс читатиме кандидат чи аспірант, але це конче потрібно. Та й можна сподіватись, що Донеччині в цьому допоможуть Київ та інші області, як це бувало і раніше.

Прошу надіслати в Донецьк повноважну комісію для вивчення становища та вжиття заходів проти вже не добровільної, а примусової асиміляції мільйонів людей.

Прошу порадити, що ж мені робити далі?

24.IV.1973

Олекса Тихий.

З КНИГИ ОЛЕКСИ ТИХОГО "МОВА – НАРОД"

Основною працею, яка зайняла кілька років, стала для Олексі Тихого книга—збірник висловлювань «Мова—народ». Розділ «Поетичне слово про мову» підготувала Хохлова Лисавета Олександрівна, вчителька з с. Кумачеве Старобешівського р-ну Донецької області.

На суді книга «Мова — народ» О. Тихому не інкримінувалася, тільки професор І. І. Стебун знайшов у ній глибоко прихований ворожий націоналістичний зміст.

Гомза Я.

«Цитатник» Олексі Тихого

З Олексом Тихим я познайомився влітку 1976 року. Він приїхав до мене з краматорським інженером Григорієм Гребенюком і побув у мене 15 хвилин. Більше ми не зустрічались.

Був він високого зросту, стрункий, міцної статури з проникливим поглядом очей і вольовими рисами обличчя, ледь усміхнений, а розмовляв неквапливо, розмірено.

Саме тоді, очевидно, під впливом Григорія Гребенюка, з яким я вже довгий час був досить добре знайомий, він і привіз до мене грубезний рукописний том — збірник, у якому Тихий зібрав і систематизував висловлювання видатних людей про рідну мову, починаючи від найдавніших часів і до наших днів.

Це був лише третій примірник праці. Перший Олекс відвіз до Києва до АН УРСР. Працю віддали на рецензування професорові Євдокименкові В. Ю. Примірник як у воду впав. *(Після арешту О.Тихого він був переданий у КГБ. — Ред.)* Другий, здається, читав і «рецензував» «видатний український письменник і вчений» професор Донецького університету Ілля Стебун. Мабуть, саме від нього праця потрапила до КГБ і там дістала назву «цитатник».

У лютому 1981 року в мене провели обшук, але «цитатника» знайти їм не вдалося.

Книга має 303 сторінки і складається з 13 розділів. Заголовки розділів написані рукою Гребенюка:

1. Епіграфи (3 сторінки).
2. Класики марксизму-ленізму про національне питання (34 сторінки).
3. Документи КПРС, КПУ та закони радянської влади про мову (12 сторінок).
4. Висловлювання діячів КПРС, КПУ та радянської влади про мову (23 сторінки).
5. Тарас Шевченко про мову (6 сторінок).
6. Доля української мови в історичному плані (40 сторінок).
7. Письменники, вчені та поети про роль та значення мови в житті народу (57 сторінок).
8. Ставлення до мови (23 сторінки).
9. Письменники та поети про любов до рідної мови та свого народу (21 сторінка).
10. Патріотизм (31 сторінка).
11. Трохи статистики (10 сторінок).
12. Поетичне слово про мову (27 сторінок).
13. Іменний покажчик (8 сторінок), охоплює майже 470 імен. При цьому Тарас Шевченко безпосередньо цитується на восьми сторінках, а згадується або цитується іншими авторами майже на кожній сторінці.

Зверніть увагу — розділи 2, 3, 4 (70 сторінок) — це цитування офіційних советських осіб, установ та законів, а ім'я «вождя світового пролетаріату» В. І. Леніна за винятком 3-го розділу зустрічається майже на кожній сторінці. Але КГБістам та советському «правосуддю» це не завадило назвати збірник націоналістичним та антисовєтським, інкримінувати його політ'язневі.

Праця Олексі Тихого сама по собі – труд колосальний. Але вона мала ще послужити джерелом до невідомої нам, а може, й кількох наукових праць.

Крім самого «цитатника», Олекс Тихий залишив мені кілька сторінок складеного ним словника слів-покручів Донеччини. Наприклад:

осельодка (оселедець — російською: сельдь, селедка); стулка (стілець — російською: стул) і т. д.

На жаль, ці сторінки втрачено.

Журнал «Зона», № 7, 1994. – С. 215–217.

Подання на рецензію рукопису «Мова-народ»³⁸

Зав. кафедрою української мови
Донецького Державного ун-ту
Лимаренкові В.С.
Хохлової Лисавети Олександрівни
Тихого Олексія Івановича

Ми уклали книгу, що складається з висловлень великих людей про мову та національне життя, а також поезій, уривків з художніх творів.

Укладаючи, прагнули дати широкому читачеві, в першу чергу вчителям мови та літератури, матеріал про місце, значення, красу та роль мови в житті народу, висловлювання класиків марксизму-ленінізму про національне питання, трохи про патріотизм, інтернаціоналізм та статистичні дані, в більшій чи меншій мірі зв'язані з мовою.

В першій редакції з книгою познайомилися вчителі української мови та літератури А. Гордієнко (Донецьк, СШ № 1, О.В.Кошман (Донецьк, СШ №20), В.Куриленко (м. Артемівськ, ВШ №22) та інші.

Врахувавши побажання, ми дещо скоротили та упорядкували матеріал. Просимо очолювану Вами кафедру прорецензувати нашу роботу та порадити нам, як її видати.

2 червня 1975.

Тихий.

Слово укладача³⁹

Вашій увазі на Ваш суд пропонується книга "Мова - народ". Вона є результатом багатолітньої праці укладача (читання, виписування, систематизація, обдумування). Укладач має за мету донести до читача висловлювання різних, переважно великих, людей про мову, що містяться в сотнях книг, часто малодоступних.

Розділи "Класики марксизму-ленінізму про національне питання" та "Патріотизм" дещо відрізняються від інших. На нашу думку, це корисно і необхідно, бо без розуміння першого та через відсутність другого у людини може бути примітивним судження про роль та значення мови в житті народу.

З деякими висловлюваннями та поглядами, що цитуються в книзі, укладач не згоден, але для об'єктивності та повноти вніс і їх до книги. Окремі висловлювання, відверто ворожі українській мові, культурі та самому українському народові, також знайшли собі місце в даній книзі, і читач їх легко помітить.

Тема про мову та її значення в житті народу практично невичерпна (в житті духовному, мистецькому, виробничому і т.д.) Ми і не претендуємо на це. Ці висловлювання зібрані у вільний від основної роботи час. Вважаючи, що вони можуть бути корисними для людей, укладач вирішив подати їх до друку.

³⁸ О. Тихий. На перехресті думок. / Упор. Л. Огнєва. – Донецьк, 2013, с. 165

³⁹ З архіву родини Тихих.

Книга у першу чергу адресується вам, товариші вчителі української мови та літератури, а вже через вас учням та їх батькам. Думається, що в ній знайдуть щось корисне і люди, не зв'язані з школою, особливо інтелігенція. Раніше виходили подібні книги, як то: "Золотые россыпи" (Одеса), "Это интересно знать" (Донецьк), "Музиканти сміються", "Цікаві бувальщини" (Київ, по три видання кожна) та багато інших. Щось подібне мали на увазі і ми.

Хочеться думати, що книга в якійсь мірі сприятиме піднесенню авторитету української мови як серед українців, так і серед інших, що часом мають на неї неправильні, міщанські, а то й шовіністичні погляди. Думається, що в книзі є матеріали, які спонукають до думання, співставлення, аналізу.

Олекса Тихий. Хутір Іжевка Донецької області,
1976 р.

Рецензії на рукопис книги «Мова – народ»⁴⁰

Відгук Гордієнка А.

На мою думку, книга дуже корисна. Вражає титанічна праця упорядників-збирачів.

Особливо цінними є:

1. документи КПРС та закони про мову;
2. висловлювання про мову;
3. статистика;
4. вірші про мову.

Вчитель зможе використати ці вірші і на уроці, і на гуртках, і на вечорах.

Окремі положення з книги можна буде використати у 8 кл., де за новою програмою вивчається розділ «Загальні відомості про укр. мову».

Але не всі цитати з розділу по національному питанню зрозуміло, бо вони вирвані з тексту, очевидно, перед ними потрібна якась передмова.

А як бути із Сталіним? Вислови про мову, про національне питання – позитивні, а як же його розмова з Довженком?

Очевидно, вчителеві все самому доведеться розтлумачувати?

А коли дитина сама буде читати – виступає двоїстість особи... !

Назва книги хороша!

А. Гордієнко. Донецьк. СШ №1

Кошман О. Про рукопис книги «Мова-народ»

Через брак часу автору цих рядків не довелося провести детального аналізу рукопису, тому мова йтиме тільки про загальні враження від знайомства з матеріалом.

Авторами проведена неймовірно велика і копітка робота по збиранню цінних матеріалів, що стосується питання мови і національного питання.

Весь рукопис складається із цитат, виписаних із творів різних авторів.

Підібраний матеріал – цінна вартість рукопису, що витікає із щирого бажання авторів подати допомогу викладачам української мови.

Є зауваження.

Матеріал в основному присвячений історії України та її мові, а це не погоджується з назвою рукопису «Мова – народ».

Відсутні заголовки розділів. Зміст є, але така подібність системи не є послідовною, так як в деяких випадках вона порушується.

⁴⁰ О. Тихий. На перехресті думок. / Упор. Л. Огнєва. – Донецьк, 2013, сс. 167-169

Наприклад, поряд з цитатами афористичного типу (стор. 252, рядок 12) наводяться цілі уривки з книг із діалогами (стор. 256).

При такій збірній формі побудови книги, на мій погляд, повинен переслідуватися якийсь загальний єдиний замисел, який міг би забезпечуватись відповідним підбором літ-ри. Якщо ж автори намагались дати декілька ліній, то в такому випадку матеріал повинен ділитися на частини, розділи.

Доречно було б наголосити, яку ж точку зору підтримують укладачі.

Книга могла б тільки виграти в результаті більш старанного і ретельного, ціленаправленого і обдуманого (відбору - ред.) матеріалу, що відіграло б позитивну роль при розгляді рукопису редактором.

Робота ніскільки не постраждала б, якби автори випустили деякі цитати.

І все ж таки не можна не захоплюватись дуже вдалим сторінками рукопису, які можуть бути зразком при доробці книги типу «Золотые россыпи».

Хочеться, щоб рукопис став книгою, яка так потрібна і необхідна нам, вчителям української мови.

Прикладіть ще енергії, сили і терпіння, і книга буде.

З повагою

Ольга Григорівна Кошман. Вчитель української мови і літ-ри СШ № 20 м. Донецька
28/I-75 р.

Відгук Куриленко В.

Шановні товариші, автори цієї книги!

Я познайомила з вашою книгою. Вона зацікавила мене своїх незвичайним змістом. Згодна з думкою, що книга ця дасть можливість вчителю відкрити перед учнями невичерпне джерело багатства рідної мови. Як учитель української мови, я б охоче користувалася книгою в своїй роботі. Дуже багато цінних думок про рідну мову, про силу слова.

Раджу надрукувати її.

В. Куриленко

м.Артемівськ

ВШ № 22

"МОВА – НАРОД", ГЛАВА 5.**Тарас Шевченко про мову⁴¹**

Висловлювання з листів та творів

Шевченко закоханий у красу української мови, її словесну розкіш, чудову співучість, невичерпний гумор, її свободність від усякої граматичної неволі; він є закоханий у розкішні та влучні метафори і порівняння народної творчості, що творилась протягом цілих віків; він є закоханий в історичні козацькі форми побуту – а втім, часом все те є в зневазі. Не тільки солдатський чобіт режиму Миколи I топче молоду українську літературу, але й українська інтелігенція соромиться свого мужицького виговору та силкується замінити свою чудову мову каліченим, недомовним, напівмосковським наріччям. Шевченко немов почув, що насильство уряду та зрада рідній мові більшої частини української інтелігенції позбавлять його музу правної аудиторії, що презирство до мови, яку він так шанував, стає на дорозі між ним і його народом. Ось через що Шевченко-літератор підтримував Шевченка-громадянина в його націоналізмі.

А.Луначарський, Великий народний поет»

(Хрестоматія матеріалів з історії української літературної мови», ч. 2. – Київ, 1961р., ст. 274)

Ох, гірко признатись, а приходить ся сказати, що ми нічого не зробили. Ми тішили себе і забавлялись іншими порівняннями, розтрачували свої сили на інші заміри і нічого не зробили ні задля слави покійного, ні задля своєї рідної мови, якій так нелукаво слугував, так високо її підняв і уславив поміж людьми...

На 32 роковини Т.Г.Шевченка

Микито, рідний брате!⁴²

Минуло вже більш як півтора року, а я до тебе не написав ні півсловечка. Вибачай, голубе сизий, так трапилось. Скажу щирю правду, не те, щоб ніколи було або що, а так собі ні се ні те, ще раз вибачай... Воно, бач, і так і не так, а все-таки лучше, коли получиш, прочитаєш хоч одно слово рідне. Серце ніби засміється, коли знаєш, що там діється... А сам, як тільки получиш моє оце письмо, зараз до мене напиши, щоб я знав. Та, будь ласка, напиши до мене так, як я до тебе пишу, не по-московському, а по-нашому.

Бо москалі чужі люди⁴³,

Тяжко з ними жити:

Немає з ким поплакати,

Ні поговорити.

Так нехай же я хоч через папір почую рідне слово, нехай хоч раз поплачу веселими сльозами... Ще раз прошу, напиши мені письмо, та по-своєму, будь ласка, - а не по-московському...

Не забудь же, зараз напиши письмо - та по-своєму.

1839, ноября 15 дня, С.Петербург.

Т.Шевченко, твори в 10 томах, т.6, ст.15-16

Брате Микито⁴⁴, треба б тебе полаять, а я не сердитий. Нехай буде так, як робиться. Бач за що я хочу тебе лаять, чом ти, як тільки получив моє письмо, до мене не написав, бо я тут турбувався.

⁴¹ Олекса Тихий. *Мова – народ. Висловлювання про мову та її значення в житті народу / Упорядник Олекса Тихий, післяслово Осипа Зінкевича.* – К.: Смолоскип, 2007. – 416 с.

Кометар Людмили Огневої

⁴² *Микито, рідний брате!* - лист до М.Г.Шевченка, 15.XI.1839.

Шевченко Микита Григорович, (1811 — бл. 1870) — старший брат Тараса Шевченка.

⁴³ *Бо москалі чужі люди,.....* — з поеми Т.Шевченка «Катерина»

⁴⁴ *Брате Микито.* - лист до М.Г.Шевченка

Трапляється, що письма з грішми пропадають - а в друге, за те, що я твого письма не второпаю, чорт зна по-якому ти його скомпонував, не по-нашому, не по-московському - ні се ні те, а я ще тебе просив, щоб ти писав по-своєму, щоб я хоч з твоїм письмом побалакав на чужій стороні язиком людським...

Скажи Іванові Федьорці⁴⁵, нехай він до мене напише письмо окреме - та тільки не по-московському, а то і читати не буду - кланяйся йому.

Санкт-Петербург, Марта 2 - 1840.

Т.Шевченко, т.6, ст.17-18

... Спасибі вам і панові Артемовському⁴⁶ за ласкаве слово. І спасибі всім тим, хто пише по-нашому або про наше.

8 декабря 1841.

Переписав оце свою «Слепую»⁴⁷, та й плачу над нею, який мене чорт спіткав і за який гріх, що я ще сповідаюся кацапам черствим кацапським словом. Лихо, брате отамане, ей-Богу, лихо. Це правда, що окрім бога і чорта в душі нашій єсть ще щось таке, таке страшне, що аж холод іде по серцеві, як хоч трошки його розкриєш, цур йому, мене тут і земляки зовуть дурним, воно правда, але що я маю робити, хіба ж я винен, що я уродився не кацапом або не французом. Що нам робити, отамане-брате? Прать против рожна чи закопаться заживо в землю – не хочеться, дуже не хочеться мені друкувати «Слепую», але вже не маю над нею волі, та цур їй, а обридла вже вона мені.

С.П. 1842 - 30 сентября.

Т.Шевченко, т.6, ст.24

Спасибі вам⁴⁸ і за ласкаве слово про дітей моїх «Гайдамаків». Пустив я їх у люди, а до цієї пори ще ніхто й спасибі не сказав. Може, й там над нами сміються так, як тут москалі зовуть мене ентузіастом, сиріч дурнем. Бог їм звидить, нехай я буду і мужицький поет, аби тільки поет, то мені більше нічого й не треба. Обіцянку пришлю вашим дівчатам к Великодню, а може, й раніше, коли впораюсь. Тільки не ту, що вам писав, а іншу, по-московському скомпоновану. Щоб не казали москалі, що я їх языка не знаю.

С.Петербург, 25 января 1843

Т.Шевченко, т.6, ст.27

Ще ось що, чи я вам⁴⁹ розказував, що я хочу рисувати нашу Україну, коли не розказував, то слухайте... На види і на людський бит текст буду сам писати або Куліша⁵⁰ проситиму, а на історію потурбуйтеся, будьте ласкаві, ви пишете три листочки в год. Тільки по-нашому - щоби тямили безглузді кацапи.

6-8 травня 1844. С.Петербург.

Т.Шевченко

⁴⁵ Скажи Іванові Федьорці... — Федьорка Іван Пилипович — сусід родини Шевченків у с Кирилівка

⁴⁶ ... Спасибі вам і панові Артемовському за ласкаве слово. — лист до Г. Ф. Квітки-Основ'яненка
Квітка-Основ'яненко Григорій Федорович (1778 — 1843) — український письменник.
Гулак-Артемовський Петро Петрович (1790 — 1865) — український поет.

⁴⁷ Переписав оце свою «Слепую», та й плачу над нею — лист до Я. Г. Кухаренка.

Кухаренко Яків Герасимович (1799 — 1862) — український письменник і етнограф.

⁴⁸ Спасибі вам — лист до Г.С.Тарновського 25.I.1843.

Тарновський Григорій Степанович (1788 — 1853) — український поміщик.

⁴⁹ Ще ось що, чи я вам... — лист до Й.М.Бодяньського

Бодяньський Осип Максимович (1808 — 1877) — укр. та рос. філолог, історик, письменник і перекладач.

⁵⁰ Куліш Пантелеймон Олександрович (1819 — 1897) — укр. письменник, критик, історик, фольклорист, етнограф і перекладач.

Нарисую види, які єсть на Україні, чи то історією, чи то красотою прикметні, вдруге - як теперішній народ живе, втретє - як він колись жив і що виробляв; із теперішнього бити посилаю вам одну картину⁵¹ для штампу, а ще три будуть готові у августі, а в год буде виходить 16 з текстом, а текст исторический будете ви компоновать, бо треба, бачте, по-нашому або так, як єсть в літописах.

29 іюня 1844. С.Петербург

Т. Шевченко, т.6, ст.32-33, т.6, ст.32

Давно ворухиться в мене в голові думка, щоб перевести на наш прекрасний український язык «Слово о Полку Ігоря»...

Вонми гласу молення моего, друже мій єдиний⁵², пришли мені текст «Слова о полку Ігоря», а то на твоїй душі буде гріх, як не буде воно, те «Слово», переведено на наш задушевний, прекрасний язык.

14 апреля 1854. Новопетровське укріплення

Привітай, друже мій єдиний⁵³, оцього уральського козачину⁵⁴, з ним я познайомився не дуже давно, він мені тоді здавався добрим чоловіком і щирим уральским козаком, може, тепер зіпсувався у вашій білокаменній.

Ось ще він у тебе попросить для мене «Слово о полку Ігоря» Максимовича⁵⁵ або Шишкова⁵⁶, дай йому ради святої нашої поезії один екземпляр, коли маєш. Бачиш, у мене давно вже думка заворушилась перевести його, те «Слово», на наш милий, на наш любий український язык.

1854, 1 мая. Новопетровське укріплення.

Т. Шевченко, т.6, ст.87

Мой милый, мой добрый Зигмунт⁵⁷! Благодарю тебя за твое ласковое, сердечное, украинское слово, тысячу раз благодарю тебя. Рад бы я отвечать тем же сердцу милым словом, но я так запуган, что боюсь родного милого звука.

6 квітня 1855. Новопетровське укріплення

Т. Шевченко, т.6, ст.98

Прислав мені із Пітера⁵⁸ курінний Панько Куліш книгу своєї роботи, названу «Записки о Южной Руси», писану нашим языком... Такої доброї книги на нашому языку ще не було друковано.

22 квітня 1857. Новопетровське укріплення

Т. Шевченко, т.6, ст.130

А Куліша як побачиш⁵⁹, то поцілуй його за мене і скажи йому, що такої книги, як «Записки о Южной Руси», я ще зроду не читав... Живо й просто вилита стареча мова.

22 квітня 1857. Новопетровське укріплення

⁵¹ із теперішнього бити посилаю вам одну картину для штампу - офорт «Судня в селі рада»

⁵² друже мій єдиний - лист до А.Й.Козачковського. *Козачковський Андрій Осипович* (1812 — 1889) — лікар.

⁵³ Привітай, друже мій єдиний - лист до Й.М.Бодяньського.

⁵⁴ оцього уральського козачину - Савичева Микиту Федоровича (1820 — 1885)

⁵⁵ Максимович Михайло Олександрович (1804-1873) — перший ректор Київського університету ім. Т.Г. Шевченка.

⁵⁶ Шишков Олександр Семенович (1754-1841) - російський письменник, військовий і державний діяч. Президент Російської академії, філолог і літературознавець. Адмірал.

⁵⁷ мой добрый Зигмунт! — лист до З.Сераковського

Сераковський Зигмунт Гнатович (1826 — 1863) — учасник польського визвольного руху

⁵⁸ Прислав мені із Пітера — лист до Я.Г. Кухаренка

⁵⁹ А Куліша як побачиш, то поцілуй його за мене — лист до А.М.Маркевича
Маркевич Андрій Миколайович (1830 — 1907) юрист, музикант-аматор

Т. Шевченко, т.6, ст.133

Добре, дуже добре ти зробив⁶⁰, що надрукував «Чорну раду» по-нашому. Я її прочитав і в «Руській бесіді», і там вона добра, але по-нашому краще.

4-5 декабля 1857. Нижній Новгород

Т. Шевченко, т.6, ст.155

Навчи ти мене⁶¹, будь ласкав, що мені робить з руськими повістями? У мене їх десятків коло двох набереться. Затопити грубу - шкода: багато праці пропаде. Та й грошей би хотілося, бо тепер вони мені дуже потрібні. Порадь, будь ласкав, що мені робить?

26 января 1858. Нижній Новгород

Т. Шевченко, т.6, ст.165

А тепер я захожусь сердитися на тебе⁶², отамане, наш батьку кошовий! Мабуть, ти давно в землях християнських не бував і доброї мови християнської не чував, що зовеш мене закадишним другом. Чи ж чути було коли-небудь меж християнами таке бридке, паскудне слово? Мабуть, ти, батьку, забув нашу християнську мову і доценту побусурманився?

1859. 17 січня. С.Петербург.

Т. Шевченко, т.6, ст.189

Шкода, що твої⁶³ хлопці написали до мене чорт-зна по якому; вони хоч би у Прісі⁶⁴ вчилися писати по-людському.

15 мая. 1860. С.Петербург

Т. Шевченко, т.6, ст.211

Я оце заходився жениться⁶⁵, то мені, бач, і тут треба гроші: а вся надія на «Основу» та на «Кобзаря»⁶⁶. Будуще подружжє моє зоветься Ликеря⁶⁷ - крепачка, сирота, така сама наймичка, як і Харитя.⁶⁸, тільки розумніша од неї, письменна і по-московському не говорить.

22, 25 августа. 1860. С.Петербург

Т. Шевченко, т.6, ст.216

Воскреснем ли когда от чужевластья мод?

Чтоб умный, добрый наш народ

Хотя по языку нас не считал за немцев.

А. Грибоедов «Горе от ума»

Випускаю оце в люде другого «Кобзаря»⁶⁹ свого, а щоб не з порожніми торбами, то наділяю його предисловієм. До вас слово моє, о братія моя українська возлюбленная...

Великая туга осіла мою душу. Чую, а іноді й читаю: ляхи дрюкують, чехи, серби, болгары, чорногори, москалі - всі дрюкують, а в нас анітелень, неначе всім заціпило.

⁶⁰ *Добре, дуже добре ти зробив* – лист до П.О.Куліша

⁶¹ *Навчи ти мене* - лист до П.О.Куліша

⁶² *А тепер я захожусь сердитися на тебе* - лист до Я.Г.Кухаренка

⁶³ *Шкода, що твої...* - лист до В.Г.Шевченка.

Шевченко Варфоломій Григорович (1821 — 1892) — троюрідний брат Т.Шевченка та його свояк (молодший брат Т.Шевченка Йосип був одружений із сестрою В.Г.Шевченка Мотроною)

⁶⁴ *... у Прісі* – Прися - дочка В. Г. Шевченка

⁶⁵ *Я оце заходився жениться* – лист до В.Г.Шевченка

⁶⁶ *надія на «Основу» та на «Кобзаря»* - журнал «Основа» та книга «Кобзар»

⁶⁷ подружжє моє зоветься Ликеря - Л.Полусмакова

⁶⁸ *Харитя* — Х. В. Довгополенко. Кріпосна князя Лопухіна, з якою поет хотів одружитися

⁶⁹ *Випускаю оце в люде другого «Кобзаря» свого...* — Передмова до нездійсненого видання «Кобзаря»

Чого се ви так, братія моя?

Може, злякались нашествія іноплеменних журналістів?⁷⁰ Не бійтесь, собака лає, а вітер несе. Вони кричать, чом ми по-московській не пишемо?... Кричать о єдиній славянської літературі, а не хочуть і заглянуть, що робиться у слав'ян!

Чи розібрали вони хоч одну книжку польську, чеську, сербську або хоч і нашу?...

А на москалів не вважайте, нехай вони собі пишуть по-своєму, а ми по-своєму. У їх народ і слово, і у нас народ і слово. А чиє краще, нехай судять люди. Вони здаються на Гоголя⁷¹, що він пише не по-своєму, а по-московському, або на Вальтер Скотта⁷², що й той не по-своєму писав. Гоголь виріс в Ніжині, а не в Малоросії - і свого язика не знає: а Вальтер Скотт в Еденборге, а не в Шотландії - а може, і це було що-небудь, що вони себе одцурались. Не знаю. А Борнц⁷³ усе-таки поет народний і великий. І наш Сковорода⁷⁴ таким би був, якби його не збила з пливу латинь, а потім московщина.

Покойний Основ'яненко дуже добре приглядався до народу та не прислухався до язика, бо може, його не чув у колисці од матері, а Гулак-Артемовський хоть і чув, так забув, бо в пани постригся. Горе нам! Безуміє нас обуяло отим мерзенним панством. Нехай би вже оті Кирпи - гнучкошиєнки сутяги – їх Бог, за тяжкії гріхи наші, ще до зачатія во утробі матерній осудив киснуть і гнить в чорнилах, а то мужі мудрі, учені. Проміняли свою добру, рідну матір - на п'яницю непотребную, а в придаток ще і - вьдодали.

Чому В.С.Караджич⁷⁵, Шафарик⁷⁶ і інше не постриглись у німці (ім би зручніше було), а остались слав'янами, щирими синами матерей своїх, і славу добрую стяжали? Горе нам! Но, братія, не вдавайтесь в тугу, а молітесь Богу і работайте разумно, во ім'я матері нашої України безталанної. Амінь.

1847, марта 8, Седнев

Нация без своей собственной, ей только принадлежащей, характеризующей черты похожа просто на кисель, и самый безвкусный кисель.

Т. Шевченко, «Близнецы»

Штовхаюсь я; аж землячок,
Спасибі, признався,
З циновими гудзиками:
«Де ты здесь узялся?»
«З України». - «Так як же ты
Й говорить не вмиеш
По-здешнему?» - «Ба ні, - кажу,
Говорить умію,
Та не хочу»

Т. Шевченко, т.1, ст. 346⁷⁷

⁷⁰ Може, злякались нашествія іноплеменних журналістів? — Мовиться про те, що в російській критиці не раз з'являлися відгуки на видання українських творів, в яких твердилося про «безперспективність» розвитку української літератури.

⁷¹ Гоголь Микола Васильович (1809 — 1852) - український російськомовний прозаїк, драматург, поет, критик, публіцист

⁷² Скотт Вальтер (1771 — 1832) — англійський письменник

⁷³ Борнц — Роберт Бернс (1759 — 1796) — шотландський поет XIX ст

⁷⁴ Сковорода Григорій Савич (1722 — 1794) — український просвітител, філософ і поет

⁷⁵ Караджич Вук Степанович (1787 — 1864) — сербський філолог, історик, етнограф і фольклорист, діяч сербського національного відродження

⁷⁶ Шафарик Павел-Йосеф (1795 — 1861) — чеський і словацький філолог, історик, діяч чеського й словацького відродження

⁷⁷ Штовхаюсь я; аж землячок - з комедії «Сон» («У всякого своя доля»)

А меж ними і землячки
 Де-де проглядають.
 По-московській так і ріжуть,
 Сміються та лають
 Батьків своїх, що змалечку
 Цвенькать не навчили
 По-німецькій - а то тепер
 І кисни в чорнилах!
 П'явки! П'явки! Може, батько
 Остатню корову
 Жидам продав, поки вивчив
 Московської мови.
 Україно! Україно!
 Оце твої діти,
 Твої квіти молодії,
 Чорнилом політі.
 Московською блекотою
 В німецьких теплицях
 Заглушені!.. Плач, Україно
 Бездітна вдовице

*Т. Шевченко, т.1, ст. 251-252!*⁷⁸

І Коллара⁷⁹ читаєте
 З усієї сили,
 І Шафарика, і Ганка⁸⁰,
 І в слав'янофіли⁸¹
 Так і претесь... І всі мови
 Слав'янського люду -
 Всі знаєте. А свої
 Дастьбі... Колись будем
 І по-своєму глаголить,
 Як німець покаже
 Та до того й історію
 Нашу нам розкаже,-
 Отойді ми заходимось!...

*Т. Шевченко, т.1, ст. 353*⁸²

Єсть у мене щирий батько⁸³
 (Рідного немає)-
 Дасть він мені раду з вами,
 Бо сам, здоров, знає,
 Як то тяжко блукать в світі
 Сироті без роду;

⁷⁸ *А меж ними і землячки* - з комедії «Сон» («У всякого своя доля»)

⁷⁹ *Коллар Ян* (1793 — 1852) — чеський і словацький учений і поет.

⁸⁰ *Танка Вацлав* (1791 — 1861) — чеський філолог і поет. Обстоював ідею слов'янського єднання.

⁸¹ *Слов'янофіли* — представники одного з напрямів суспільно-політичної думки Росії 40 — 50-х років XIX ст.

⁸² *І Коллара читаєте* — з поеми «І мертвим, і живим, і ненародженим землякам моїм в Україні і не в Україні живущим моє дружнє посланіє»

⁸³ *Єсть у мене щирий батько...* з поеми «Гайдамаки» — йдеться про Григоровича Василя Івановича (1786 — 1865) — історик мистецтва та естетики, професор Академії мистецтв.

А до того - душа щира,
 Козацького роду,
 Не одцуравсь того слова,
 Що мати співала,
 Як малого повивала,
 З малим розмовляла;
 Не одцуравсь того слова,
 Що про Україну
 Сліпий старець, сумуючи,
 Співає під тином.

Т. Шевченко, т.1, ст.80-81

Ну що б, здавалося, слова⁸⁴...
 Слова та голос - більш нічого.
 А серце б'ється – ожива,
 Як їх почує!.. Знать, от бога
 І голос той, і ті слова
 Ідуть меж люди!..
 ... Матрос,
 Таки земляк наш з Островної,
 На вахті стоя,
 Журился сам собі чогось,
 Та й заспівав, - звичайне, тихо,
 Щоб капітан не чув, бо з лиха
 Якийсь лихий, хоч і земляк.
 Співа матрос, як той козак,
 Що в наймах виріс сиротою,
 Іде служити в москалі...

Т. Шевченко, т.2, ст. 85

...Ради їх,⁸⁵
 Людей закованих моїх,
 Убогих, нищих... Возвеличу
 Малих отих рабів німих!
 Я на сторожі коло їх
 Поставлю слово.

Т. Шевченко, т.2, ст. 289

В ком нет любви к стране родной⁸⁶,
 Те сердцем нищие навеки,
 Ничтожные в своих делах
 И суетны в ничтожной славе.

Т. Шевченко, т.3, ст. 66

⁸⁴ Ну що б, здавалося, слова... – з вірша «Ну що б, здавалося, слова...»

⁸⁵ ...Ради їх – з вірша «Подражаніє 11 псалму»

⁸⁶ В ком нет любви к стране родной – з драми «Никита Гайдай»

Додаток до гл. 5

Колись будем
 І по-своєму глаголать,
 Як німець покаже
 Та до того й історію
 Нашу нам розкаже, —
 Отоді ми заходимось!..
 Добре заходились
 По німецькому показу
 І заговорили
 Так, що й німець не второпа,
 Учитель великий,
 А не те, щоб прості люде.
 А ґвалту! а крику!

Т. Шевченко «І мертвим, і живим, і ненарожденним...»

Кому ж її покажу я,
 І хто тую мову
 Привітає, угадає
 Великеє слово?
 Всі оглухли — похилились
 В кайданах... байдуже...
 Ти смієшся, а я плачу,
 Великий мій друже.
 А що вродить з того плачу?
 Богилова, брате...
 Не заревуть в Україні
 Вольнії гармати.

Т. Шевченко «Гоголю»

Тойді, як, Господи, святая
 На землю правда прилетить
 Хоч на годиночку спочить,
 Незрячі прозрять, а кривіє,
 Мов сарна з гаю, помайнують,
 Німим отверзнуться уста;
 Прорветься слово, як вода,
 І дебрь-пустиня неполита,
 Зцілющою водою вмиа,
 Прокинеться...

Т. Шевченко «Ісаія. Глава 35 (Подражаніє)»

Не нарікаю я на Бога,
 Не нарікаю ні на кого.
 Я сам себе, дурний, дурю.
 Та ще й співаючи. *Орю*
Свій переліг — убогу ниву!

Та сію слово. Добрі жнива
Колись-то будуть.

*Т. Шевченко «Не нарікаю я на Бога»
5 жовтня 1860 р., Петербург.*

П'явки! п'явки! Може, батько
Остатню корову
Жидам продав, поки вивчив
Московської мови.
Україно! Україно!
Оце твої діти,
Твої квіти молодії,
Чорнилом політі.

Т. Шевченко «Сон (У всякого своя доля...)»

...Молю ридаючи, пошли,
Подай душі убогій силу,
Щоб огненно заговорила,
Щоб слово пламенем взялось,
Щоб людям серце розтопило.
І на Україні понеслось,
І на Україні святилось
Те слово, Божеє кадило,
Кадило істини. Амінь.

Т. Шевченко «Неофіти». 1857

Недавно я поза Уралом
Блукав і Господа благав,
Щоб наша правда не пропала,
Щоб наше слово не вмирало.

Т. Шевченко «Марку Вовчку»⁸⁷.

Февря 17. СПб.». 1859

А где причина этой несамосознательности, этой безнравственной несамосознательности? Известно где, в школе. В школе нас всему научат, кроме понимания своего милого родного слова.

*Т. Шевченко, Повість «Прогулка...»,
Новопетровське укріплення*

⁸⁷ Марко Вовчок (10 (22).12.1883 – 28 липня (10 серпня) 1907) — українська письменниця.

СЛОВНИК НЕВІДПОВІДНИХ НОРМАМ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ МОВИ СЛІВ⁸⁸

Від упорядника

Цього «Словника невідповідних нормам української літературної мови слів (чужі слова, спотворені слова, кальки і т.п.)» Олекса Тихий укладав поміж першим і другим ув'язненням – між 1964 і 1977 роками. У машинописі, що зберігся завдяки професорові Василеві Скрипці (вже покійному) та філологам Інні Філіпповій і Вікторіві Баришполеві, він доведений до літери «М» включно. Ймовірно, що був зібраний матеріал і до літери «Я», але його доля невідома.

Після виходу з друку 2009 р. *«Словника мовних покручів»* знайшлася ще одна авторська сторінка (с. 75) машинопису зі словами на літеру «Н». Окрім того, з'явилися охочі доповнювати цей унікальний твір. Тому зважуємося перевидати його разом з доповненнями, розміщеними окремо.

Наші втручання у «Словник ...» мінімальні: складання і виділення умовних скорочень, виправлення явних помилок, заповнення пропусків (у квадратних дужках), введення літери ґ. У машинописі автора деякі споріднені слова подані гніздами. Щоб полегшити їх пошук, розміщуємо всі слова за абеткою. Тому з'явилися слова на літеру «С», хоча знайдений машинопис закінчувався словами на літеру «Н».

Отже, блукав цей Словник 40 років, але не застарів і не втратив своєї актуальності. Адресований він, як писав Олекса Тихий, «вчителям, школярам, а також тим, хто занедбав рідну мову або втратив контакт із нею»; «кожному, хто хоче говорити правильно й красиво».

Від укладачів⁸⁹

Укладачі прагнуть дати кожному, хто хоче говорити правильно й красиво, найбільш поширені нелітературні слова з подачею правильних відповідників. Матеріалом для словника є, в основному, живе мовлення, а також періодична преса, радіо, телебачення.

Існують певні категорії – культури нації, культури мови та загальної культури людини, – і визначаються вони найбільшою мірою рівнем розвитку та широтою вживання літературної мови народу.

Вживання того чи іншого слова, користування літературною мовою, діалектом чи суржилом, вибирання мови (якщо мовець знає їх кілька) для спілкування з певними групами людей є особистою справою кожного мовця. Але народові зовсім не байдуже, як його діти говорять і говоритимуть.

Нікому не спаде на думку обурюватись бідністю або засміченістю мови селянина чи робітника похилого віку, який не здобув навіть початкової освіти. Але якщо нівечить чи зневажає рідну мову вчитель, агроном, лікар чи інженер, у кожного виникає цілком законне почуття обурення і зневаги до такого фахівця, про яких цілком слушно сказано: **дикун, аморальна людина**.

З певних причин багато людей занедбали рідну українську мову або втратили контакт з нею (в Донецькій області останніх 750 тисяч). Найбільше сприяло цьому процесові міщанське ставлення до мови, відсутність дошкільних закладів, шкіл та вузів, де б навчання та виховання проводилось українською мовою, нерозуміння значення та ролі мови в житті народу та людини.

Навчити правильної літературної мови, дати школярам та всім, хто може і хоче володіти словесною розкішшю рідної мови, покликані, в першу чергу, школа та наші письменники. В умовах двомовності (а точніше, тримовності, бо багато людей говорять суржилом, сумішшю

⁸⁸ О. Тихий. Словник мовних покручів / Донецьк, 2009. – 130 с.

⁸⁹ О. Тихий мислив словник як колективну працю, вона обривається на середині, як і життя автора.

української та російської мов) з явною домінантою російської (телебачення, радіо, преса, школи з російською мовою викладання) нелегко навіть освіченій людині уникнути чужих слів, покручів, кальок. А тим більше важко це для дітей з їхніми психологічними особливостями та бідністю лексики.

Запозичення слів з інших мов є закономірним процесом і має місце чи не в усіх мовах світу. Але до української мови протягом багатьох століть насильно вводили чужі її нормам слова, витісняючи споконвічні українські. Цим займалися офіційні й неофіційні представники панівних народів (поляки, німці, росіяни та ін.), а також свої зрадники, що пророкували рідній мові коротке життя й забивали „останнього цвяха” в труну української мови та самого українського народу. Та їм не судилося поховати.

Народ український та його мова живе і житиме вічно!

Принципи побудови словника

На першому місці ставиться невідповідне нормам української літературної мови слово: спотворене слово – *стулка, бомага*; калька – *дорослішати, воображало*, чужі слова – *башковитий, любопитство*; запозичені слова, що ввійшли в літературну мову – *ануляція, безбідно*.

На другому місці ставляться слова, що відповідають нормам української літературної мови.

На третьому місці – слова, на основі яких, за тритомним російсько-українським словником, підбирались слова-покручі.

Побудований за такою формою словник дасть можливість кожному легко перевірити себе, чи правильно він говорить, чи нема кращого, більш відповідного в даному контексті, слова.

Словник не є нормативним і не розрахований на науковців, редакторів, письменників. Він адресується вчителям, школярам, а також тим, хто занедбав рідну мову або втратив контакт з нею.

Укладачі не дають різних форм слова. З цілого гнізда беруть лиш одно-два найхарактерніших слова. Відчуваючи неповноту даних у пропонованому словнику, читач звернеться до академічних словників чи спеціальних праць з мовознавства.

Словник не є науковою працею, не відкриває чогось нового й майже повністю укладений за тритомним Російсько-Українським словником АН УРСР видавництва „Наукова думка”, Київ – 1970 р.

Українська абетка

Аа, Бб, Вв, Гг, Ґґ, Дд, Еє, Єє, Жж, Зз, Ии, Іі, Її,
Йй, Кк, Лл, Мм, Нн, Оо, Пп, Рр, Сс, Тт, Уу, Фф,
Хх, Цц, Чч, Шш, Щщ, Ъ, Юю, Яя

Умовні скорочення

<i>анат.</i> – анатомія	<i>мн.</i> – множина
<i>астр.</i> – астрономія	<i>муз.</i> – музика
<i>бот.</i> – ботаніка	<i>обл.</i> – обласне
<i>буд.</i> – будівництво	<i>орн.</i> – орнітологія
<i>воєн.</i> – воєнне	<i>присл.</i> – прислівник
<i>геол.</i> – геологія	<i>розм.</i> – розмовне
<i>геогр.</i> – географія	<i>рос.</i> – російський
<i>грам.</i> – граматики	<i>спец.</i> – спеціальне
<i>держ.</i> – державний	<i>спорт.</i> – спортивне
<i>зоол.</i> – зоологія	<i>текст.</i> – текстиль
<i>і т.д.</i> – і так далі	<i>техн.</i> – технічне
<i>і т.п.</i> – і тому подібне	<i>укр.</i> – український
<i>карт.</i> – картярське	<i>хім.</i> – хімія
	<i>церк.</i> – церковне

СЛОВНИК

невідповідних нормам Української літературної мови слів

(чужі слова, спотворені слова, кальки і т.п.)

Покруч, чуже слово, калька, запозичене слово	Слова, що відповідають нормам української літературної мови, діалектизми, запозичення	Російське слово, за значенням якого підбиралися покручі, чужі слова, кальки, запозичення
--	---	--

А

абсурд	беглуздя, нісенітниця, дурниця, абсурд	абсурд
авоська	сіточка, сітка	авоська
агонія	конання, агонія	агония
ад	пекло	ад
адрес	адреса	адрес
аїр, аїр	лепеха, татарське зілля, аїр	аир
аїст, аїст	лелека, черногуз, бусел, бузько	аист
акуратний	охайний, чепурний, акуратний	аккуратный
алий	червоний, яскраво-червоний, ясно-червоний	алый
алмаз	діамант, алмаз, (інструмент) алмаз	алмаз
алтар, алтарь	вівтар, олтар	алтарь
аляпувато	незграбно, недоладно, грубо, неоковирно	аляповато
амбар	комора, гамазея, шпихлір, сипанець, шопа, амбар	амбар
антимонії	теревені, ляс, баляндрази, баляси (точити, правити і т.д.)	антимонии
ануляція	скасування, ануляція	аннуляция
анютині глазки	братки, братчики	анютины глазки
аплодирувати	плескати в долоні, аплодувати	аплодировать
аплодисменти	оплески, аплодисменти	аплодисменты
арешт	арешт	арест
арестант	в'язень, арештант	арестант
армяк	сіряк, сірячина, свита, свитка	армяк
аромат	пахощі, аромат	аромат
ароматний	запашний, духмяний, запахущий, запашистий, ароматний, ароматичний	ароматный
артачитись	опиратися, пручатися, упиратися, комизитися, коцюбитися, норовитися, баскалитися	артачиться
атеїст	безбожник, атеїст	атеист
ахінея	нісенітниця, дурниця, казна-що, ахінея	ахиная

Б

баба	жінка, молодиця, баба, (техн.) баба, (ручна) довбня	баба
бабочка	метелик	бабочка

багатообразно	різноманітно	многообразно
багрянородний	порфіроносний, порфірородний	багрянородный
багульник (бот.)	багно (бот.)	багульник
баддя	цебер, цебро, баддя	бадья
баз	загорода, обора, кошара, подвір'я, двір, баз	баз
баклушник	ледар, ледащо, ледащиця, байдич	баклушник
балагур	балясник, баляндрасник, базіка, базікало, жартівник, жартун	балагур
балбес	бельбас, бецман, телепень, бовдур	балбес
балуватися	пустувати, дуріти, балуватися	баловаться
баранка	бублик	баранка
барахло	мотлох, ганчір'я, барахло	барахло
барахтатись	борсатися, вовтузитись, войдуватися	барахтаться
барашковий	смушковий, смушевий	барашковый
барбос	мурло, барбос	барбос
барин	пан, панок, підпанок, полупанок	барин
бариня	пані, панія*	барыня
баришня	панна, панночка, панянка	барышня
бархат	оксамит, бархат	бархат
бархатці	чорнобривці	бархатцы
барщина	панщина	барщина
басня	байка, вигадка	басня
баста	годі, край, досить, амба	баста
бастувати	страйкувати, бастувати	бастовать
батрак	наймит, батрак	батрак
батьюшка, батя	тато, татко, батько, (до співбесідника) голубе, батеньку, нене, ой лишенько, ой леле; (священик) панотець, батьюшка	батьюшка
бахвал	хвалько, хвастун	бахвал
бахрами, бахрома	торочки, тороки, бахрома	бахрома
башка	голова, макітра, довбешка, баняк	башка
башковитий	тямущий, кмітливий, з головою	башковитый
башня	башта (воєн.), вежа, стражниця	башня
баюкати	колисати, люляти	баюкать
бедро	стегно, кульша, клуб	бедро
безалаберно	безглуздо, безладно, безтолково	безалаберно
безбідно	заможно, у достатку, безбідно	безбедно
безвредно	нешкідливо, безневинно, невинно	безвредно
безвременно	дочасно, передчасно	безвременно
безграмотний	неписьменний, неграмотний, безграмотний	безграмотный
безграничний	безмежний, необмежений, безкрай, безкрайній, безбережний, безберегий, широкополий	безграничный, безбрежный
безділля	неробство, ледарство, гультяйство	безделье
бездна	безодня, провалля, прірва, безоднява, хлань, відхлань, безліч, сила-силенна, сила	бездна
бездушний	нечулий, безсердечний, безжалісний, безжальний,	бездушный

беззаботний	немилосердний, немилосердий, лютий, бездушний	беззаботный
беззахисний	безтурботний, безклопітний, безжурний, нежурливий, безсумний	беззахисный
беззахисний	беззахисний, безборонний, безоборонний, безпорадний, безрадянський	беззахисный
безцвітний	безбарвно	бесцветно
безмозглий	безмозкий, безмізкий, безглуздий, безтямний, нетямущий	безмозглый
безнравствен-ний	аморальний, неморальний, розпутний, розпусний, безпутний	безнравствен-ный
безобидний	необразливий, некривдний, невразливий, невинний, безневинний	безобидный
безобразний	бридкий, потворний, неподобний, обурливий, огидний, огидливий, паскудний, поганний, жахливий, поганючий, шпетний	безобразный
безобразник	бешкетник, шибеник	безобразник
безоговорочно	беззастережно, без застережень, безсуперечно	безоговорочно
безопасний	безпечний	безопасный
безопасно	безпечно	безопасно
безопасность	безпека, безпечність	безопасность
безоружний	беззбройний, неозброєний	безоружный
безоснователь-ний	безпідставний, необґрунтований	безоснователь-ный
безподобно	незрівнянно, чудово	бесподобно
безпокоїти	турбувати, непокоїти, тривожити, клопотати	беспокоить
безполізно	некорисно, непотрібно, марно, марне, даремно, даремне, дарма, надаремно, надармо, шкода заходу, марна річ	бесполезно
безпомічно	безпорадно, безпомічно, безрадно, непорадно, безвладно	беспомощно
безпорочний	безвадний, бездоганний, чесний	беспорочный
безпорядок	безладдя, безлад, нелад, розгартіяш, колот, гармидер	беспорядок
безпощадно	нещадно, безпощадно, немилосердно, немилосердо	беспощадно
безпреміно	неодмінно, обов'язково, конче, доконче, доконечно, доконечне, безпреміно	беспрерменно
безпереривно, безпереривно	безперервно, безупинно, неупинно, ненастанно, безугавно, без угаву	беспрерывно
безпризорник	безпритульний	беспризорник
безпристрасний	безсторонній, неупереджений	беспристраст-ный
безразлічний	байдужий, байдужний, байдужливий, збайдужілий, збайдужнілий, індеферентний	безразличный
безропотно	не ремствуючи, покірливо, покірно, безмовно	безропотно
безсознатель-но	несвідомо, позасвідомо, без тямки, не в тямку, без тямку	бессознатель-но
безстыдница	безсоромна, соромітниця, безстыдниця	бесстыдница

безумний	божевільний, шалений, безумний, страшений, надзвичайний, навіжений, причинний	безумный
безусловний	безумовний	безусловный
безуспішно	невдало, даремно, даремне, надаремно, надаремне, марно, марне, надармо	безуспешно
безустанно	невпинно, безупинно, без упину, ненастанно, безперестанно, безперестанку, невгамовно, непогамовно, непогамовано, невтомно, безустанно	безустанно
безхитрісний	нехитрий, нелукавий, щирий, немудрий, простий	бесхитростный
безцінний	неоцінений, малоцінний, безцінний	бесценный
безшабашно	відчайдушно, одчайдушно	бесшабашно
безщотно	незліченно, незчисленно	бессчетно
белена	блекота	белена
беліберда	нісенітниця, нісенітниця, дурниця	белиберда
бережно	дбайливо, обачно, бережно	бережно
беременность	вагітність	беременность
бешено	сказано, шалено, люто, розлючено, осатаніло, знавісніло	бешено
биль	минуле, колишнє, старовинне, бувальщина	быль
бистрий	швидкий, скорий, прудкий, моторний	быстрый
бити баклуші	байдикувати, байдувати, бити байдики (байди, баглаї), м'яти ханьки	бить баклуши
битон	бідон	бидон
бідняга	бідолаха, бідолашний, бідака, неборак, сіромаха, безталанний, сердега	бедняга
бідовий	спритний, моторний, меткий, жвавий	бедовый
бідокур	бешкетник, пустун, шибеник, збиточник	бедокур
бідствувати	бідувати, поневірятися, бідкатися	бедствовать
білет	квиток, картка, (держ. скарбниці) білет, (вовчий) білет	билет
білльо	білизна	белье
благovidний	гожий, пригожий, миловидний, пристойний	благovidный
благовоспитаний	вихований, ґречний	благовоспитанный
благоговіння	побожність, шанобливість, благоговіння	благоговение
благодарити	дякувати	благодарить
благодетель	благодійник, добродієць, добродій, добродійник	благодетель
благородний	шляхетний, благородний	благородный
благосклонно	прихильно, доброзичливо, ласкаво	благосклонно
блесна	блешня, блешня	блесна
близнеці	близнюки, близнята	близнецы
близорукий	короткозорий	близорукий
блик, блік	поиск, відблиск, скалка	блик
блин (блини)	млинець (млинці)	блин (блины)
бобиль	бурлага, нетяга, бездомник	бобыль
бодрий	бадьорий	бодрый
боепособність	боездатність, боеспроможність	боепособность

бойкий	жвавий, моторний, меткий, спритний	бойкий
бокал, бакал	келих, чара, бокал	бокал
болван	дурень, бовдур, лобур, телепень, йолоп, бевзень, (статуя) бовван	болван
боліти	хворати, хорувати, нездужати, недужати, слабувати	болеть
болотистий	багnistий, болотяний, болотистий	болотистый
болтать	(язиком) базікати, молоти, теревенити, цьвенькати, ляпати, верзти, варнякати, патякати, розпатякувати, плескати, пащекувати, (ногами) дригати, (рідину) бовтати	болтать
больница	лікарня, шпиталь	больница
больно	боляче, прикро, тяжко	больно
бормотання	бурмотіння, мимрення, буботіння, бурмотання	бормотанье
боров	кабан	боров
боров (буд.), боровок, буравок	лежень, лежак	боров
боязнь	страх, острах, пострах, опаска, побоювання	боязнь
брак	шлюб, одруження, подружжя, (зіпсована продукція, товар) брак, вибірки	брак
бревно	колода, деревина	бревно
бред	марення, маячення, верзіння, нісенітниця	бред
брезгать, брезгувати	гидувати, бридитися; гребувати	брезгать
брем'я	тягар, вага**, ноша	бремя
бриліант	діамант, бриліант	бриллиант
бросати	кидати	бросать
брюзлий, брюзкий	брезкий, обреский	брюзглый
брюки	штани, брюки	брюки
брюхастий, брюхатий	череватий, пузатий	брюхатый
бугор	пагорб, горб, бугор	бугор
будущий, будучий	майбутній, прийдешній, наступний	будущий
букашка	комашка, кузька	букашка
булавка	шпилька	булавка
бумага, бомага	папір, документ	бумага
бунтовщик, бунтівщик	бунтар, бунтівник	бунтовщик
бурки	валянки, повстяники	бурки
бурлити	вирувати, бурувати, буяти, шумувати, клекотати, нуртувати, бурлити	бурлить
буси	намисто, дутки, буси	бусы
бутилка	пляшка, сулія, сулійка	бутылка
бутузити	лупити, лупцювати, дубасити, молотити, чухрати, духопелити	бутузить
буханка	паляниця, хлібина, буханець	буханка
буян	бешкетник, забіяка, буян	буян

важний	важливий, важний, поважний, значний, статечний, величний, пишний, пихатий, бундючний, гордий, добрячий	важный
вакансія	вільне місце, вакансія	вакансия
валандатись	гаятися, баритися, воловодитися, вовтузитися, валандатись, швендяти, байдикувати, тинятися, гайнувати (час)	валандаться
ванька-встанька	іванець-киванець, іван-покиван	ванька-встанька
варяжки	рукавиці, рукавички	варежки
васильок	(синій) волошка, (запашний) васильок, (рогатий синій) сокирка	василек
ваяння	ліплення, різьба, різблення, різьбярство	ваяние
вброд	бродом, убрід	вброд
вверх	вгору, угору, вверх, догори, нагору, наверх	вверх
вверху	вгорі, угорі, нагорі, наверху	вверху
ввиду	зважаючи на, з огляду на, у зв'язку з	ввиду
вволю	досхочу, уволу, донесхочу	вволю
вв'язуватись	устрявати, утручатися, уплутуватись, ув'язуватись	ввязываться
вгиб	угин	вгиб
вгорячах	зопалу, згарячу, згаряча	вгорячах
вдалі, вдалеке	удалині, у далечині, віддалік, віддалеки, віддаля	вдали, вдалеке
вдвоє	удвічі, удвоє, у два рази	вдвоє
вдобавок	на (у) додаток, додатково, до того ж	вдобавок
вдохнення	натхнення, захват, піднесення	вдохновение
вдребезги	ущент, на (у) дрізки, на (у) друзки, на гамуз	вдребезги
вдруг	раптом, враз, нараз, коли, коли це, нагло, зненацька, притьмом, притьма	вдруг
вдумчиво	вдумливо	вдумчиво
вердикт	присуд, вирок, вердикт	вердикт
верениця	низка, плетениця, ряд, рядок, ключ	вереница
вереск	верес (<i>бот.</i>)	вереск
верзило	здоровань, здоровило	верзила
верстачок	верстатик	верстачок
верф	корабельня, верф	верфь
верхом	верхи, на охляп	верхом
веселка, весьолка	копистка, мішалка	веселка
весілля	веселощі, розваги, забава, весілля (<i>укр.</i>) – свадьба (<i>рос.</i>)	веселье
веєр	віяло, вахляр	веер
вежливий	ввічливий, гречний, чемний, звичайний	вежливый
вероятность, вірогідність	імовірність, правдоподібність, можливість	вероятность
взамін, взамен	натомість, замість того, затомість	взамен
взаправду	справді, насправжки, насправжки	взаправду
вздор	дурниця, нісенітниця, абищо, верзіння	вздор
взискання	стягнення, правлення, справлення, стягання, стягування, покарання, кара	взыскание

взрив	вибух, висадження, підривання, руйнування	взрыв
взросліти, дорослішати	підростати, ставати дорослим	взрослеть
взятка	хабар	взятка
виборочно	вибірково	выборочно
вибраковка	вибракування, вибраковування	выбраковка
виговор	догана, вимова, говірка	выговор
вигода	користь, пожиток, вигода	выгода
вигружати	вивантажувати, розвантажувати	выгружать
видвиженець	висуванець	выдвиженец
видвижний	висувний	выдвижной
видвинутий	висунений, висунутий, виставлений	выдвинутый
видворить	виселити, (множина) повиселяти	выдворить
видержаний	витриманий, видержаний, стриманий, додержаний, складений	выдержанный
видержка	витримка, володіння собою, самовладання, витриманість, витривалість, видержка	выдержка
видох	видих	выдох
видумка	вигадка, видумка, вигад, витівка, примха, забаганка	выдумка
видьоргування	висмикування, виривання, витягання, вибирання	выдергивание
вижарки	вишкварки, шкварки	выжарки
вижатий	вичавлений, вижатий, видавлений, видушений, вигнічений, викручений, віджатий, витиснений, витиснутий, випхнутий	выжатый
вижигання	випалювання, випалення, випікання, випечення	выжигание
вижидання	чекання, вичикування, очікування, чатування, вижидання	выжидание
вижимало	жмикрут	выжимала
визваний	викликаний, прикликаний, спричинений, породжений, збуджений	вызванный
виздоровляючий	який (що) видужує (одужує), видужуючий, одужуючий	выздоровляющий
визов	виклик, викликання, прикликання	вызов
викараскатися	видратися, видертися, видряпатися, зідратися, здертися	выкарабкаться
викатчик	викатник	выкатчик
виключити	вимкнути, виключити, відключити (щось)	выключить
виковирювання	виколупування	выковыривание
викормлювання	вигодовування, годування, годівля	выкармливание
викорчовка	викорчовування, корчування, викорчування	выкорчовка
викройка	викрійка	выкройка
вилічений	вилікуваний, вигоєний	вылеченный
вилка	(столова) виделка, (штепсельна) вилка, (в шахтах) вилка	вилка
вимагатель	вимагач, здирник, здирця; дерій, шантажист	вымогатель
вимерший	вимерлий, який (що) вмер	вымерший
вимишлений	вигаданий, вимишлений	вымышленный

вимоїна	вимивина, водомий, водорий	вымоина
виновник	винуватець, провинник, провинець, причинець	виновник
виносливий	витривалий, терплячий	выносливый
винують	змушувати, вимушувати, примушувати, присилувати, приневолювати	вынуждать
випивший	який (що) випив, підпилий, підпитий, напідпитку, підхмелений, під чаркою	выпивший
виписка	виписування, передплата, передплачування, цитата, виписка (напр., з книги)	выписка
випригнути	виплигнути, вистрибнути, вискочити	выпрыгнуть
випукло	опукло, виразно, чітко, яскраво, випукло	выпукло
випутуватися	виплутуватися, розплутуватися; виборсуватися, вимотуватися	выпутываться
виругать	вилаяти, вибатькувати	выругать
висвободити	вивільнити, звільнити, визволити	высвободить
виск	верещання, скавуління, вищання, виск, скавучання, скавчання, скиглення, скімлення, скигління, кувікання	визг
висказаний	висловлений, вимовлений, виговорений	высказанный
високомеріє	зарозумілість, бундючність, гордовитість, пихатість	высокомерие
високомерно	зарозуміло, бундючно, гордовито, згорда, пихато, пихливо	высокомерно
високопарно	пишномовно, високомовно	высокопарно
високоуважаємий	вельмишановний, високошанований, високоповажний, високоповажаний	высокоуважае- мый
високуватий	зависокий	высоковатый
висосаний	висмоктаний, виссаний	высосанный
вистріл, вистрел	постріл	выстрел
витрезвитель	витверезник	вытрезвитель
виходка	витівка, вихватка, вибрик	выходка
вичислення	вилічення, обчислювання, обчислення, вирахування, вилічування	вычисление
вищитаний	вилічений, вирахований, обчислений, вичислений	высчитанный
віки	повіки, віка	веки
віковічно	одвічно, відвічно, предковічно, віковічно	вековечно
він'єтка	візерунок, він'єтка	виньетка
вісьма	вельми, дуже, надто	весьма
вітвистий	гіллястий, гільчастий, гількуватий, галузистий, широковітій, широкогіллястий, розложистий	ветвистый
вітерок	вітерець, вітрець, легіт	ветерок
вітіюватий	кучерявий, барвистий, квітчастий, закрутистий, пишномовний, красномовний, хитромовний	витиеватый
вітреник	вітрогон, вертихвіст, жевжик, шалапут, вертипорох, гонивітер, баламут, баламута	ветреник
вічно	завжди, завжди, довічно, довіку, віковічно, одвічно, відвічно, поки світа й сонця, вічно, повсякчас, повсякчасно, раз у раз	вечно
включать (в список)	заносити, занести, включати (до списку, в список),	включать

	записувати	
включити (двигун, світло...)	увімкнути, включити	включать
вкратці	коротко, стисло, коротенько	вкратце
вкусно	смачно, смаковито	вкусно
влагний	вологий, зволожений, воложистий, вогкий, змокрілий, вільготний	влажный
вмиг	миттю, умить, враз	вмиг
вміняти в обов'язок	зобов'язувати (кого), ставити за обов'язок (кому)	вменять в обязанность
вмісті	разом, укупі, сукупно, укупочці, укупці, поспіль, посполу, гуртом	вместе
вначалі	спочатку, на початку, спершу, сперш	вначале
внезапно	раптово, нагло, знагла, прикро, враз, несподівано, зненацька	внезапно
внушати	навіювати, навівати, викликати, вселяти, підказувати, прищеплювати	внушать
внятий	виразний, зрозумілий, ясний, розбірливий, розбірний, чутний	внятый
вовіки	довіку, повік, повіки, вік, поки віку (життя), ніколи	вовек, вовеки
воврем'я	вчасно, в пору, до речі	вовремя
вовсю	щосили, з усієї сили, з усіх сил, що є сили (сил), що духу, що є духу	вовсю
вовчанка	вовчак, вовчий лишай	волчанка
водка	горілка, оковита, (хім.) царська водка	водка
водоворот	вир, водоверть, чорторий, коловерть, нурт, нурта, водокрут	водоворот
водойом	водойма, водоймище	водоем
водопровод	водогін, водопровід	водопровод
водорозділ	вододіл	водораздел
водоснабженіє	водопостачання	водоснабжение
водохранилище	водосховище, водоймище	водохранилище
воєнврач	військлікар	военврач
возведення	зведення, виведення, підведення; піднімання, підіймання, спорудження, будування, збудування, побудування, ставлення, мурування, піднесення	возведение
возвеличення	звеличення, звеличання, звеличування	возвеличение
возврат	повернення, повертання, вороття, поворот	возврат
возглас	вигук, поклик, оклик, окрик, покрик	возглас
воздух	повітря, (церк.) воздух	воздух
воззваніє	відозва, звернення, воання, благання, звертання	воззвание
воззреніє	погляд, переконання	воззрение
возле	побіля, поблизу, коло, біля, побіля, край, окрай, під, попід, при, попри, обіч	возле
возмездіє	відплата, віддяка, кара, покара, помста, нагорода	возмездие
возміщати	відшкодовувати, оплачувати, покривати, повертати, вертати, надолужувати, компенсувати	возмещать

возможно	можливо, як можна, якомога, по можливості, по змозі	возможно
возмутитель	підбурювач, підбурник, бунтівник, баламут, баламута, порушник	возмутитель
возня	метушня, вовтуження, шамотня, тяганина, шпортання, клопіт, клопоти, морока	возня
возрадуватися	зрадіти	возрадоваться
возраст	вік, літа	возраст
возчик	возій, хурник, возильник	возчик
вой	виття, завивання, квилення, скиглення, голосіння	вой
войлок	повсть, повстина	войлок
войлочний	повстяний, повстяний, повстинний	войлочный
волшебник	чарівник, чародій, чародійник, чаклун, характерник	волшебник
вольничати	сваволити	вольничать
воняти	смердіти, тхнути, нести, воняти	вонять
вонь	сморід	вонь
воображало	чванько, зарозумілець, зарозуміла людина	воображала
воображеніє	уява, уявлення	воображение
воодушевлення	натхнення, поривання, піднесення, порив, запалення, захват, залення, запалювання, запал	воодушевление
воплощення	втілення, втілювання	воплощение
воплъ	зойк, крик, лемент	воплъ
вор	злодій, злочинець, крадій, лиходій	вор
воронений	воронований, (сталь воронована)	воронённый
воронка	лійка, вирва (яма)	воронка
ворот	комір, (техн.) коловорот, коловоріт, корба	ворот
воротило	верховод, верховода, ділок	воротила
ворчливий	буркотливий, воркотливий, вуркотливий	ворчливый
воспитаний	вихований, викоханий, виплеканий, випещений, вигодуваний	воспитанный
воспоминання	спогад, спомин, згадка, споминка, споминок	воспоминание
восприпятствовать	перешкодити, стати на перешкоді, не допустити, не дозволити, заборонити	воспрепятствовать
восстановити	поновити, поновити, відбудувати, підбурити, підняти, настроїти	восстановить
восхвалення	вихваляння, звеличення, звеличання, звеличування, величання, похвала, похвальба	восхваление
восхитительно	прекрасно, чудово, чарівно	восхитительно
вот	от, ось	вот
впадина	западина	впадина
вперегонки	наввипередки, наперегони	вперегонки
впереді	спереду, поперед, попереду, попереду	впереди
вперекор	наперекір, всупереч	вперекор
вперехват	перехоплюючи рукою, напереріз, навперейми	вперехват
впитувати	убирати, усмоктувати, усотувати	впитывать
впівп'яну	напідпитку, під чаркою	вполпьяна
вплав	плавом, уплав	вплавъ

вплотну	впритул, щільно, дуже близько, безпосередньо, як слід, по-справжньому	вплотную
вполне	цілком, сповна, сповна, уповні	вполне
впопихах	поспішаючи, хапаючись, похапки, похапцем, поспіхом; з поспіхом, за поспіхом, спохвату	впопыхах
впрочим	а втім, втім, але, проте, а проте, зрештою	впрочем
впусту	даремно, даремне, надаремно, надаремне, надарма, марно, марне, попустому, на вітер	впустую
вражда	ворожнеча, ворогування, ворожість	вражда
врач	лікар, лікарка	врач
вращати	обертати, вертіти, крутити	вращать
вред	шкода, шкідливість, вада	вред
вредний	шкідливий, вадливий	вредный
временами	часом, часам, іноді, інколи	временами
временно	тимчасово, дочасно	временно
врем'янка	тимчасова споруда (хата, грубка, драбина, дорога тощо)	времянка
врозлад	у незгоді, недружно, різноголосо, безладно, не в лад	вразлад
врозплох	зненацька, несподівано	врасплох
врозрядку	врозбивку, розбивкою, розрядкою, врозрядку	вразрядку
врозсипну	врозтіч, врозсип	врассыпную
врозумительно	зрозуміло, ясно, переконливо, повчально, напоумливо	вразумительно
врозумляти	напоумляти, напучувати, напучати, на (добрий) розум наставляти, переконувати	вразумлять
врозь	нарізно, різно, урізнобіч, порізно, по одному, поодинці, у різні боки	врозь
всадник	вершник, верхівець	всадник
всемирний	всесвітній	всемирный
всемірно	всіляко, усякими (усіма) способами (засобами), всемірно, всебічно, всесторонньо	всемерно
всеоб'ємлющий	всеосяжний, всеохоплюючий, всеобіймаючий	всеобъемлющий
всесокрущаючий	нищівний, всепереможний, всерозтворюючий	всесокрушающий
всеціло	цілком, цілковито	всецело
всечасно	повсякчас, повсякчасно, безнастанно, постійно	всечасно
всігда	завжди, завжди, завсіди, завсіди, повсякчас, повсякчасно, усякчас, завше	всегда
вскользь	побіжно, мимохідь, між іншим	вскользь
вскорі	незабаром, невдовзі, скоро, швидко, незабавки, незабавом, небавом, неподовзі	вскоре
всліпу	наосліп, осліп, сліпма, всліпу, сліпцем	вслепую
вслух	уголос, голосно	вслух
всмятку	некруто, рідко	всмятку
всплошну	суцільно, поспіль, щільно, підряд, уряд, геть увесь, геть чисто весь	всплошную
встрьопка	прочухан, прочуханка, нагінка, натруска	встрепка

втайні	потай, потайки, потайно, потайком, потаємно, потаємне, потаємці, таємно, у глибині душі	втайне
в'юга	завірюха, віхола, хуртовина, хуга, хуговій, сніговій, сніговиця, сніговійниця, сніжниця, завія, хурделиця, хурдига, метелиця	вьюга
в'юнок (бот.)	березка, берізка, повій, повійка	вьюнок
в'яз	в'яз, берест	вяз

Г

гадалка	ворожка, ворожбитка	гадалка
гадити	паскудити, гидити, каляти, поганити	гадить
гадкий	гидкий, бридкий, паскудний	гадкий
гадось	гидота, гидкість, гидь, бридота, негідь, погань	гадось
гаєчний	гайковий	гаечный
газопроводчик	газопровідник	газопроводчик
галдѳож	галас, галасування, гамір, шваркіт	галдеж
галстук	краватка, галстук	галстук
гвоздодер	лапа, лапка, обценьки	гвоздодер
гвоздь	цвях, гвіздок	гвоздь
генезис	походження, генеза, генезис	генезис
гігант	велетень, велет, гігант	гигант
гідролітак	гідролітак	гидросамолет
глава	розділ, глава	глава
главар	ватажок, ватаг, ватаг, ватажко, проводир, привідець	главарь
главенство	зверхність, верховенство, верховодство, панування, провід	главенство
главенствувати	мати зверхність, панувати, старшинувати, очолювати, стояти на чолі	главенствовать
главрач	головний лікар, головлікар	главврач
гладити	гладити (когось, щось рукою), прасувати (білизну, сорочку тощо)	гладить
гладіолус	косарик, гладіолус	гладиолус
глаз, глаза	око, очі	глаз, глаза
глиба	брила, глиба, грудя, грудомача	глыба
глинобитний	вальковий, вальковий, валькований, глинобитний	глинобитный
глотати	ковтати, глитати, лигати	глотать
глоток	ковток	глоток
глумлення	глум, знущання, глузування, кепкування	глумление
глуpecь	дурень, дурний, кеп	глупець
глупість	дурість, глупота, глупство, безглуздість, нісенітність, дурниці, дурниця, пусте, дарма	глупость
глупо	по-дурному, нерозумно, безглуздо, нісенітно, безглуздя	глупо
глупуватий	придуркуватий, дурнуватий, дурненький, недоумкуватий, пришелепкуватий, пришелепуватий, прителепкуватий, благуватий, досить таки безглуздий (нісенітний)	глуповатый
гнуcно	мерзотно, мерзенно, огидно, огидливо, паскудно	гнуcно

гнушатися	гребувати, гребати, гербувати, гидувати, цуратися, гордувати, ганьбувати	гнушаться
гов'ядина, гав'ядина	яловичина, волове м'ясо, воловина	говядина
гоготання	гелготання, гелготіння, гелґання, герґотання, герґотіння, геґекання, джеркотання, джерґотання, гоготання, гоготіння, реготіння, реготіння	гоготанье
годний	придатний, годящий, догідний, згідний, здалий, здатний, годний	годный
годовщина	річниця, роковини	годовщина
голенище	халява	голенище
голінь (анат.)	гомілка, голінка	голень
голкообразний	голкоподібний, голковидний, голкуватий	иглообразный
головастик (зоол.)	пуголовок, ополоник	головастик
головокружи- тельний	запаморочливий, запаморочний, карколомний, морочливий	головокружи- тельный
головомойка	нагінка, прочухан, прочуханка, натруска	головомойка
голодання	голодування	голодание
голольод	ожеледь, ожеледиця, слизота, голомороззя, голоморозиця, голоморозь	гололед
голосище	голосисько, голосина	голосище
голослівно	безпідставно, голослівно	голословно
голубизна	блакить, голубизна, голубінь	голубизна
голубовод	голубівник	голубовод
голубоглазий	блакитноокий, голубоокий	голубоглазый
горбиль	обапол	горбыль
горбун	горбань, горбатий, горбач	горбун
горбушка	окраєць, крайчик, цілушка	горбушка
горделиво	гордовито, гордівливо, погордливо, спогорда, погірдно, гордливо	горделиво
гордиться	пишатися, величатися, гордиться, високо нестися, гонорувати, фудулитися, гордувати	гордится
горемика	бідолаха, бідолашний, бідолашна сірома, сіромаха, сердюга, сердешний, сердешна, горопаха, нетяга, неборак, неборака, небіж, небіж, небога, побіденник, сарака	горемыка
горизонт	обрій, небокрай, крайнебо, небосхил, горизонт, видноколо, виднокруг, виднокрай, винокколо	горизонт
горісно	гірко, тіжно, тужливо, сумно, болісно	горестно
горлопань	горлодер, горлань	горлопан
горний	гірський, верховинний, горовий, гірничий	горный
горніст	сурмач, сурмар, горніст	горнист
горно-металургіч- ний	гірничо-металургійний, гірничо-металургічний	горно- металлурги- ческий
горноробочий	гірник	горнорабочий
горняк	гірник	горняк
город	місто	город

горшечний	горшковий, горщечковий, гончарний	горшечный
гостиниця	готель, отель, гостиниця	гостиница
гранений	гранований	граненный
границя	кордон, межа, границя, рубіж	граница
граніння	гранування	гранение
гребішок	гребінець, гребінчик	гребешок
гривна	гривня	гривна
гроб	труна, домовина, гріб	гроб
гроздь	гроно, кетяг, кім'ях, китиця, брость	гроздь
грозити	погрожувати, загрожувати, пригрожувати, страхати, грозити	грозить
громкий	голосний, гучний	громкий
громоздитися	громадитися, нагромаджуватись, накопичуватися, моститися, уможуватися	громоздиться

3

загажений	загиджений, запаскуджений, спаскуджений, споганений, запоганений, закаляний, зіпсований, попсований	изгаженный
загострять	заточувати, загострювати	заострять
залог (<i>граматичне</i>)	стан	залог
залюбуватися	замилюватися, залюбуватися	злюбоваться
замазувати	замазувати, замащувати, замурзувати, шпарувати	замазывать
замазуля	замазура, замазуха, замурза, мурза	замазуля
заманчиво	принадно, привабливо, привабно, принадливо, заманливо, зладливо, знадно, вабливо, вабно; спокусливо	заманчиво
замараний	замазаний, позамазуваний, забруднений, покаляний, заплямлений, заплямований, сплямлений	замаранный
замарашка	замазура, замазуха, замурза, мурза	замарашка
замерзший	замерзлий, який (що) замерз	замерзший
замертво	як мертвий, як неживий	замертво
замечтатися	замріятись, замаритися	замечтаться
замизганий	забруднений, затасканий, замизканий	замызганный
замислення	здум, замисел	замышление
замислувати	мудро, хитро, мудревано, хитромудро, вигадливо	замысловато
заміститель	заступник, замісник	заместитель
замітка	зазначка, позначка, нотатка, замітка	заметка
замітливий	кмітливий, спостережливий, примітливий, помітливий, замітливий	заметливый
замітний	помітний, примітний, визначний, значний, відомий, прикметний, прикмітний	заметный
замітно	примітно, помітно	заметно
замічательно	напрочуд, на диво, надзвичайно, незвичайно, чудово, знаменито, славне, дивне	замечательно
замічений	помічений, примічений, підстежений, спостережений, зауважений, замічений	замеченный

замухришка	(таке) миршаве, миршава людина (тварина), нечепура, нечупара	замухрышка
замямлити	замимрити, зам'ятися	замямлить
занавіс	завіса, запона, запинало	занавес
занемогати	занедужати, заслабнути	занемогать
занімаються	займатися, заходитися, поратися, розважати	занимаются
занімівший	який (що) занімів, занімілий, затерплий, понімілий, стерплий, потерплий, замлілий	занемевший
заноза	скалка, колючка, скіпка, скіпа, скабка	заноза
занузданий	загнузданий	занузданный
занятно	забавно, цікаво	занятно
заоблачний	надхмарний, захмарний, понадхмарний, позахмарний	заоблачный
заодно	спільно, разом, одностайно, у згоді, заодно, заразом, разом, за одним заходом, за одним разом	заодно
заорать	загорлати, зарепетувати, загорланити, загвалтувати, закричати, загримати, криконути, гримнути	закричать
запаковка	запаковування	запаковка
запаковщик	пакувальник	запаковщик
запакостити	запаскудити, запоганити, запакостити	запакостить
запачкати	забруднити, побруднити, замазати, закаляти, покаляти, скаляти, уробити, задрипати, забовтати, забродити	запачкать
запеленати	сповити, повити	запеленать
запертий	замкнений, зачинений, защеplений, замкнутий, защепнутий, закритий, засунутий	запертый
запівало	заспівувач, заспівувачка, заспівач, заспівачка, заводій, заводіяка	запевала
заплошати	захиріти	заплошать
запоганити	запаскудити, запоганити	запоганить
заподліцо	урівень	заподлицо
запомнити	запам'ятати, зятати, узяти в тямки, зазнати	запомнить
запотівший	який (що) запітнів (спітній, потів), запітнілий, спітнілий, запотілий, який (що) запрів, запрілий	запотевший
запоясать	підперезати	запоясать
заправило	призвідник, призвідець, призвідця, верховод, ватажок, привідець, привідця, заводій, заводіяка, орудар	заправила
заправський	справжній, справдешній	заправский
заправщиця	заправниця	заправщица
запрет	заборона, наказ	запрет
запретити	заборонити, наказати, не веліти, не звеліти, поборонити	запретить
запригати	заплигати, застрибати	запрыгать
запруда	загата, гребля, гатка, гать, перегата, гата, тама	запруда
запружений	загачений, заповнений, захряслий, запруджений	запруженный
запугати	залякати, налякати	запугать

запутано	заплутано	запутанно
запущений	занедбаний, занехаяний, запружений, задавнений, відпущений	запущенный
зап'яніти	сп'яніти, оп'яніти	запьянеть
зап'янствувати	запити, запиячити, розпиячитися	запьянствовать
зап'ятнаний	заплямлений, заплямований, сплямлений	запятнанный
зарані	заздалегідь, завчасно, завчасу, наперед, загодя, заздалегоди, завгодя	заранее
зарвавшись	який (що) зарвався	зарвавшись
зарево	заграва, заграва	зарево
зарешочений	заґратований	зарешеченный
заржавівший	який (що) заіржавів (заржавів), заржавілий, поржавілий, іржаний, ржавий	заржавевший
зариблять	зарибнювати, зариблювати	зариблять
зарниця, зірниця	блискавиця, спалахи, сполохи, сполох, зірниця, уранішня	зарница
зароптять	почати ремствувати (нарікати), заремствувати	зароптять
зарослі	чагарники, хащі, зарості	заросли
зарослий	який (що) заріс, поріс, зарослий, порослий	заросший
заря	зоря, світанок, світання, зірниця	заря
засада	засідка, засада	засада
засвіркати	заблискати, заблискотіти, заблищати, заблестіти, замиготіти, замигтіти	засверкать
засвітло	завидна, засвітла, завидка, по-видному, повидну, за сонця	засветло
засилка	засилання	засылка
засипщик	засипальник	засыпщик
заскорузлість	зашкарублість	заскорузлость
заскулити	заскиглити, заскавучати, заскавчати, заскавуліти	заскулить
заслюнявлений	заслинений	заслюнявленный
засовіститись	засоромитися, застидатися	засовеститься
засол	засолювання, засолення, засіл	засол
засорення	засмічення, засмічування, запорошення, запорошування	засорение
застивання	застигання, холонення	застывание
застигнутий	захоплений, застуканий, заскочений, застигнути	застигнутый
застирати, застірати	запрати	застирать
застіклення	скління, засклення	застекление
застінок	катівня	застенок
застінчиво	соромливо, сором'язливо, сором'язно	застенчиво
застісняться	засоромитися, зніяковіти	застесняются
застой	застій	застой
застройка	забудова, забудівля, забудовування	застройка
застройщик	забудовник	застройщик
застрявний	застряглий, який (що) застряв	застрявний
застужений	застуджений	застуженный
затараторити	заторохтіти, затарахкотіти, зацокотіти, заляскотіти,	затараторить

затасканий	затуркати, затуркотіти, затуркотати, затурчати	затасканный
затвердівший	заношений, зотяганий, заяложений, затасканий який (що) затвердів, затверділий, затужавілий, задубілий, забучавілий, збучавілий, стужавілий	затвердевший
затемно	до світання, до світанку, до світу, смерком, присмерком, затемна	затемно
затилок	потилиця, (техн.) затилок	затылок
затим (присл.)	потім, потому, далі, відтак, затим	затем
затія	витівка, вигадка, замір	затея
зато	зате	зато
затонувший	який (що) затонув, затонулий	затонувший
затопати	затупати, затупотіти, затупотати, загупати, загупотіти, залопотіти, залопотати, затупцювати, затупцяти, зачалапати, зачapati	затопотать
затопляємість	затоплюваність	затопляемость
затормозити	загальмувати, почати гальмувати	затормозить
заточеніє	ув'язнення	заточение
затошнити	занудити, замлоїти, почати нудити	затошнить
затощати	захлянути, захляти, охлянути, охляти	затощать
затрепетати	затріпотіти, затріпотати, затремтіти, затрепетати, затріпатися, замерехтіти, заблищати, замиготіти, замайоріти	зетрепетать
затронуті	зачепити, торкнутися, порушити	затронуть
затронутий	зачеплений, зайнятий, поручений	затронутый
затрудненіє	скрута, скрутне становище, скрутний стан, труднощі, утруднення	затруднение
затруднітельно	важко, трудно, скрутно, незручно	затруднительно
заулибати	почати посміхатися, посміхатися, заусміхатися	заулыбаться
заунивно	тужливо, журливо, сумно, сумовито, смутно	заунывно
заупрямитись	зноровитися, зг'єдзатися, зг'єдзкатися, упертися, затятися, затнутися	заупрямиться
заурядний	рядовий, звичайний, пересічний, посередній, буденний, абиякий	заурядный
заусениця	задирка (на пальцях), задирка, (при гарячому штампуванні) облой, зайвий метал, (при литві) рубчик	заусеница
зафальшивити, зафальшувати	почати фальшувати (фальшивити)	зафальшивить
зафорсити	почати задаватися (пишатися), почати хвалитися (хвастатися, хвастати), захизуватися	зафорсить
захандрити	занудитися, занудити світом, захандрити	захандрить
захватити	захопити, загарбати, забрати, узяти, запопасти	захватить
захламляти	захарашувати, засмічувати	захламлять
захлебнутися	захлинутися, похлинутися, заходитися	захлебнуться
захлопнути	закрити, зачинити	захлопнуть
захолусний	глухий, закутковий, закутній	захолустный
захоронення	поховання	захоронение

захоронити	поховати, похоронити, сховати, схоронити, заховати і сховати (щось)	захоронить
захохотати	зареготати, зареготіти, зареготатися, захихотіти	захохотать
захрамати	закульгати, закривіти, зашкульгати, зашкандибати	захрамать
захудалий	зубожілий, підупалий, занепалий, здрібнілий, миршавий, незначний, абиякий, зачучверений, зачучверілий	захудалый
захудалість	зубожіння, занепалість	захудалость
зацапати	зловити, піймати, спіймати, схопити, загарбати, заграбастати	зацапать
зачасту	часто, часто-густо, часто й густо, частенько	зачастую
зачахлий	який (що) зачахнув (зацах), зачахлий, змізернілий, змарнілий, помарнілий, засохлий, захирілий, змиршавілий, заниділий; зачучверений, зачучверілий	зачахлый
зачеркнутий	закреслений	зачеркнутый
зачем	нащо, навіщо, для чого, чого, чому, чом	зачем
зачихать	почати чхати, зачхати	зачихать
зачот	зарахування, залік	зачет
зачотка	залікова книжка	зачетка
зашагати	закрокувати, піти, заходити, рушити, попрямувати, попростувати, почимчикувати, зацибати, поцибати	зашагать
защита	захист, захищення, захищення, заступництво	защита
защитник	захисник, заступник, оборонець	защитник
защолка	клямка, засувка, заскочка	защелка
збіситися	сказитися, розлютуватися, розлютитися, розлютіти, роззлоститися, роздратуватися, оскаженіти, розмордуватися, осатаніти, посатаніти, знавісніти	взбеситься
збудоражений	схвильований, розбурханий, стривожений, стурбований, потурбований, сколошканий	взбудораженный
збучити	відлупцювати, відлупити, віддубасити, віддухопелити, дати прочухана (прочуханки, нагінки, натруски, кладу, кучми)	взбучить
звено	ланка, (в ланцюгові) кільце	звено
звізда	зірка, зірниця, (обрядове) звізда, зоря	звезда
звірськи	по-звірячому, по-звірськи, по-звірському, звіряче, як звір, страшенно	зверски
звукосочетаніє	звукосполучення	звукосочетание
зданіє	будинок, будівля, будова, кам'яниця, камениця	здание
здороватись	вітатися, здороватися, здоровкатися, ручкатися, чоломкатися	здороваться
здохший	який (що) здох, здохлий	издохший
здраво	розумно, розсудливо, тверезо	здраво
здравомисліє	розсудливість, поміркованість, із здоровим розсудом (глуздом), здорового розуму (глузду)	здравомыслие
здравотдел	відділ охорони здоров'я	здравотдел
зело	вельми, дуже	зело
землекоп	грабар, копач, землекоп	землекоп

землеробство	хліборобство, рільництво, землеробство	земледелие
земляніка	суниці	земляника
зеркало	дзеркало, люстро, свічадо, верцадло	зеркало
зеркальце	дзеркальце, люстерко, люстеречко, свічадко	зеркальце
зернодробилка	зернодробарка	зернодробилка
зернохранилище	зерносховище	зернохранилище
зжарений	засмажений, спечений, посмажений, позасмажений, попечений, спряжений, пошкварений	изжаренный
зиб	брижі, хвилі	зыбь
зівака	роззява, ґава, зівака, роззявляка	зевака
зівати	позіхати, ґави ловити, ґавити, зівати	зевать
зіпун	сіряк	зипун
злійший	найлютіший, лютий	злейший
злобно	злісно, злобливо, злостиво, зсатаніло, злобно	злобно
зловіще	зловісно, лиховісно, зловороже	зловеще
зловонно	смердюче	зловонно
зловредно	шкідливо, дуже шкідливо	зловредно
злодеї	лиходій, підступник, злочинець, харцизяка, харциз; вража душа	злодей
зложелатель	зложичливець, ворог, злобитель	зложелатель
злонаміренно	зловмисно	злонамеренно
злопихатель	злостивець	злопыхатель
злополучіє	безголів`я, безголов`я, нещастя, лиха доля, недоля	злополучие
злословіє	лихослів`я	злословие
злосно	злісно	злостно
злоупотреблять	зловживати	злоупотреблять
знам`я	прапор, знамено, корогва, хоругва	знамя
знасилування	зґвалтування, присилування, примушування, примушення	изнасилование
знасильничати	зґвалтувати	изнасиловать
знатно	добре, чудово, знамените, здорово	знатно
знаток	знавець	знаток
значимість	значущість, значення	значимость
значить	виходить, отже, значить	значит
значкіст	значківець	значкист
зной	спека, спекота, вар, жар	зной
зов	заклик, поклик, гукання, кликання, гуканина, окрик, оклик, запрошення	зов
золоудалення	золовидаляння, золовидалення	золоудаление
зонтик	парасоль, парасолька, зонтик	зонтик
зорко	пильно, проникливо, зірко	зорко
зрачковий	зіничний	зрачковый
зрачок	зіниця, чоловічок	зрачок
зриватель	підривник, висадник, детонатор	взрыватель
зривоопасний	вибухонебезпечний	взрывоопасный

зривчатка	вибухівка, вибухова речовина	взрывчатка
зримо	явно, видимо, зримо	зримо
зросходування	витрати, витрачення	израсходование
зросходуваний	витрачений, потрачений, зужитий, зужитковий	израсходован- ный
зря	даремно, даремне, марно, марне, дарма, по-пустому, по-дурному, дурно	зря
зубрьожка	зубріння, товчення, зубряччя	зубрежка
зуд	сверблячка, свербіж	зуд
зудіння	сверблячка, свербіж	зудение
зуммер	зумер	зуммер
зуродований	знівечений, понівечений	изуродованный

И

искрогаситель	іскрогасник	искрогаситель
истолкування	тлумачення, витлумачення, відгадування	истолкование

І

і так	отже, таким чином, тож, отож	итак
іва	(біла) верба, (біла) лоза, (плакуча) верба	ива
ігнорувати	нехтувати, знехтувати, ігнорувати, зігнорувати	игнорировать
іго	ярмо, неволя, тягар, кормига, іго	иго
ігриво	грайливо, пустотливо, жартівливо, жартливо, жваво, моторно	игриво
ідентично	тотожно, ідентично	идентично
іждівенець	утриманець	иждивенец
із`ян	вада, дефект, хиба, збиток, шкода, ґандж	изъян
із`ясняться	висловлюватися	изъясняются
ізбавитель	рятівник, визволитель, визвольник, порятівник	избавитель
ізбігання	утикнення, ухиляння, обминання, оминання, цурання	избегание
ізбранник	обранець, вибранець	избранник
ізваяння	скульптура, статуя	изваяние
ізверг	недолюдок, недолюд, нелюд, кат, звір, недолюдок	изверг
ізвергнутий	вивержений, викинений, вивержений, викинутий, випорснутий	извергнутый
ізвещеніє	сповіщення, сповіщення, оповіщення, повідомлення	извещение
ізвиниться, звиниться	просити вибачення (пробачення), попросити вибачення (пробачення) перепросити, вибачитися, перепроситися, вибачитися, пробачитися	извиниться
ізвіненіє	вибачення, пробачення, перепрошування, перепрошення, перепросини	извинение
ізвініть	вибачити, пробачити, пробачати, простити, дарувати, подарувати	извинить
ізвращать	перекручувати, перевертати, викривляти, спотворювати, порушувати, псувати, розбещувати	извращать
ізвращенно	перекручено, викривлено, спотворено	извращенно
ізвьосткування	вапнування	известкование

ізгиб, згиб	вигин, заворот, закрут, згин, залом, злам, закрутина	изгиб
ізгнанник	вигнанець	изгнанник
ізгородь	огорожа, загорожа, горожа, загорода, огорода, тин, пліт	изгородь
іздалека	здалека, здалеку, здаля, віддалік, віддалеки	издалека
іздатель	видавець	издатель
ізделіє, зделіє	виріб	изделие
іздівательство	знущання, глузування, глумування, глум, наруга, збиткування	издевательство
ізжога	печія, печійка, згага, зага	изжога
іздєдователь	дослідник	исследователь
ізлишество	надмірність, надмірне, вживання, надуживання	излишество
ізлом	злам, перелом, залом, злом	излом
ізлюблений	уподобаний, улюблений	излюбленный
ізмельчений	здрібнений, подрібнений, покришений, потовчений, розкришений, роздрібнений, стовчений	измельченный
ізмєна	зрада, зрадництво	измена
ізмєнник	зрадник, перекинчик, зрадливець	изменник
ізмєритель	вимірник, вимірювач	измеритель
ізмивательство	знущання, потування, збиткування, поштуркування, глузування, кепкування	измывательство
ізмишлять	вигадувати, вимудровувати, коверзувати, змислити	измышлять
ізмощєніє	виснаження	измощдение
ізморозь	паморозь, приморозь, заморозь, наморозь, поморозь	изморозь
ізморось	мряка, мжичка, мгичка, мигичка	изморось
ізмотування, змотування	вимотування, виснажування, висотування	изматывание
ізнанка	виворіт, спід, зворотний бік, зворотня сторона, спідка	изнанка
ізначально	споконвічно, одвічно, первісне	изначально
ізнеможення	знемога, знесилля, знесилення	изнеможение
ізнос	знос, зношення, спрацювання	износ
ізобличать	викривати, виявляти, обвинувачувати, звинувачувати	изобличать
ізостудія	образотворча студія	изостудия
ізоощрьонно	витончено	изоощренно
ізрідка-зрідка	зрідка, коли-не-коли, вряди-годи, подеколи, десь-колись, подекуди, де-не-де, де-де, десь-не-десь, десь-колись	изредка
ізрікать	прорікати, промовляти, вирікати	изрекать
ізрядно	неабияк, добре, непогано, порядно, чимало	изрядно
істрадатися	настраждатися, вистраждати, змучитися, намучитися, перемучитися	исстрадаться
ізувечити	покалічити, скалічити, знівечити, понівечити	изувечить
ізувір	бузувір, недолюдок, нелюд, недолюд, (запеклий)	изувер

	фанатик	
ізумітельно	напрочуд, на диво, дивовижно	изумительно
ізумленіє	подив, здивування, здивовання, дивування, зачудування, зачудовання, зчудування	изумление
ізумруд	(мінерал) смарагд, (окремий кристал) ізумруд	изумруд
ізцарапаний	подряпаний, обдряпаний, подертий, подраний, роздряпаний, передряпаний	исцарапанный
ізящно	вишукано, витончено, гарно, гоже, добірно, елегантно, граціозно, зграбно	изящно
ікота	гикавка, ікавка	икота
ікри	литки	икры
іл	мул, намул, глей	ил
ілюзія	омана, ілюзія	иллюзия
іменно	саме, якраз, власне, властиво, іменно	именно
іміти	мати	иметь
імпозантний	величний, показний, імпозантний	импозантный
імпозантно	велично, імпозантно	импозантно
імуций	заможний, маючий, імуций	имущий
іначе	інакше, по-іншому	иначе
інвалід	каліка, інвалід	инвалид
індюк	індик	индюк
індюшка	індичка	индюшка
інженерша	інженерка	инженерша
інжир	смоковниця, смоківниця, смоква, фігове дерево, інжир), (плоди) інжир, фіга	инжир
іноземець	чужоземець, чужинець, іноземець	иноземец
інок	чернець	инок
інородний	чужорідний, сторонній	инородный
іностраниць	чужоземець, чужинець, іноземець	иностраниць
іноязычний	чужомовний, іншомовний, іномовний	иноязычный
інструкторша	інструкторка	инструкторша
інтенсивний	напружений, посилений, інтенсивний (Деркач)	интенсивный
інтересно	цікаво, інтересно	интересно
інформіруваний	інформований, поінформований	информирован- ный
інфракрасний	інфрачервоний	инфракрасный
іск	позов	иск
іскажати	перекручувати, викривляти, спотворювати, калічити, скривити, кривити, перекривляти, перекривлювати, викривляти	искажать
іскання	шукання, шуканина	искание
ісключительно	винятково, надзвичайно, виключно, тільки лише, лиш	исключительно
ісковий	позовний	исковой
ісконі	споконвіку, споконвіків, споконвічно	искони
іскося	скося, скрива, (глянути) скося, скрива, косо, зизом	искося
іскренний	щирий, щиросердий, щиросердечний, щироседний	искренний

іскренно	щиро, щиросердо, щиросердно, щиросердечно, по-щирості, по-щирому	искренне
іскуПЛЕНІЄ, скупленіє	покутування, спокутування, покута, спокута	искупление
іскуСитель	спокусник	искуситель
іскуСний	умілий, вправний, дотепний, удатний	искусный
іскуСно	уміло, вправно	искусно
іскуСтвенно	штучно, фальшиво, роблено, удавано	искусственно
іскуСтво	мистецтво, штука	искусство
іскуСтвовед	мистецтвознавець	искусствовед
іскуШеніє	спокуса, спокушення, підкуса	искушение
іспитаний	випробуваний, перевірений, досліджений, зазнаний, звіданий, відчутий, пережитий	испытанный
іспитатель	випробувач, дослідник	испытатель
іспитательний	випробний, іспитовий, дослідний	испытательный
ісповідь	сповідь	исповедь
ісполін	велетень, велет	исполин
ісполінський	велетенський	исполинский
ісполком	виконком	исполком
ісполнитель	виконавець, виконувач, послухач	исполнитель
ісполняющий	який (що) виконує, виконуючий, виконавець	исполняют, исполняющий
ісполу	споловини	исполу
ісправлений	полагоджений, поправлений, виправлений, справлений	исправленный
іспражненія	кал, екскременти	испражнения
іспуг	переляк, перестрах	испуг
істець	позивач	истец
істий	справжній, справдешній, щирий	истый
істово	ревно, поважно, старанно, побожно, ревне	истово
істок	початок, витік, джерело	исток
істочник	джерело, криниця, криничка, криниченька	источник
істошно	несамовито, нестямно	истошно
істощение	виснаження, виснажування, вичерпування	истощение
істребитель	винищувач, знищувач	истребитель
істукан	болван, бовван, статуя, ідол, бовдур	истукан
іступленіє	несамовитість, нестяма, нестям, нестямка, нестямок, нетяма, шал	исступление
істязаніє	мордування, катування, мучення, тортури, муки	истязание
ісходний	вихідний, початковий	исходный
ісходящий	який (що) виходить, вихідний	исходящий
італ`янець	італієць	итальянец
ітого	разом	итого
ітоговий	підсумковий	итоговый
ішак	віслук, осел, ослук, ішак	ишак

К

кабак	шинок, корчма, <i>(бот.)</i> кабак	кабак
кавардак	розгардіяш	кавардак
кавички	лапки	кавычки
кадка	діжка, кадуб, шаплик, бодня, діжа	кадка
каждий	кожний, кожен, кожнісінький	каждый
кажись	здається, неначе, наче	кажись
кажущийся	який (що) здається, (видається), який (що) ввижається (привиджується), гаданий, уявний, позірний	кажущийся
казатись	здаватися, видаватися, ввижатися, привиджуватися	казаться
казачество	козацтво	казачество
казначей	скарбник, скарбничий, підскарбій, казначей	казначей
казнити	страчувати, стратити, карати, покарати, скарати, катувати, бичувати	казнить
казнь	страта, смертна кара, кара, покарання, катування	казнь
казявка	кузька, комашка, кузка	козявка
кайма	облямівка, лямівка, обвідка, кайма, габа, смуга, окрайка, окравка	кайма
кайомочка	облямівочка, обвідочка, бережок, смужечка, кайомочка	каемочка
калійщик	гартівник, гартувальник	калийщик
каління	гартування, розжарювання, розпівання, смаження, пряження	каление
калітка	хвіртка	калитка
калякання	базікання, балакання	каляканье
каменедробилка	каменедробарка	камнедробилка
каменеломка	<i>(бот.)</i> ломикамінь	камнеломка
камиш	очерет, комиш, куга	камыш
каміньщик	муляр, каменярь	каменщик
каміщок	камінець, камінчик	камешек
канавокопатель	канавокопач	канавокопатель
каналія	шельма, шахрай, каналія	каналия
кандали	кайдани	кандалы
канитель	тяганина, морока, канитель	канитель
канун	переддень, передодень	канун
капель, копель	капання, капіж, краплі, каплі, <i>(спец.)</i> капель	капель
капризник	вереда, вередун, вередник, вередузя, капризун, капризуля, вередій, вередуля	капризник
капризничати	вередувати, коверзувати, капризувати, комизитися, примхати, химерити, химерувати, ґедзатися, ґедзкатися	капризничать
каптілка	каганець, сліпачок, сліпушка, бликунець, гасниця, гасничка, гасник, гасівка	коптілка
каракуля	кривуля, карлючка	каракуля
карандаш	олівець	карандаш
караулити	вартувати, стерегти, охороняти, чатувати, караулити	караулить

карающий	який (що) карає, караючий	карающий
карман	кишеня, (техн.) карман	карман
карманний	кишеньковий	карманный
карманчик	кишенька	карманчик
кароглазий	кароокий	кареглазый
картавити	гаркавити	картавить
карточний	картковий, (картярське) карточний	карточный
картошка	картопля, бараболя, бульба, картоха	картофель
картуз	кашкет, картуз	картуз
картьожник	картяр	картежник
каряво, коряво	кострубато, незугарно, неоковирно	коряво
касательно	відносно, про, щодо, стосовно	касательно
касатик	голубчик, голубонько, лебедик, любчик, любий, милий	касатик
кастрюлька	каструлька	кастрюлька
каталажка	холодна, буцегарня, хурдига, каталажка	каталажка
катанки	валянки, валянци, повстяники, повстяки	катанки
катиш	балабушка, обрубок, колода, кругляк, галка	катыш
каток	ковзанка, каток, (техн.) коток	каток
катушка	коток, катушка	катушка
кафе	кав`ярня, кафе	кафе
кафель	кахель, кахля	кафель
кафельний	кахельний, кахляний, кахлевий	кафельный
кафтан	жупан, чумарка, кахтан	кафтан
качатися	гойдатися, колихатися, коливатися, хибнути, хитатися	качатся
качеля	гойдалка, гойданка, колиска, орелі	качели
качественний	якісний	качественный
качество	якість	качество
керосин, керосина	гас, керосин	керосин
кибитка	халабуда, кибитка	кибитка
києвлянка	киянка	києвлянка
киноотрон	кенотрон	кенотрон
кипятити	кип`ятити	кипятить
кип`яток	окріп, кип`яток, кипень, кип`яч	кипяток
кирпич	цеглина, цегла, (предмет, що має подібну форму) кирпич	кирпич
кирпичний	цегляний, цегловий, (зроблений з цегли) мурований, (завод) цегельний, або цегельня, (колір) цегляний, цеглистий, цеглястий	кирпичный
кислородний	кисневий	кислородный
кікімора	мара, потвора, страховище	кикимора
кінечний	скінчений, кінцевий	конечный
кінник, конник	вершник, верхівець, кіннотник, кіннотчик, кінник	конник
кінолента	кінострічка	кинолента
кінопльонка	кіноплівка	кинопленка

кіносiть	кіномережа, кіносiтка	киносеть
кічитись	чванитися, хизуватися, пишатися, величатися, вихвалитися, бундючитися, фудулитися	кичиться
клад	скарб	клад
кладбище	цвинтар, кладовище, кладовисько, могилки, гробки, гробовище	кладбище
кладова	комора, кліть, спіжарня	кладовая
кладовка	комора, комiрка, комiрчина, хижа	кладовка
кладовщик	комiрник, комiрний	кладовщик
кладчик	муляр, кладiльний	кладчик
кладь	поклажа, вантаж, клажа, кладь	кладь
клеветник	наклепник, обмовник, поклепник	клеветник
клеймлення	таврування, клеймування, плямування	клеймление
клетчатка	клiтковина	клетчатка
клевер	конюшина	клевер
клевета	наклеп, обмова, поклеп	клевета
клещи, клiщі	общеньки, клiщі	клещи
клик	iкло	клык
клинообразний	клиноподiбний, клинчастий, клинуватий, клинцюватий	клинообразный
клинушок	клинок, клинець, клинчик	клинушек
клирос	крилас, пiвча	клирос
клокотать	клекотiти, клекотати, вирувати, шумувати	клокотать
клоп	блoщиця, клоп	клоп
клоповник	блoщичник, клопiвня	клоповник
клочок	клаптик, жмутик, жмуток, вiхтик	клочок
клубника	полуницi, полуниця	клубника
клюв	дзьоб, дзюб	клюв
клякса	(чорнильна) пляма, ляпка	клякса
клянчити	канючити	клянчить
клянчiння	канючення	клянченье
кляча	шкапа	кляча
кльов	клювання	клев
кльоцки	галушки	клецки
книгопечатання	друкарство, книгодрукування	книгопечатанье
кнут	батiг, пуга	кнут
княжество	князiвство	княжество
кобель, кабель	пес, собака, (переносне) жеребець	кобель
кобенитися	комизитися, коцюбитися, приндитися, поровитися, кривлятися, ламатися	кобениться
кобчик	кiбець, кiбчик	кобчик
коварно	пiдступно, лукаво	коварно
коварство	пiдступнiсть, пiдступи, пiдступ, лукавство	коварство
коверкати	псувати, ламати, нiвечити, калiчити, перекручувати, спотворювати	коверкать
ковиряння	колупання, копирсання, длубання	ковыряние

ковиряти	колупати, копирсати, длубати	ковырять
ковка	кування, підкування, підковування	ковка
коврига	хліб, хлібина, бухан, буханець, коровай	коврига
коврик	килимець, килимок, килимчик	коврик
ковровщик	килимник, килимар	ковровщик
ковьор	килим	ковер
коготок	кігтик, пазурець, пазурчик	коготок
кодась	колись, колись-то, якось	когда-то
кодівування	кодування	кодирование
кожа	шкіра, шкура	кожа
кожаний	шкіряний, шкірений, шкуратяний	кожаний
кожевник	шкіряник, чинбар	кожевник
кожодер	шкуродер	кожедер
козачий	козацький, козачий	казачий
козирьок	дашок, козирок	козырек
козли	козла, передок, козли	козлы
козльонок	козеня, цапеня	козленок
козні	підступи, заміри	козни
козочка	кізка, кізочка, кізонька, козуля	козочка
кой-де	подекуди, де-не-де, десь-не-десь, декуди, десь-колись, місцями, де-де, деінде	кое-где
койка	ліжко, койка	койка
койколи	іноді, інколи, коли-не-коли, часами	кое-когда
кой-хто	дехто	кое-кто
кой-що	дещо	кое-что
кой-як	абияк, як-небудь, якось, будь-як, деяк, сяк-так, так-сяк	кое-как
кой-який	деякий, абиякий, сякий-такий, такий-сякий	кое-какой
колдувати	ворожити, чарувати, чаклувати	колдовать
колдун	чарівник, чаклун, характерник, знатник	колдун
колесник	колісник, стельмах	колесник
колечко	каблучка, обручка, кільце, колечко, каблучечка, обручечка, перстенець, перстеник	колечко
колибель	колиска	колыбель
колибельна	колискова	колыбельная
коліки	кольки	колики
коліти	клякнути, заклякнути, дубіти, дерев`яніти, здихати	колеть
колія	колія	колея
колка	коління, колення	колка
колко	колюче, ущипливо, уїдливо	колко
колобродити	тинятися, вештатися, сновигати, снувати, никати, швендяти, сотатися, колобродити, колоброїти, штукарити, витворяти, пустувати	колобродить
колобродник	сновига, сновигаїло, штукатур, пустун, колобродник	колобродник
колодязний	криничний, криничаний, колодязний	колодезный
колокол	дзвін	колокол

колоколенка	дзвіничка	колоколенка
колокольня	дзвіниця	колокольня
колокольчик	двіночок, дзвінок, дзвоник	колокольчик
колоновожатий	колоновод	колонновожатый
колпак	ковпак, очіпок	колпак
колушок	кілочок, кілок	колышек
колхоз	колгосп	колхоз
кольцо	каблучка, обручка, перстень	кольцо
ком	грудка, жмут, клубок	ком
командирований	відряджений, командирований	командирован- ный
командировка	відрядження, відряджання, командировка, командирування	командировка
командировочне удостовереніє	посвідчення про відрядження, командировочне посвідчення	командировоч- ное удостоверение
командировочні	відрядні, командировочні	командировоч- ные
командирування	відрядження, командирування	командирование
командирувати	відряджати, відрядити, командирувати	командировать
командующий	той, (що) командує, командувач, командующий	командующий
коментарій	коментар, коментарій	комментарий
комічно	кумедно, комічно	комично
комкать	м'яти, переминати, бгати, жужмати, жмакати	комкать
комкуватий	грудкуватий	комковатый
комок	грудка, грудочка, жмут, жмутик, жмуток, клубок	комок
комплексія	статура, будова тіла, комплексія	комплексия
компліментщик	компліментник	комплиментщик
компостирування	компостування	компостирова- ние
компот	узвар, компот	компот
конвейєрщик	конвейєрник	конвейерщик
конвоїрувати	конвоювати	конвоировать
коневодство	конярство	коневодство
конечно	звичайно, певна річ, звісно, адже ж, авжеж, аякже	конечно
конкурувати	конкурувати	конкурировать
конопатий	веснянкуватий, коноплястий, ластатий	конопатый
коноплевводство	коноплярство	коноплевводство
конопля	коноплі, коноплина	конопля
консервіруваний	консервований	консервирован- ный
консервірування	консервування	консервирование
конспектувати	конспектувати	конспектировать
констативування	констатування	констатировать
конституировання	конституювання	конституирова- ние
консультувати	консультувати	консультировать

контролювати	контролювати	контролировать
конура	буда, халабуда, конура	конура
конфета	цукерка, цукерок, конфета	конфета
конфіденційно	конфіденційно	конфиденциально
конфузливо	соромливо, сором`язно, сором`язливо, конфузливо	конфузливо
коньки	ковзани, коньки	коньки
конькобіжець	ковзаняр, конькобіжець	конькобежец
копальщик	копач, копальник	копальщик
копатель	копач, копальник	копатель
копити	збирати, складати, відкладати, збивати, нагромаджувати, накопичувати, копити	копоть
копі	копальні, (однина) копальня	копи
копірувальний	копіювальний	копировальный
копірування	копіювання	копирование
копітливо	копітко, марудно, забавно	копотливо
копйо	спис, ратище, штих	копье
копна	копиця, копа	копна
копнитель	копнувач, копичник	копнитель
корабль	корабель	корабль
коректування,	коректування, корегування	корректирование
коректирування		
коренастий	кремезний, коренастий, окоренкуватий, осадкуватий, оцупкуватий, кряжистий, оклецькуватий	коренастый
користність	користолобство, корисливість	корыстность
користно	корисливо	корыстно
корка	шкірка, шкурка, шкаралупа, шкаларупина, шкаралуша, шкаралущина, шкаралюща, лушпайка, лушпина, лушпиння, (про хліб, пиріг) скорина, скоринка, шкуринка	корка
корм`ящий	який (що) годує, мати-годувальниця	кормящий
кормилець	годувальник, годівник, хлібодавець, хлібодар	кормилец
кормилиця	годувальниця, годівниця, мамка	кормилица
кормити	годувати, харчувати, кормити	кормить
кормодобуваючий	кормодобувний	кормодобывающий
кормодробилка	кормодробарка	кормодробилка
кормушка	годівниця, кормушка	кормушка
кормчий	корманич, стерничий, стерновий, стерник	кормчий
коробок	коробка, коробочка	коробок
коротиш	коротун, коротай, куций, куцан, курдупель	коротыш
коротковолновий	короткохвильовий	коротковолновый
корточки	(сидіти) навпочіпки, напочіпки, карячки, накарячках, накарачках	корточки
корчемник	корчмар	корчемник

коршун	шуліка, коршак, шуляк, рябець	коршун
коряга	корч, коряга, коряжина	коряга
коряжистий	корчуватий, корчастий, корячкуватий, кордубатий	коряжистый
косач	(орн.) тетерук, тетерюк, тетеря, тетервак, тетерів	косач
косвенно	посередньо, побічно, скісно	косвенно
косний	кістяний	костный
косно	відстало, зашкарубло, залякло, задубіло, мляво	косно
косность	відсталість, зашкарублість, заляклість, задубілість, млявість	косность
косноязычіє	недорікуватість, не домовність	косноязычие
косоглазість	косоокість	косоглазость
косолапий	клишоногий, клишавий, незграбний	косолапый
косоротий	криворотий, косоротий	косоротый
косорукий	криворукий, косорукий	косорукий
костеніти	клякнути, залякати, дубіти, костеніти (робитися кісткою)	костенеть
костер, костьор	багаття, вогнище, огнище, ватра	костер
костиль	милиця, костур, костиль (стержень)	костыль
костний	кістяний, кістковий	костный
костьор	(бот.) стоколос	костер
косьба	косовиця, косіння	косьба
котельщик	казаняр, котляр, котельник	котельщик
котировка	котирування	котировка
котомка	торба, торбина, торбинка, шанька, клунок	котомка
кофе	кава, кофе	кофе
кофейна	кав`ярна, кофейня	кофейня
коченіти	залякати, клякнути, дубіти, коцюбнути, мерзнути, замерзати, коліти	коченеть
кочерьожка	коцюбка, кочережка	кочережка
кочка	купина, грудка	кочка
кочовка	кочування, кочівля, кочовище	кочевка
кошачий	котячий, кошачий	кошачий
кошельок	гаманець, гаман, калитка, капшук	кошелек
кошмарно	страхітливо, жахливо, кошмарно	кошмарно
кошолка	кошик, кошіль, кіш	кошелка
кощунство	блюзнірство, кощунство	кощунство
краєвідання	краєзнавство	краеведение
краєугольний	наріжний	краеугольный
крайне	надто, аж надто, дуже, конче, вельми, надзвичайно, до краю, у край	крайне
крановщик	кранівник, крановик	крановщик
красавець	вродливець, красень, красунь, хорошун, гарнюк	красавец
красавиця	красуня, вродливиця, красуха, краля, хорошуля, красунечка	красавица
красивенький	гарненький, гарнесенький	красивенький
красильщик	фарбар, красильник	красильщик

краска	фарба, барва, (множина) барви, кольори, рум'янець, краска	краска
краскопульт	фарбопульт	краскопульт
красний	червоний	красный
красніти	червоніти, шаріти, шарітися,	краснеть
краснобай	красномовець, балакун, базіка, базікало	краснобай
красноречие	красномовство, красномовність	красноречие
красочно	барвисто, кольористо, пишнобарвно, яскраво, мальовниче	красочно
кратковременно	короткочасно, недовгочасно, нетривало	кратковременно
краткосрочний	короткотерміновість, короткостроковість	краткосрочный
крахмал	крохмаль	крахмал
краюха	окраєць, скиба, скибка, партика, байда	краюха
кредитоспособний	кредитоспроможний	кредитоспо- собный
креслице	крісельце, кріселко	креслице
кресна, хресна	хрещена (мати)	крестная
кресник	хрещеник, похресник, [обл.] фін	крестник
крестець	(анат.) крижі, полукіпок, півкопи, хрестець	крестец
крести (карт.)	трефи, жир, трефа	крести
крещеніє	хрещення, (свято) Водохреща, Водохрещі, Водохреще, Хрещення, Йордань, Ордань	крещение
криводушіє	криводушність	криводушие
кривотолки	кривотлумачення	кривотолки
крижовник	аґрус	крыжовник
крилечко	ґаночок	крылечко
крильцо	ґанок, рундук	крыльцо
криса	щур, пацюк	крыса
криша	покрівля, дах, стріха, покриття	крыша
кришка	накривка, кришка, покришка, віко, ляда	крышка
кріпильщик	кріпильник	крепильщик
кріпкий	міцний, сильний, дужий, цупкий, кріпкий	крепкий
кріпко	міцно, кріпко, сильно, цупко, добре, дуже, вельми	крепко
кровать	ліжко	кровать
кровельщик	покрівельник, укривальник	кровельщик
кровоізліяніє	крововилив	кровоизлияние
кровля	покрівля, дах, стріха	кровля
кровожадно	кровожерно, кровожерливо	кровожадно
кровоподтёк	синяк, синець	кровоподтек
кройка	кроєння, крій	кройка
кромка	пруг, пружок, крайка, окрайка, ребро	кромка
кромсання	шматування, краяння, паювання, кремсання, баткування	кромсание
кромсати	шматувати, краяти, чикрижити, паювати, кремсати, батувати	кромсать
кропітливо	копітко, кропітко, забарно, загайно, клопітно, клопітливо, метушливо	кропотливо

кроткий	лагідний, тихий, покірливий, покірний, смирний, сумирний, злагідний	кроткий
крохобор	скнара, дріб`язкова людина	крохобор
крохоборство	скнарість, дріб`язковість	крохоборство
круглосуточно	цілодобово, цілу добу	круглосуточно
кружевниця	мереживниця, мережниця	кружевниця
кружево	мереживо, мережка	кружево
кружечка	кухлик, кухличок, кварточка, коновочка, коновонька, карнавочка	кружечка
кружка	кухоль, кварта, кінва, коновка, карнавка, карватка	кружка
кружок	гурток	кружок
крутизна	крутість, стрімкість, стрімчастість, круча, урвище, урвисько	крутизна
крушення	катастрофа, аварія, загибель, крах	крушення
крючкотворство	крутіство, крючкотворство	крючкотворство
кряква	крижень, крижня, крижак, кряква	кряква
кстаті	до речі, до діла, до ладу, упору, вчасно, саме час, до шмиги	кстаті
ктитор	титар	ктитор
кубок	(для вина) келих, келех, (спорт.) кубок	кубок
кувалда	молот, кувалда	кувалда
кувшин	гличик, глек, збан, джбан, жбан, дзбан, гладишка, банька, кухоль, кухва	кувшин
кудесник	чарівник, чаклун, характерник	кудесник
кудрі	кучері	кудри
кузнець	коваль	кузнец
кузниця	кузня	кузниця
кукіш	дуля, фіга	кукиш
кукла	лялька, ляля	кукла
кукурудзоводство	кукурудзівництво	кукурузоводство
кукушка	зозуля, [(паровоз, розм.)] кукушка	кукушка
кульбаба	(зоол.) любочки	кульбаба
культя	кукса	культя
купол	баня, маківка, купол, (про небо) шатро, склепіння	купол
кургузій	куций	кургузій
куриця	курка	куриця
куролесити	колобродити, броїти, бешкетувати	куролесить
куропатка	куріпка, куропатка	куропатка
курчонок	курча	курчонок
кусок	шматок, шмат, кусень, кусник, кавалок, грудка, клапоть, скиба, скибка, кусок	кусок
кутерма	розгардіяш, гармидер, колотнеча, веремія, шарварок, метушня	кутерьма
кутузка	холодна, буцегарня, коза	кутузка
кухарка	куховарка, кухарка	кухарка

Л

лабаз	гамазей, гамазея, гамазин, магазей, магазея,	лабаз
-------	--	-------

	шпихлір, поміст; повітка, шіпка, шіпчина	
лавка	крамниця, склеп, лавка, ослін, лава	лавка
лагер	табір	лагерь
лад`я	човен, тура	ладья
ладишка	кісточка, щиколотка, щиколоток, щиколодка	лодыжка
ладно	добре, гарно, у злагоді, у згоді, ладно, до ладу, гаразд, згода	ладно
ладоня	долоня	ладонь
ладушки	ладки, ладусі, ладоньки, тосіньки	ладушки
лазейка	лазівка, пролазка, вилазка, викрут	лазейка
лазутчик	вивідач, вивідувач, лазутчик	лазутчик
лай	гавкання, гавкіт, гавк, гавкотня, брехання, валування, гвалтування	лай
лакіровка	лакування	лакировка
лакомий	ласий, сласний	лакомый
лакомка	ласунка, ласун, ласуха, ласій, ласійка, ласунець, ласунчик	лакомка
лакомо	ласо, сласно	лакомо
лакомство	ласощі, лагомини, лагоминка	лакомство
ламповщик	лампівник	ламповщик
ландиш	конвалія	ландыш
лапоть	личак, постіл, ходак	лапоть
лапта	гилка	лапта
лапушка	лапочка, ясочка, ясонька, зіронька, серденья, серденьятко, серденько, сердечко	лапушка
ларчик	скринька, шкатулка	ларчик
ласкати	пестити, пестувати, лашити, милувати, голубити, приголублювати, жалувати	ласкати
ласкут	клапоть, шматок, шмат, шматка, шматина	лоскут
ласточка	ластівка, ластівонька, ластівочка	ласточка
лаханка	цебер, ночви, вагани, нецьки, помийниця, ряжка, ряжа	лоханка
лахмач	кудлай, кудлань, кудлая, кудла, патlach, патлань, пелех, куйовда	лохмач
лачуга	хатина, халупа, халабуда	лачуга
лаяння	гавкання, брехання, валування, гвалтування	лаяние
лебедьонок	лебеденя, лебеда	лебеденок
лебезити	підлабузнюватися, лабузитися, підлещуватися, запобігати (перед ким), упадати (коло кого), стелитися (перед ким)	лебезить
лебьодка	(техн.) корба, лебідка	лебедка
легковесно	легковажно	легковесно
легкомисленість	легковажність, легкодумність	легкомысленность
ледник	(геол.) льодовик	ледник
лезвіє	лезо, лезво, жилетка	лезвие
лелеяти	пестити, викохувати, плекати, леліяти, тішити	лелеять

лента	стрічка, бинда, стожка, стяжка, кісник	лента
лентяй	ледар, валяка, нероба	лентяй
лепьошка	корж, коржик, перепічка; балабуха, балабушка	лепешка
лестно	утішно, похвально, приємно, схвально, принадно, підступно, лукаво	лестно
лепка,ліпка	ліплення	лепка
леса (буд.)	(буд.) риштування, риштовання	леса
лесниця	драбина, сходи, східці	лестница
леший	лісовик, гайовик, щезник	леший
лещ	лящ, чабак	лещ
лжевчення	псевдовчення, облудне вчення, лжевчення	лжеучение
лжемистецтво	псевдомистецтво, лжемистецтво	лжеискусство
лжесвідчення	неправдиве (фальшиве) свідчення, лжесвідчення	лжесвидетельство
лжетолкування	псевдотлумачення, кривотлумачення	лжетолкование
лживий	брехливий, неправдивий, фальшивий, облудний, облудливий	лживый
ливень	злива, хлющ, хлюща, залива	ливень
лимон	цитрина, лимон	лимон
лисьонок	лисеня, лисенятко	лисенок
литъйо	литво, лиття, виливання	литье
лихач	молодець, козак, зух, хват, лихач	лихач
лихо	хоробро, відважно, по-молодецькому, бадьористо, хвацько, жваво, моторно, браво, баско	лихо
лихоімець	хабарник, лихвар, здирник, здирця	лихоимец
лихорадити	почувати озноб, морозити, знобити, трусити, тіпати	лихорадить
лихорадка	пропасниця, гарячка, лихоманка, трясця, трясучка; трясовиця	лихорадка
лихорадочно	гарячково	лихорадочно
лицеприятно	упереджено, несправедливо, не по правді, небезсторонньо	лицеприятно
лишній	зайвий, непотрібний, лишній	лишний
лійка	(посуд для поливання), поливалка, поливальниця, лійка	лейка
лікарство	ліки, лік	лекарство
лікбез	лікнеп	ликбез
лілія	лілея, лілія, (водяна) латаття	лилия
лісозаготовки	лісозаготівля	лесозаготовки
лісопитомник	лісорозсадник	лесопитомник
лісополоса	лісосмуга	лесополоса
ліфтьорша	ліфтерка	лифтерша
лічити	лікувати, гоїти, лічити	лечить
лічно	особисто	лично
лоб	чоло, лоб	лоб
лоботряс	лобур, лобуряка, гультяй, гультіса	лоботряс
ловкий	спритний, зграбний, меткий, удатний, зугарний, промітний, вправний, влучний, вдалий, зручний,	ловкий

	вигідний, ловкий	
ловушка	пастка	ловушка
ловчити	викручуватись, хитрувати	ловчить
логово	лігво, лігвище, кубло, кублище, тирло, барліг	логово
лодирничення	ледарювання, байдикування, неробство	лодырничество
лодка	човен	лодка
лодочка	човник, човничок,	лодочка
лодочник	перевізник	лодочник
лож	неправда, брехня, лжа	ложь
ложбина	улоговина, балка, вибалок, діл, долина, видолинок, лощина, лощовина	ложбина
ложно	неправильно, невірно, помилково, неправдиво, фальшиво, удавано	ложно
ломоть	скиба, скиба, шматок, кусок, кусень, кусник, партика	ломоть
лопасний	лопатовий	лопастный
лопасть	лопоть	лопасть
лошонок	лоша, лошатко	лошонок
лужа	калюжа, баюра, калабаня, калабатина	лужа
лужайка	лужок, галявина, галява, галявинка, галявка	лужайка
луження	лудіння, лудження, біління, білення	лужение
лук	цибуля, (зброя) лук	лук
Луна	(астр.) Місяць	луна
лунний	місячний	лунный
лупа	лупа	лупа
луч	промінь	луч
лучезарно	осяйно, світлосяйно, сонцесяйно, променисто	лучезарно
лучче	краще, ліпше	лучше
любезничання	упадання, залицяння, женихання, лицяння, зальоти	любезничанье
любезність	люб`язність, ласкавість, (мн.) милі речі	любезность
любий	будь-який, усякий, кожний, кожен, перший-ліпший, усяк, будь-котрий	любой
любовник	коханець, полюбовник, коханок, любас	любовник
любоznательний	допитливий, цікавий, жадібний до знань, знаттелюбний	любоznательный
любопитство	цікавість, допитливість, зацікавленість	любопытство
люлька	колиска, люля, люлечка, (для паління) люлька	люлька
лютик	жовтець	лютик
ляжка, ляжа	стегно	ляжка
лямзить	хапати, цупити	лямзить
ляси точити	теревені правити (розводити, точити і т.п.) баляси (ляси) точити, баляндраси правити, торочити, теревенити, баляндрасити	лясы точить
льгота	пільга, привілей, вільгота	льгота
льогкі	легені	легкие
льод	лід, крига	лед
льодишка	льодинка, крижинка	ледышка
льодник	льодовня, льодовник	ледник

льодокол	криголам, (робітник) льодоруб, кригору́б	ледокол
льодоплав	льодохід	ледоплав
льоковод	льонар	льновод

М

магазин	крамниця, магазин, склеп	магазин
макушка	верх, вершечок, верхівка, маківка, макушка	макушка
малинівка	(орн.) вільшанка, берестянка, (напій) малинівка	малиновка
малиш	малюк, маля	малыш
малишня	малеча	малышня
малоберцовий	(анат.) малогомілковий, малоголінковий	малоберцовый
малодушіє	легкодушність, легкодухість, малодушність	малодушие
малозамітний	малопомітний	малозаметный
малокрів`я	недокрів`я	малокровие
малолітка	недоліток, малолітній, малолітня, малоліток, малолітка	малолетка
мало-мальські	хоч трохи, хоч трошки, хоч якоюсь мірою, хоч у якійсь мірі, хоч почасти	мало-мальски
малообитаємий	малозаселений, малонаселений	малообитаемый
малоопитний	малодосвідчений	малоопытный
малопомісний	дрібномаєтний, маломаєтний	малопоместный
малопригодний	малопридатний	малопригодный
малоречивий	маломовний, небалакучий, небалакливий, неговіркий	малоречивый
малоумний	недоумкуватий	малоумный
малютка	маля, малятко, крихітка, кришечка	малютка
мальчик	хлопець, хлопчик, хлоп`як (прислуга) хлопець, хлопчик, козачок	мальчик
мальчиковий	хлопчачий, хлоп`ячий	мальчиковый
марання	мазання, бруднення, каляння, плямування, мазюкання, ляпання, базграння, мазанина, базгранина	маранье
маратися	мазатися, бруднитися, поганитися, паскудитися, плямуватися	мараться
маркий	мазкий	маркий
мартішка	мавпа	мартышка
маршировка	марширування, крокування	маршировка
маслениця	масниця, масляна, масляниця	масленица
маслобойний	олійниця, маслоробний	маслобойный
масльонка	маслянка, масельничка, масничка	масленка
мастахін	мастихін	мастихин
мастерок	кельма, кельня	мастерок
мастер	майсте, митець, майстерник, мастак	мастер
мат	матюки	мат
мати-й-мачуха	підбіл, мати-й-мачуха, мачушник	мать-и-мачеха
матрас	матрац, сінник	матрас, матрац
махонький	малесенький, манесенький	махонький
махри	стріпки, торочки, тороки, тороччя, китиці	махры

мачта	щогла	мачта
мачтовий	щогловий	мачтовый
машиністка	друкарка, машиністка	машинистка
машинобудівельний	машинобудівний	машиностроительный
машиновед	машинознавець	машиновед
машиностроїтель	машинобудівник	машиностроитель
маяння	моріння, зморювання, мучення, поневіряння	маянье
маяти	томити, морити, мучити, зморювати	маять
мгла	імла, мла, мряка, курище	мгла
мгновенно	миттю, умить, за хвилину, моментально, раптово, раптом, враз, зненацька	мгновенно
мгновення	мить, момент, мент	мгновенье
мебель	меблі, мебля	мебель
медленно	повільно, поволі, помалу, гайно, поволеньки, повагом, неквапно, неквапом	медленно
медосмотр	медогляд	медосмотр
медроботник	медпрацівник	медроботник
медуница	медунка	медуница
мелочний	дріб`язковий	мелочный
мелькання	мигтіння, миготіння, мигання, блискання, майоріння, мелькання	мелькание
мельница	млин, вітряк	мельница
меншинство	меншість	меньшинство
мерещитись	ввижатися, привиджуватися, верзтись, мріти, мрітись	мерещиться
мерзавець	мерзотник	мерзавец
мерзавчик	восьмуха, восьмушка, половинчик, осьмуха, осьмушка	мерзавчик
мерзкий	мерзенний, мерзотний, паскудний	мерзкий
мерзотність	мерзенність, мерзотність, паскудство, мерзота	мерзость
мерин	кінь, мерин	мерин
мертвець	мрець, мертвяк, мертвець	мертвец
мертвецька	покійницька, трупарня, мертвецька	мертвецкая
металовед	металознавець	металловед
металолом	металобрухт, металолом	металлолом
металоріжущий	металорізальний, металорізний	металлорежущий
метатель	кидальник, металеньник	метатель
метательница	кидальниця, металеньниця	метательница
метизи	металовироби, метвироби	метизы
метіль	завірюха, заметіль, метелиця, сніговій, сніговійниця, сніговиця, сніжниця, віхола, хуртовина, хуга, хуговій, завія, хурделиця, хурдига, хуртеча, метіль, хвища, замета	метель
мел	крейда	мел

мєлоч	дріб`язок, дрібні гроші, дрібниця, дрібниці	мелочь
мєчта	мрія	мечта
миг	мить, хвилинка, хвилина, хвилька	миг
мигання	кліпання, моргання, лупання, блимання, мигання, мигтіння, миготіння	мигание
мигом	миттю, умить, за хвилину, хвилиною, хвилиною	мигом
мигрірування	міграція, переселення, переміщення	мигрировать
мигрірувати	мігрувати	мигрировать
микатись	бідувати, горювати, поневірятися, злидарювати	мыкаться
мимольотно	швидкоплинно, перебіжно, побіжно,	мимолетно
мимоходом	мимохідь, між іншим, побіжно	мимоходом
миндаль	мигдаль	миндаль
хвилина	хвилина, часинка, часина, (частина градуса) хвилина	минута
мир	світ, всесвіт, (сільська община) громада, мир, згода, злагода	мир
мировий	світовий, всесвітній	мировой
миролюбивий	миролюбний	миролюбивый
мисленно	думкою, думками, у думці, у думках, мисленно	мысленно
мислимий	гаданий, уявний, можливий, імовірний, мислимий	мыслимый
мисль	думка, гадка, мисль	мысль
митаритись	поневірятись, бідувати, мучитися	мытариться
мишонок	мишеня, мишенятко	мышонок
мишця	м`яз	мышца
міжгородній	міжміський	междугородний
міжотраслевий	міжгалузовий	межотраслевой
міжпуття	міжколійя	междупутье
міліметровка	міліметрівка	милиметровка
мілкокаліберний	малокаліберний	малокалиберный
мільчення	дріблення, подрібнення	мельчение
мінірувати	мінувати	минировать
міроприємство	захід	мероприятие
містком	місцевком	местком
мітка	знак, позначка, зазначка, відмітка	метка
міткий	влучний, вправний, цілкий	меткий
мішати	заважати, перешкоджати, мішати, розмішувати, мішати, колотити	мешать
мішочок	мішечок, клуночок, клумачок	мешочек
младенець	дитина, немовля	младенец
мнимо	уявно, вигадано, удавано, мнимо	мнимо
многогрішний	великогрішний	многогрешный
многожди	багато разів (раз), неодноразово	многожды
многообразіє	різноманітність, різноманіття	многообразие
многувато	забагато, багатенько, чимало, чималенько	многовато
могутчий	могутній, потужний	могучий
модельщик	модельник	модельщик
мрамор	мармур	мрамор

мраморний	мармуровий, мармуровий	мраморный
мрачний	похмурий, похмурний, хмурний, хмарний, хмурий, понурий	мрачный
мрачно	похмуро, похмурно, хмуро, хмарно, понуро	мрачно
мститель	месник	мститель
мудрствування	мудрування, мудрощі	мудрствование
мужественно	мужньо	мужественно
мужський	чоловічий	мужской
мужчина	чоловік, мужчина	мужчина
музикове́д	музикознавець	музыковед
мукомол	борошномел, мірошик, мельник, мукомел	мукомол
мульчувати	мульчувати	мульчировать
муравей	мурашка, мураха, муравка	муравей
мурликання	муркотання, муркотіння, воркотання, воркотіння, мугикання, курникання, мурликання	мурлыканье
мусор	сміття	мусор
мусорний	сміттевий	мусорный
мусорник	сміттяр	мусорщик
муторно	тоскно, тужно	муторно
мутузити	духопелити, колошматити, чухрати, товкмачити, гніздити, товкати	мутузить
мучительний	болісний, болючий, тяжкий, нестерпний, лютий	мучительный
мучительно	болісно, боляче, тяжко, нестерпно, люто	мучительно
м`який	м`який, лагідний, делікатний	мягкий
м`яко	м`яко, лагідно, делікатно	мягко
м`якосердечний	м'якосердний	мягкосердечный
м`ямлити	мимрити, м`ятися (мнуся, мнешся)	мямлить
м`ятеж	заколот, бунт	мятеж
м`ятежник	заколотник, бунтівник, бунтар	мятежник
Н		
набат	сполох, набат	набат
набіг	напад, наскок, набіг, наїзд	набег
наблюдатель	спостерігач, спостережник, наглядач, доглядач, дозорець	наблюдатель
набойщик	набивач, набивальник (текст.), вибійник	набойщик
наборщик	складач	наборщик
набросок	нарис, начерк, шкіц, ескіз	набросок
набряклий	який(що) набряк (набух), набряклий, набухлий	напухший
наваксити	наваксувати, наваксувати	наваксить
наверстать	надолужити	наверстать
навеселі	напідпитку, під чаркою	навеселе
навіс	накриття, намет, оберіг, шопа, навіс, піддашся, піддашок, дашок	навес
навождення	мана, мара, наслання, наводження	наваждение
навоз	гній	навоз
наволоч	оболонь, оболоння, береговина, пагорб, згірок,	наволоч

наволочка	хмара, туман наволока, наволочка, пошивка, пошиванка, напірник, насипка	наволочка
нав'язчиво	невідчепно, нав'язливо, настирливо, причепливо, набридливо, улізливо	навязчиво
нагадити	напаскудити, понапаскуджувати, нагидити, позагиджувати, нашкодити	нагадить
нагвинчений	нагвинчений, накручений	навинченный
нагиб	нагин, нахил	нагиб
нагладити	напрасувати, нагладити	нагладить
наглець	нахаба, нахабник, зухвалець	наглец
нагліти	нахабніти, нахабнішати, ставати зухвалим	наглеть
С		
сколесити	об'їздити, з'їздити, об'їхати, виїздити, виходити, сходити	исколесить
скомкатися	зім'ятися, пом'ятися, перем'ятися, зібгатися, побгатися, зжумкатися	искомкаться
скореняти	викорінювати, викоріняти, скореняти	искоренять
скромсаний	покремсаний, скремсаний, покраяний, пошматований	искромсанный
спакостити	спаскудити, запаскудити, попаскудити, позапаскуджувати, зіпсувати, попсувати, паскудити	испакостить
спаханий	зораний, виораний	испаханный
спачканий, запачканий	збруднений, побруднений, замазаний, помазаний, позамазуваний, замащений, помащений, закаляний, покаляний, зароблений, замурзаний, обмурзений, замазурений, забрьоханий, зашмарований, обгиджений, загиджений, опаскуджений, запаскуджений, попаскуджений	испачканный
спильчивість	запальність, гарячковість	вспыльчивость
спідтишка	нишком, стиха, нишком-тишком, тишком-нишком, спідтиха, нищечком, знишка	исподтишка
сполнять	виконувати	исполнять
спользування	використання, використовування	использование
споротий	висічений, відшмаганий	испоротый
спортити	зіпсувати, попсувати, знівечити, понівечити, перевести, пошкодити, ушкодити, розпаскудити, зурочити	испортить
спорчений	зіпсований, зіпсутий, попсований, знівечений, понівечений, пошкоджений, ушкоджений, збавлений, розпаскуджений, зурочений	испорченный
спохабити	спаскудити, розпаскудити, опошлити	испохабить
спуганий	зляканий, переляканий, наляканий, поляканий, перестрашений, сполоханий, сполошений, сполохнутий, схарапуджений	испуганный
стасканий	зношений, стоптаний, підтоптаний, потріпаний, затасканий	истасканный
стопник	опалювач, грубник, топильник, [обл.] пічкур	истопник

стощалий

схудлий, охлялий, змарнілий, виснажений

истощальный

ПРИМІТКИ О.ТИХОГО

*бариня, панія – Уродив тебе Бог панією, та чорт забув калитку дати. (Укр. присл.)

**брем`я, вага – І, несучи вагу ту страшную, буду пісню веселу співать. – Леся Українка.

ПРО "СЛОВНИК" ТА ЙОГО АВТОРА ОЛЕКСУ ТИХОГО

Звернення О. Тихого до Лимарева В.С.

Завідуючому кафедрою української мови
Донецького Державного університету
Лимареву Володимирові Семеновичу

Мені спало на думку укласти короткий словник невідповідних нормам української та російської мов слів, що широко вживаються в Донеччині в живому мовленні, а також іноді по радіо та в періодичній пресі.

Думається, що такий словник був би корисним для кожного, хто хотів би говорити правильно і красиво, зокрема це люди з невисокою освітою та школярі, які в силу певних умов вживають слова-покручі, кальки, архаїзми та діалектизми з різних областей України, та й не лише України. Великі, багатотомні словники не завжди можуть прислужитися їм, бо треба знати правильне літературне слово, а воно їм невідоме.

Словник можна буде побудувати за такою формою:

Неправиль- не слово	З якої мови похо- дить	Правиль- но україн- ською мовою	Правиль- но росій- ською мовою	Значення того слова в українській чи російській мові
баня	рос.	лазня	баня	рос -купель
батрак	рос.	наймит	батрак	
батракувати	рос.	наймитувати	батрачить	
больниця	рос.	лікарня	больница	
боліти	рос.	хворіти	болеть	
білет	рос.	квиток, картка, білет	билет	білет держ. скарбниці, вовчий білет і т.п.
бумага, бомага	рос.	папір, документ	бумага	
блини, блинці	рос.	млинці	блины, блинчики	
буханка	рос.	хлібина, паляниця	буханка	
брюки	рос.	штани	брюки	
вилка	рос.	виделка	вилка	вила/вилка/- вилы
врем'я	рос.	час	время	
галстук	нім.	краватка, галстук	галстук	
горизонт	грец.	обрій, край неба і. т. д.	горизонт	
дзеркальце	рос.	люстерко, дзеркальце	зеркальце	
добиватися (успіху,	рос.	домагатися	добиваться	

справедли
вості,
відповіді)

жерсть	рос.	бляха	жесть	
землероб	рос.	хлібороб	земледелец	
крижовник	рос.	аґрус	крыжовник	
ковьор	рос.	килим	ковер	
лемта, лента	рос.	стрічка	лента	
ножниці	рос.	ножиці	ножницы	
невестка / ніби	укр.	невістка	сноха	рос. – невеста укр. -наречена
російське неділя	рос.	тиждень	неделя	укр. – неділя рос. - воскресенье
надворе	укр.	надворі	на улице	
процент	лат.	відсоток, процент	процент	
пояс	рос.	пасок, ремінець	пояс	пояс (геогр.)
роза	лат.	троянда	роза	
спектакль	рос.	вистава	спектакль	
сапожник	рос.	швець	сапожник	
стулка, стуло	рос.	стілець	стул	
труба	рос.	димар, комин, бандур	труба	труба (хати, димова, муз., розм...)
утюг, отюг	рос.	прас, праска	утюг	
гладити	рос.	прасувати	гладить	гладити (дитину, кицю)
стирати, стірати	рос.	прати	стирать	

Така робота, як я побачив, розпочавши збирання слів-покручів, одному не під силу, або забере дуже багато часу. Було б добре і корисно для заохочення до цієї роботи великого колективу, особливо вчителів-мовників, якби кафедра, очолювана Вами, схвалила таку роботу і прорецензувала її по закінченні для подання для друку. Про це і прошу Вас.

З повагою Тихий Олексій Іванович

11.4.1975

343252 м. Дружківка п/в Ол.-Дружківка, х. Їжевка

Загнітко А.⁹⁰ Воскресне

слово...

У нині суціль Українській Державі українське слово як державнотвірний, державнорозбудовчий, державнооб'єднавчий чинник, як репрезент великої історії країни, попри прагнення низки так званих "поборників" його незначущості, розширює свої обрії, постає настільки реально вагомим, що її вжиток для багатьох постає виявом

⁹⁰ Анатолій Панасович Загнітко — професор, доктор філологічних наук, завідувач кафедри загального та прикладного мовознавства і слов'янської філології Донецького національного університету

самоствердження. Безперечно, “мовному самоствердженню українців, що зробить мову цілком загальнонаціональною (1), загальнодержавною (2), універсальною (3), усталеною в своїх основах (4), якоюсь мірою стане в пригоді і виявиться потрібним вплив держави, що енергійно й наполегливо має сприяти поширенню української мови і контролювати, чи опанували її, і якою мірою, державні службовці і – особливо – впливові посадові особи” (Ткаченко О. *Українська мова і мовне життя світу*. – К.: Спалах, 2004. – С. 264). Саме в мові найвиразніше відбито національну ментальність (за: Ткаченко О. *Мова і національна ментальність (Спроба сучасного синтезу)*. – К.: Грамота, 2006. – С. 5), тому збереження мови, її розвиток корелюють з поступом нації, держава як сутнісна іпостась, як складник світового співтовариства не може адекватно і повноцінно сприйматися поза її мовно-ментальним і культурним чинниками. Цим мотивуються такі болючо-пекучі рядки листа Олекси Тихого до “Редакції газети «Радянська освіта», де він наголошує: “В Костянтинівці, Дружківці, Артемівську, Слов’янську, Горлівці, Жданові (тепер Маріуполь – А. З.), а може, й у не названих мною містах Донецької області, українських шкіл немає зовсім. У Донецьку, кажуть, є одна (на один мільйон жителів). Дитячих садків українських нема зовсім, навіть в окремих селах стали російськими. Я задавав і задаю собі питання: чому? Відповідь одна: так бажають батьки і діти. А чому так бажають? Бо технікуми, ПТУ, вузи, армія, підприємства, лікарні, крамниці, установи послуговуються російською мовою.

Чи нормально це? На мою думку, ні. Адже німці теж без батога пішли за Гітлером, італійці за Муссоліні і т.д. І поплатились. І батьки, і самі діти поплатяться за свій вибір. Вони не винні, бо не знають, що творять. А не знають, бо цьому питанню мало приділяється уваги, особливо газетами, радіо, телебаченням. Я, наприклад, не чув жодної передачі і не читав у газетах закликів і остерог від подібної тенденції, яка суперечить і Конституціям УРСР та СРСР, і марксизму-ленізму, і просто людяності” (*Мова – народ. Висловлювання про мову та її значення в житті народу / Упоряд. Олекса Тихий; післяслово О. Зінкевича*. – К.: Смолоскип, 2007. – С. 387).

Завершує свій лист-звернення (говориться про кінцівку листа образно, оскільки самого листа не збереглося, а в чернетці, за якою реалізовано публікацію, немає кінцівки), що його О.Тихий вручив працівникам редакції 2 червня 1972 року, низка пропозицій у царині освіти, з-поміж яких знаковими постають:

- 1) переведення всіх вишів, технікумів, ПТУ, шкіл на українську мову викладання;
- 2) не приймати вчителем будь-якого предмета людину, що не знає, не шанує української мови та культури;
- 3) ганьбити тих, хто питає учнів чи студентів, якою мовою вести предмет чи курс, українською чи російською та ін. (*Там само*. – С. 388-389).

У післяслові “Про книжку Олекси Тихого” Осип Зінкевич підкреслює, що “Олекса Тихий став першою в Україні людиною, яка зібрала в одинадцяти розділах документи і вислови більше ніж 250-ти авторів” (*Там само*. – С. 391), що, поза всяким сумнівом, свідчило про його тривогу за українську мову, прагнення автора віднайти щонайвагоміші аргументи на користь не тільки вивчення української мови, її знання, але й утвердження в Рідній Державі як повноцінної, повноправної для свого народу. Незважаючи на складність обставин, на постійний пошук “ворогів” з-поміж тих, хто боровся за своє рідне, національне самовідродження, Олекса Тихий продовжував свою працю. Працю й справді подвижницьку не тільки тоді, але й сьогодні.

Олекса Тихий не тільки аналізував промовисті історичні факти, простежував перебіг подій, що зумовили стан вжитку української мови у сімдесяті роки двадцятого століття, ґрунтовно розглядав кількісно-статистичні показники перепису населення в межах колишнього СРСР, УРСР, Донецької області, але й визбирував усе те, що руйнувало мелодику рідного слова, засвідчувало прагнення цілої низки “дбайливців” “інтернаціоналізації

лексичного фонду усіх мов Радянського Союзу” запровадити в українській мові невластиві, неприродні для неї форми (підтвердженням тут може бути майже вилучення форми кличного відмінка і поступова заміна формою називного, інших граматичних форм та ін.), не кажучи вже про лексичний фонд і под. Тому на цьому тлі укладання **СЛОВНИКА НЕВІДПОВІДНИХ НОРМАМ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ МОВИ СЛІВ (чужих слів, спотворених слів, кальок і т.п.)** (1976) є виявом і чітко усвідомленої позиції шанувальника рідного слова, і прагнення уберегти це слово від “руйнації” тими, хто мав би дбати про нього. Навіть сьогодні, на тлі тих сучасних численних нормативно-лексикографічних видань (пор. праці С.Караванського, Р.Зорівчак, М.Білоус, О.Сербенської, З.Терлака та ін.; див., наприклад: Скарбослов: Російсько-український словник маловідомих слів та виразів / Укл.: В.Левун, М.Ляшенко. – К.: Бібліотека українця, 2000. – 324 с.; Білоус М., Сербенська О. Екологія українського слова: Практичний словник-довідник. – Вид. 2-ге, випр. і доп. – Львів: ВЦ ЛНУ імені Івана Франка, 2005. – 88 с. та ін.), відроджуваних словників початку та першої половини ХХ століття (особливо 30-х років; пор.: Іваницький С., Шумлянський Ф. Російсько-український словник. – К.: Обереги, 2006. – 528 с. (перевидання: Іваницький С., Шумлянський Ф. Російсько-український словник, 1918 р., видання відділу народної освіти Подільської Губерніальної Народної Управи. Вінниця. Нова друкарня Пойлішер та друкарня Міського Самоврядування) тощо), ця праця вирізняється ґрунтовністю висвітлюваного матеріалу, прагненням подати щонайвичерпніше слова, які відповідають нормам української літературної мови, а вже потім навести відповідні діалектизми, запозичення.

Уже у Принципах побудови *Словника* автор наголошує на тому, що наперед виноситься невідповідне нормам української літературної мови слово: спотворене слово – *стулка, бомага*; калька – *дорослішати, воображало*, чужі слова – *башковитий, любопитство*; запозичені слова, що ввійшли в літературну мову – *ануляція, безбідно*; потім ставляться слова, що відповідають нормам української літературної мови, а замикають слова, на основі яких, за тритомним російсько-українським словником, підбирались слова-покручі. Тим самим ще раз акцентовано, що *Словник* має опертям відому академічну лексикографічну працю, і тому Олекса Тихий підкреслює практичне значення пропонованої праці: “Словник не є науковою працею, не відкриває чогось нового й майже повністю укладений за тритомним Російсько-Українським словником АН УРСР видавництва „Наукова думка”, Київ – 1970 р.”.

Примітно й те, що Олекса Тихий *Словник* не вважав нормативним і таким, що розрахований на науковців, редакторів, письменників, тому що основних користувачів він бачив з-поміж учителів, школярів, а також тих, хто занедбав рідну мову або втратив контакт із нею. Такого типу праці і сьогодні є вкрай необхідними, оскільки уможливають глибинне проникнення в нюансорику слова, його зв’язки з іншими, відображають “умонтованість” слова в народну пам’ять. Найстрашніше, коли “слова мовчать” (Ліна Костенко), подвижництво Олекси Тихого на ниві рідного слова було спрямоване на утвердження рідного слова, його розвій. Повернення **СЛОВНИКА НЕВІДПОВІДНИХ НОРМАМ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ МОВИ СЛІВ (чужих слів, спотворених слів, кальок і т.п.)** (1976) і введення його в активний перебіг сучасного життя ще раз підтверджує сакраментальне, що “рукописи не горять”. Водночас це найкраще пошанування Особистісно-Творчого Я Олекси Тихого, щонайсучаснішого для нас, сучасних, шанувальника культури рідного слова, його мелодики і довершеного звучання.

Донецьк, 2007

Свічка Олекси Тихого⁹²

Нині вважається зазвичай, прикметою побуту і говорити, і писати, що хочеш, позаяк гласність і демократія, а зовсім недавно за відвертість «паяли строк». У психушці на Ігрени (Дніпропетровськ) на тумбочці під склом у чергового одного з коридорів лежав список «контингенту» – «Те, которые пишут». Провокативно говорили й моїй жінці: «У нас достаточно материала, чтобы дать вашему мужу три года». На що вона зреагувала гостро, по-фуріантськи: «Є – садовіть, нема – не морочте ні мені голову, і йому дайте спокій». Яюсь обійшлося. Щоправда, дід один говорив: «То не совєцький чоловік, що в тюрмі не сидів». А одна компетентна особа докинула мені як пересторогу: «На всіх, хто закінчив вуз, заведена справа». Кажу ж, обійшлося.

Олексу Тихого забрали у лютому 1957 р. У тридцять літ. Після ХХ з'їзду дехто повертався, на інших же кувались кайдани. Звірина тільки примружила око.

Суд перший. Мордовія. Як мені говорили наближено до вироку (сам не читав), О.Тихий «утверждал, что мы коммунизм не строим и что советская школа зашла в тупик», і написав про це листа до Верховної Ради УРСР «с призывами к свержению существующего строя».

7 років відбув Тихий сповна, «від дзвінка до дзвінка».

Не було в ньому чогось визивного, нахилу до екстремі, акцій. Але в ньому було щось таке, що ніяких пільг, ні заліків, ні полегші, ні милостей якихось годі йому було сподіватися. Він був звичайний – і не схожий на зека. Правдиво відзначив риси його особистості Ю.Кублановський у вірші, написаному 13.08.1977 р., коли дізнався про другий арешт Тихого:

*Наезжал в столицу на день, на два:
покрутится в сутолоке пестрых стад.
Я любил простые твои слова,
ледяную волю и кроткий взгляд.*

Моє перше враження від О.Тихого було дуже приємним і таким залишилося. Земляк, з котрим я подружив на переломі 60–70 рр., порекомендував мою домівку своєму колишньому союзнику по Мордовії. Мешкав я тоді в Києві, тинявся поза Академією наук з 1972 року – з часу чистки, «шелестівщини», як я пояснював компетентним органам – випханий з далеко не «пістрявої (сірої) отари» науковців як невідповідний посаді, хоч мав звання кандидата наук, з півсотні статей у журналах наших та Чехословаччини, книжку і був доповідачем на VI Міжнародному з'їзді славистів у Празі.

Тихий тримався невимушено, розкуто. До нього дуже пасує кредо Бориса Харчука, коли оце читаємо: «Найліпше йти просто і правдиво» («Прапор», № 6, 1990 р., с. 15). У ньому вгадувався дар педагога, хоча він ним був і за освітою. Почасти можна спостерегти фальш, коли дорослі спілкуються з дітьми, якась влізливість із нашого боку. Тихий же, як ото дядьки гомонять про види на врожай або чи буде дощ, розпитав мого старшенького про плоди освіти (у 3 класі), потім перевів розмову на музику, завваживши громіздкий, з австрійським імператором інструмент (купили в комісійному на Сіннім базарі за 110 крб.), підсів до піаніно і зіграв кілька етюдів. Світ тихий, невичірній витав тоді в нашій хаті. Було це за рік до його другого арешту (5.02. 1977 р.).

Син Олекси Володимир згадує батька після Мордовії: «Завдяки тому, що там була гарна компанія (див. спогади Миколи Кучера «Півтора року з Барвінським», ж. «Україна», №

⁹¹ Скрипка Василь Микитович, нар. 16 квітня 1930 р. в с. Базавлук біля Кривого Рога. Закінчив Дніпропетровський університет, аспірантуру Інституту мистецтвознавства, фольклору й етнографії ім. М.Рильського АН УРСР (Київ), співробітник цього інституту; кандидат філологічних наук. Звільнений з роботи під час «чистки» академічних інститутів (1972). Працював учителем. З 1986 – професор кафедри української літератури Криворізького педінституту. Автор близько ста наукових праць. Помер 19.09 1997 у Кривому Розі.

⁹² Слово і час, № 11 (383), 1992. – С. 34-35.

31, 1990 р.; Також: Микола Кучер. *Дубравлаг. Спогади, оповідання*. – Дніпропетровськ: ВПОП «Дніпро», 1996. – С. 5–11. – Ред.), він пізнав багато нового, повернувся з безліччю ідей. Почав учить мене гри на баяні (граю й до цього часу), на скрипці, але вона не пішла, учив польської мови (сам читав і говорив нею), англійської – саме з його ініціативи я їздив у Краматорськ на заняття. Коли йому не дали можливості викладати історію, суспільствознавство як ідеологічно шкідливій людині, то він у вечірній читав фізику, астрономію і англійську мову».

Усіх племінників і племінниць Олекса розбурхував, примушував учитися, орієнтував у літературі й мові, купував книжки і роздавав, наприклад, "Собору" Гончара з десяток.

Заходився Олекса коло великої роботи, спрямованої на піднесення престижу української мови, власне, захопився 20 років тому справою, яка болить нині всій нації. По праці й результат: підготовлено рукопис на 390 сторінок, через 1,5 інтервала, під назвою «Мова – народ». Були позитивні відгуки з Донецького університету, від кафедри української мови і окремих осіб, з Інституту філософії АН УРСР. Рукопис пішов до видавництва «Радянська школа», звідти – до КГБ. На суді – фігурував як речовий доказ.

Ні іменний покажчик, ні науково виважена рубрикація – ніщо, здається, не віщувало біди. Але чорний рецензент знайшовся: Ілля Стебун. Довідка його «фахово» виважена, класично-доносницька: на перший погляд – дуже потрібна і гарно скомпонована праця, а на другий – небезпечна, бо за гарною оболонкою ховається вороже нутро, шкідлива для національного розвитку українського народу Це – вирок, як і судовий, у цій справі Олексі 10+5, розрахований на знищення особи.

Пропонований читачам "Словник" Олекса залишив у мене. Я його віднайшов оце аж, бо не зберігав дома з відомих причин – «чорний ворон» кружляв, та не за себе потерпав, а що пропаде праця. У машинописі бракує сторінок п'ять перед літерою «З». У сім'ї Тихого рукопис не зберігся. Але оскільки він виготовлений під копірку, то є надія, що в когось знайдеться ще примірник і зазначену прогалину вдасться заповнити. Очевидно, що Олекса мислив цей словник як плід цілого колективу і шукав, напевне, помічників, і не відмовив би, якби такий знайшовся, у співавторстві. А може, у нього й був напарник? Загадка.

Ця робота не стільки відноситься до лексикографії, як ще до стилістики, до побутового усного слововжитку, та й до психології мислення, до культури взагалі, якщо під культурою розуміти й винародовлення та деградацію. Окремі спеціалісти несхвально поставились до «Словника» Олекси, мовляв, що це хибна позиція – починати з негативного. Олекса заперечував: «Та як ви себе виправите, допустивши похибку?». І він мав рацію.

Увесь промінився радістю Олекса, переповідаючи, як його земляки почали дбати про чистоту мови. Зачитував дописи з газети «Радянська Донеччина» (від 21.XI, 12.XП, 19.XП 1975 р., 16.01, 23.01, 30.01.1976 р.), оголошення в пресі «Конкурсу знавців мови» було гарною прикметою. Що було й для нього неабиякою допомогою. Хотів надати ширшого, республіканського резонансу. Ходив до лексикографів Інституту ім. О.Потебні⁹³. Та все безуспішно. Отак у ті часи й поет Василь Охримович хотів у журналі відкрити куточок "Навколо слова". Заборонили. І, як мені переповів очевидець, В.Охримович тоді, розжарений до білого, втративши терпець, вигукнув, ні до кого: «Боятися! Слова бояться!! Щоб ви дітей своїх боялись!»

⁹³ Потебня Олександр⁹³ – 10(22).9.1835, с. Гаврилівка, Роменського повіту Полтавської губернії (тепер с. Гришине Роменського району Сумської обл.) — 29.11(11.12) 1891, Харків – філолог, основоположник т. з. психологічного напрямку в слов'янському мовознавстві.

«Словник» Олекси Тихого проситься до ряду праць, започаткованих Б.Д. Антоненком-Давидовичем⁹⁴. (Борис Антоненко-Давидович. Як ми говоримо. – К.: Рад. письменник, 1970. – 256 с. і подальші видання. – Ред.)

Людам різних верств, професій, віку, будь-якого освітнього цензу подасть він практичну допомогу. Щоб далеко не ходити, згадаймо стиль мовлення на сесії Верховної Ради УРСР!

Світло духовності педагога, вченого, мужнього борця-патріота проходить через роки у наше сьогодення.

Кривий Ріг, 28 серпня 1990 року.

Філіппова І.⁹⁵

“Як свисну, – віддасте...”

“...важко залишатися собою в бутті зарегульованому, тоталітарному. Та іншого не дано”.

Василь Скрипка

У цій історії дивним чином сплелися і поєдналися долі трьох непересічних людей. А почалася вона десь у середині жовтня 1990 року. Зателефонував Василь Микитович Скрипка, просив про зустріч, бо є, мовляв, нагальна справа. (Скрипку знала давно – від 1968 року працювала з ним в Інституті мистецтвознавства, фольклору та етнографії ім. М.Т.Рильського АН УРСР, а коли – як писав було сам Василь в есеї “Мій курікулюм...” – “партійні парки” допряли нитку його долі до негайного вигнання із тої наукової установи, прибився він на рік до лівобережного київського ПТУ, де і я того часу працювала як викладачка української мови та літератури.)

А отож за якусь годину сиділи утрюх – Василь Скрипка, мій чоловік Віктор Барішполь та я – розглядали вміст теки, що її приніс Василь.

Він попрохав узяти її на тимчасовий сховок – там був машинопис праці Олекси Тихого, званої як “Словник” (докладніше про це – у статті В. Скрипки “Свічка Олекси Тихого”).

Мотивував своє прохання невлаштованістю побуту в гуртожитку для викладачів Криворізького педінституту (там викладав від 1986 року) та, попри розпал “перестройки”, вірогідністю тусу в помешканні.

Того вечора Василь Микитович був дещо покvapливий, може, й знервований. Гадаю, через те, що його виправа до Києва не мала бажаного вислід: ніде не вдалося “притулити” матеріяли, зібрані в теці (крім “Словника” О. Тихого і статті В.Скрипки, там був оригінал світлини О.Тихого; лист за підписами Н. Тихої, Ірини та Марічки; два листи – звернення В. Скрипки до можливих видавців).

Прощаючись, він сказав: “Як свисну, – віддасте”. Інтенаційно – це був і вияв довіри, і наголос на важливості матеріялів, і такий-собі припис – зберегти теку до слушної години. Роки минали. Василь Микитович не подавав вісток. Міркувалося, що, певне, мав копію цих матеріялів, то й десь надрукував чи, заклопотаний викладацькими і науковими справами, не мав змоги у нечасті приїзди до Києва забрати ту теку. Її, звісна річ, нікому не показували. Нам було доручено одне – зберігати її.

Випадково, аж 2002 року, дізналися, – Василь Микитович пішов із життя ще 1997 року. Проте й по цій невблаганній події навіть на думку не спадало, що тека – одна-єдина, принаймні “поміж людей”. Зрозуміло, припускали наявність “Словника” десь у спецархівах, але відповідні структури та їхні сховища – то вже й поготів – “не для людей”.

⁹⁴ Борис Антоненко-Давидович — укр. письменник, перекладач; дослідник проблем розвитку й культури української мови.

⁹⁵ Філіппова Інна Миколаївна, нар. 1947 р. в Києві. 1965-71 рр. – філолог, редактор і журналістка

Отак чекала ця тека аж до весни 2004 року, коли почули з радіо “Свобода” передачу до 20-х роковин від дня смерті Олекси Тихого. Провадив її Тарас Марусик – розмовляв із Василем Овсієнком. Того вечора ми з чоловіком і вирішили, про всяк випадок, зголоситися: чого на світі не буває, а раптом тека – таки “в однині”?

Зустрілася і з Тарасом Марусиком, і з Василем Овсієнком. На цьому, власне, і закінчилося переховування теки, що її залишив нам Василь Скрипка.

І – останній, заключний епізод цієї драматичної історії. Рік 2004-й, Покрова. Цвинтар у селі Гатне, що під Києвом. Цього дня біля могили Валерія Марченка⁹⁶, журналіста, перекладача та політв’язня, завжди і звідусіль чимало людей.

По панахиді коло могили стоїмо утрюх: мати Валерія – Ніна Михайлівна Марченко, я та ще якась не знайома мені пані. Раптом (і досі не знаю, чому) я їй кажу: “І як далі бути з тими матеріалами Олекси Тихого, що залишив Василь Скрипка, до кого ще звернутися?” Жіночка, котра стояла поруч (а це була Людмила Родіонівна Огнева з Донецька), аж підхопилася. Запитання по запитанню, в них – і звично притлумлена гіркота, вагання і радість – невже таки “Словник” зберігся?!

Найвразливішим для мене було запитання стосовно Василя Скрипки. (Мушу туди, у засвіти, послати Вам, Василю Микитовичу, вибачення, але розмова зіскочила саме на таку колію.) І воно, те запитання, пролунало жорстко й недвозначно: “То що, Скрипка не запроданець? То він не віддав “Словника” до КДБ?” Їдучи з цвинтаря додому, весь час верталася до думки, висловленої при початкові цієї розповіді: яким дивним чином спала підозра з Василя Скрипки та як скрутнулася спіраль буття–небуття, прикликавши сюди, до Гатного, три одлетілі душі трьох непересічних людей – Олекси Тихого, Валерія Марченка та Василя Скрипки.

* * *

Вкотре перечитую автобіографічний нарис В.М.Скрипки “Мій курікулюм...”, видрукуваний у криворізькій газеті “Заграва” (чч. 7 та 8 за 1994 р.). Її, на наше прохання, приніс наймолодший із трьох синів Василя Скрипки – Роман. Curriculum vitae перекладається з латини як “життєвий шлях”.

І знову відчуваю: щось ніби сплітається у дивовижний візерунок – звучання слова “курікулюм”, так подібного до курликання журавлів у небокраї; рядки з нарису про час, коли Скрипку звільнили з Академії наук “за інакомисліє” – “Пішли дні поза академзоною. І стало тихо в небесах”; і остання його фраза за останньої нашої зустрічі: “Як свисну, – віддасте...” Даруйте нам, Василю Микитовичу, що віддаємо так запізно.

Василь (?)⁹⁷

До «Словника ...»

теревені	натякати
правити	
макушка	вершечок, верховіття
(дерева)	
крамниця,	
кооперація	

⁹⁶ Валерій Марченко — український дисидент-правозахисник, літературознавець і перекладач.

⁹⁷ м. Донецьк. 01.02.1976

Тихий В.**Слово про батька**

Словника покручів української мови (*над яким працював Олекса Тихий – ред.*) я, на жаль, не маю. Всі матеріали по арешті батька були забрані в КДБ. У мене збереглися лише ті копії, які я одержав раніше й перепоховав після того, як батька забрали. Мешкав я на той час у гуртожитку. Це були копії його робіт "Думки про рідний Донецький край", "Роздуми про долю і культуру української мови на Донеччині", "Сільські проблеми" тощо. Остання була визнана "антирадянською пропагандою" й інкримінована йому як злочин. Вона увійшла у вирок разом із "Думками". Праця ж "Роздуми..." йому не інкримінувалася, тобто не була визнана "злочинним матеріалом". Не інкримінувалася й основна робота батька, якою він займався протягом останніх років, це збірник висловів видатних людей про мову. Це досить об'ємна книжка: десь 400-500 сторінок, якщо брати звичайний формат книги. Мені відомо, що батько передрукував її приблизно в 10-12-х відбитках. Перші 6 – на нормальному папері, решта – на цигарковому (щоб було більше копій).

Він передбачав, що це може закінчитися арештом і конфіскацією. Це так і сталося. Саме передчуваючи це, він попередньо роздав різним людям машинописні примірники своєї книжки, щоб вона збереглась. На жаль, у мене вона якраз на цигарковому папері і через це дуже важко читається. Кілька років тому її бралися друкувати, але не змогли через утруднене прочитання. Нещодавно мені таки пощастило знайти жінку, яка погодилась набрати цю книжку. Після набору я збираюся звернутись до якогось видавництва з пропозицією видрукувати її.

Десь ще років за три Іван Драч пропонував мені заздалегідь написати замовлення на публікацію, але я, на жаль, цього не зробив, бо не мав тоді матеріалу. Була, відверто кажучи, ще одна причина, з якої вийшла затримка. Декілька років тому мені здавалось, що такий матеріал вже втратив свою актуальність, що проблема української мови й культури вже вирішується законодавчо на державному рівні... Але останнім часом стало очевидним, що ці проблеми ще дуже далекі до остаточного вирішення й актуальності своєї не втратили. До того ж, ця книга відбиває дуже широкий спектр думок людей різних поколінь з питань, які будуть надзвичайно важливими для усіх, а насамперед для вчителів. Вона, ця книжка, й була задумана як посібник для вчителів. Щоб вони, користуючись нею, могли нести ці думки широкому учнівському загалу. Звичайно, ніякого ворожого системі змісту ця праця не містила. Єдиний, хто знайшов у ній "глибоко захований націоналістичний зміст", "вороже нутро" і таке інше, це професор Стебун, який виступив на суді як експерт. Перед тим він двічі давав у КДБ "експертні заключення" на цю працю. Якраз він і написав, що ця книжка (попри ту суттєву "ваду") зовні цілком гарно укладена і має відповідне значення, й навіть могла б бути рекомендованою до друку. Це, до речі, те, що зробили його колеги з Донецького держуніверситету. Кафедра української мови ДонДУ та відділ національних відносин інституту філософії АН України рекомендували цю книгу до друку.

Буквально за місяць до арешту її машинопис з указаними рекомендаціями був поданий до видавництва "Радянська освіта". І, як пізніше стало відомо, прямо з видавництва все це пішло в... архів КДБ. Там він і донині. Зараз я все ж сподіваюсь остаточно вирішити проблему з друком, і ця дорога мені праця батька побачить нарешті світ.

Мені хотілось би дещо додати про перше ув'язнення батька. Це було 1957 року. Суд був закритий, нікого туди не пустили. Йому інкримінували листи до Президії Верховної Ради СРСР, де він піддавав критиці радянську демократію й висловлював сумнів у тому, що в Радянському Союзі будується комунізм. Трудящі не живуть, а животіють, а українська мова

на Донеччині не розвивається, а душиться. Одночасно там був протест проти введення радянських військ в Угорщину 1956 року. Це все було визнано "антирадянською агітацією і пропагандою". Було підкреслено, що ці матеріали розповсюджувалися й поширювалися. Батько, дійсно, ніби робив фотокопії своїх листів. Напевне я цього не знаю, бо був тоді ще малий (коли батька забирали, мені було 4 роки). Я пам'ятаю цей обшук. Все, як було, пам'ятаю. Залишилися в пам'яті і табори в Мордовії. Нещодавно я був у Сосновці й пізнав ті табори, де я був шестирічною дитиною. Там усе лишилося як і було тоді, хоча зараз, ніби, цю зону ліквідували.

У додаток до сказаного про батька п.Василем (Овсієнком) хотілось би зауважити, що батько дійсно був людиною, яка повністю зробила себе. Він сам себе виховав морально, загартував волю, яку не вдалося зломити табірним катом. Він не поступався ні в чому, не йшов на компроміси з режимом, хоча розумів, що міг би в чомусь непринциповому і поступитись. Але він не міг дозволити собі цього. І в Гельсінську Спілку він вступив через те, що бачив саме там своє місце. Щодо молодшого покоління, то основним завданням, на його думку, повинна бути освіта та виховання. Тобто тільки за допомогою освічених і свідомих громадян можна підняти культурний рівень, досягти значних перетворень у суспільстві.

Я його бачив десь днів за десять до смерті. Нам дали побачення напередодні операції через те, що не було ніякої впевненості у її успіху. Важив він біля 40 кг – не міг нічого їсти. Поховали ми його поряд із начальником відділу режиму цієї тюрми (така іронія долі). У похованні брали участь четверо: заступник начальника тюрмної лікарні, водій вантажівки, якийсь капітан і я. Ховали на звичайному цвинтарі в тюрмі, там, де пізніше був похований В.Стус поряд із заступником начальника цього табору. Фактично, всі вони були зеками режиму – одні сиділи, другі їх стерегли, перші були катованими, другі – катками. То щось страшне, це Кучино! Я двічі там був, але жодного разу не дали побачення з батьком. Спочатку обіцяли, а потім знаходили якусь зачіпку, якусь "провину", і товариш Фьодоров пояснював, що "мы не можем дать свидание" або "мы не можем взять передачу" з тої чи іншої причини. Там, у Кучино, була досить цікава історія з тією операцією. Якраз тоді вивезли Кузнєцова й обміняли на "радянських шпівнів" Щаранського, Орлова та ін. Про це може докладніше сказати п.Василь Овсієнко. Справа у тім, що КДБ боявся, що батько помре під час операції і ця подія набуде розголосу. Тож й після операції його почали сумлінно лікувати і витягли, фактично, з коматозного стану, навіть обіцяли, що після його "актують", тобто звільнять, як безнадійно хворого. Але поступово на політичній арені пристрасті вгамувалися, й та обіцянка була "забута".

*(З виступу на науковій конференції, присвяченій пам'яті О.Тихого, 23 січня 1994р.,
Дружківка)*

"Окно", №5(221) від 29.01.1999.

Післямова

Білько Д.⁹⁸

Олекса Тихий між радянською школою та "педагогічною утопією"

Як не втомлюється повторювати історик українського дисидентського руху та колишній радянський політв'язень В. Овсієнко, «в особі Олекси Тихого Україна втратила видатного педагога, який замість кафедри отримав каторгу». І тут немає з чим сперечатися. Хіба додати, що на каторгу О. Тихий потрапив саме через те, що намагався бути послідовним педагогом і чесною людиною.

Відразу завважу, що я належу до тих дослідників, хто вважає більшовицький проект комуністичного суспільства – суспільством реалізованої утопії. Аби надалі не виникало проблем з прикметником «реалізований», додам, що, як писав видатний соціолог К. Мангайм, практична реалізованість є головною ознакою всякої утопії [3]. Інакше кажучи, те що зветься тут утопією виходить з програмової проективності та має сенс лише з огляду на виразну інтенцію до практичного втілення, з тим аби повністю перетворити суспільство на геть інших раціональних підставах. У такому розумінні утопія – це проект місця якого ще немає в актуальному просторі, але полем його реалізації є уявний часопростір майбутнього, втілюваний вже зараз, бодай у літературній формі.

Виходячи з цього, ще одним критерієм утопії є авторство. Хай там як, авторів утопій принаймні від Т. Мора до К. Маркса (хоча він сам себе і не вважав за утопіста, автора комуністичної утопії) ми майже завжди знаємо. Тож мав слушність інший відомий соціолог З. Бауман, коли стверджував стосовно утопії, що бажаний порядок спочатку кимось має бути задуманий [1, с. 148]. Говорячи про це, корисно розуміти, що свого втілення утопії покликані здобути радше на рівні спільнот, аніж індивідів, та, як зазначав філософ П. Рікер, утопія завжди діалектично пов'язана з ідеологічним виміром [5], оскільки той доводить необхідність утопії.

За класичним сценарієм утопія прагне певної ізолюваності від зовнішніх втручань як на просторовому рівні, так і на рівні суспільної свідомості. Якщо повернутися до радянського досвіду, то, навіть попри прагнення світової експансії, граничним видноколом якої було планетарне панування, цей проект таки склався як виразно ізоляціоністський, острівний [6, с. 40].

Наріжним каменем реалізованої більшовиками утопії була ідея створення «нової людини». Тож, з одного боку, можна вважати, що цей проект мав упродовж всієї своєї історії вирішувати перш за все виховні функції та завдання. Сама поява нової людини мислилася за акт педагогічний. Ця педагогіка реалізовувалася передовсім за рахунок виховання людини дисциплінованої, підпорядкованої вимогам партійного будівництва, здатною до швидкого перенавчання. Загальна педагогічна робота провадилася майже всюди: у тюрмі («перековка», перевиховання), на заводі та шахті, у школі та лікарні, на відпочинку. Цих спроб у СРСР не полишали навіть на світанку «перебудови». Приміром, 1985 року київський «Політіздат» видав книгу з промовистою назвою – «Научные основы руководства формированием нового человека», де піддавалися ревізії та дещо пом'якшувалися початкові комуністичні настанови щодо масового виховання людини нового типу.

⁹⁸ Д. В. Білько, - ст. наук. співробітник Донецького обласного краєзнавчого музею (м. Краматорськ)

З іншого боку, прагнення радянської утопії збігалися з природою педагогіки як такої, оскільки, будучи спрямованою на виховання майбутньої людини, вона завжди має утопічний присмак [4, с. 12].

Загалом були різні історичні втілення та відхилення від ідеологічних вимог, бо слід було реагувати на виклики часу. Чи візьмемо ми колективістську систему А. Макаренка, чи то значно ліберальнішу варіацію шкільного виховання В. Сухомлинського та ін., тим не менш, всюди, нехай декларативно, наголошувалося на базовій дисциплінарній позиції підпорядкованості партії та на вихованні радянської людини. Масові профільні видання часто пістрявіли статтями на кшталт «Ознайомлення першокласників з матеріалами травневого (1982 р.) Пленуму ЦК КПРС і Продовольчою програмою СРСР на уроках з навчання грамоти» [див.: Начальная школа. – 1983. – № 6. – С. 41–43].

Те, що позначено мною як «радянська педагогічна утопія» слідом за авторами колективної монографії «Острови утопії» [4] має більш вузьку спеціалізацію. Та водночас за своїми основними параметрами, цей, сказати б, галузевий прояв утопії, цілком відповідає вже названим критеріям. Позначу їх ще раз у новому контексті: педагогічні утопії спираються на більш чи менш чіткий задум, просторово локалізуються, мають певне авторство, спрямовані на поступове перетворення соціуму та ставлять за свій ідеал створення досконалої людини. Водночас не слід ці утопії ототожнювати лише з радянською школою як такою, бо ця школа майже ніколи повною мірою не наслідувала щойно названі утопічні принципи та була досить неоднорідною. Чому так сталося?

Прагнучи позбутися будь-яких класових і соціальних протиріч, тим не менш, радянське суспільство постійно їх породжувало. Радянський комунізм ніс в собі внутрішню суперечність, будучи, за словами Л. Колаковського, «воднораз егалітарним та деспотичним» явищем [2, с. 231].

Виховна система не складала виключення. На мій погляд, проблема полягала в тому, що поступово постали суттєві розбіжності між засадничими вимогами провідної ідеології та нагальними потребами державного апарату влади з його правлячою верхівкою. Це тільки на перший погляд вони збігалися. За радянських умов вони часто-густо суперечили одне одному. Скажімо, як вже зазначалося, головною вимогою радянського комунізму було творення «нової людини», творчого борця й активіста, який критично ставиться до дійсності, аби невтомно змінювати її під проводом партії. Натомість чиновницькому апарату правлячої верхівки більшою мірою були потрібні слухняні функціонери, що не ставлять зайвих запитань при зміні політичної кон'юнктури.

З огляду на останнє радянська школа склалася по суті як освітньо-дисциплінарна інституція, що ледь забезпечувала підготовку «середньої людини» і дуже неохоче сприймала новаторство з боку подвижників від радянської педагогіки, яким би ідейно вивіченим таке новаторство не виглядало. Ідеологічні настанови та деякі навчально-виховні методики фрагментарно накладалися на загальний процес навчання та й по всьому. Такий розрив між прагненнями, сказати б, «загірної комуни» та зниженими нормалізаційними практиками породжував повзучу етичну кризу всередині цілого радянського суспільства та закладав під нього міну уповільненої дії. На додачу до цього слід було наздоганяти більш ефективні західні суспільства, що тиснули ззовні. Відчувався вакуум справді культурно освічених людей. Світ ускладнювався, тож дисциплінованих функціонерів із «робфаком» за плечима вже було замало.

Нагальна потреба подолання цих недоліків виникла у СРСР вже напередодні Другої світової війни. Після її закінчення почалися безконечні реформування системи освіти та повернення до так званого новаторства у педагогіці, починаючи від 1960-х рр.. На масовому рівні успіхів це майже не приносило, але створилися такі собі «острови утопії». Себто, всередині загальноосвітньої системи утворилися локальні осередки, які можна описати за

допомоги понятійного конструкту «радянська педагогічна утопія». Але разом слід мати на увазі, що це явище безпосередньо пов'язане як із процесами формування «нової людини», так і з кризою цього ідеалу на пізньому етапі існування радянського проекту. Саме у тім часі педагогічна утопія почала підспудно суперечити загальній настанові, задекларованій на державному рівні.

Гадаю, що досвід сільського вчителя Олексія Івановича Тихого виразно ілюструє описані процеси. Разючий розрив між повсякденною шкільною практикою та ідеалом досконалої людини був усвідомлений О. Тихим доволі рано. Адже вчителювати йому довелося чи не від кінця 1940-х рр.. А вже на початку наступного десятиріччя у молодого вчителя трапилися перші суперечки зі шкільною адміністрацією, пов'язані з порушеннями «трудової дисципліни» та намаганнями вибудувати автономну програму виховання.

Цікаво, що О. Тихий від самого початку своєї педагогічної діяльності захопився вивченням виховної системи А. Макаренка та намагався її наслідувати. Дипломна робота, з якою О. Тихий закінчив Московський державний університет у 1953 р., мала назву «Теорія та практика організації колективу А. С. Макаренка». У відомому вислові, що інкримінували О. Тихому на суді 1957 р. як один із фактів антирадянської агітації та пропаганди, йдеться про таке: «радянська шкільна система зайшла у глухий кут» та «школу слід розвивати за Макаренком». Зараз, згадуючи про дружківського педагога, зазвичай не зауважують того, що навіть по двадцятьох роках як пролунали ці слова, він лишався прихильником багатьох конструктивістських методів колективного виховання, запропонованих свого часу автором «Педагогічної поеми».

З цього приводу вкрай цікавим документом є лист Миколі Микитюку від 1 квітня 1974 р. [7]. На той час О. Тихий вже відмовився від викладання у радянській школі, втім із листа добре видно, з яким ентузіазмом він готовий був поділитися власними міркуваннями щодо перспективи налагодження автономної виховної роботи.

Свого листа О. Тихий написав після відвідин школи-інтернату для дітей з вадами розвитку, яку тоді очолював М. Микитюк. На кількох сторінках окреслена компактна схема педагогічного проекту, що, ймовірно, виношувався О. Тихим чи не від середини 1960-х рр.. Лист написаний як дружня порада, без претензії на безпосередню участь у подальшій долі проекту.

Разом із тим автор послідовно описує власний задум як цілком придатний до реалізації. Умови інтернату мисляться ним як найкращі для цього. Адже інтернат є ідеальним середовищем, де дитину можна відгородити від небажаних зовнішніх впливів, запропонувавши певну програму навчання та виховання. При цьому О. Тихий заважає, що М. Микитюк має відповідний репутаційний потенціал та досвід для налагодження співпраці між начальством, персоналом та батьками.

Важливу роль у реалізації проекту відіграє вибір персоналу. Працівники закладу мають бути дібрані не так за формальною ознакою, як за критерієм любові до дітей, оскільки їм належить самою своєю присутністю та поведінкою здійснювати виховання. За принципом любові/симпатії мають бути розселені й діти у спальних кімнатах.

Результатом виховання мають стати гармонійно розвинені люди: достатньо самостійні та водночас соціалізовані, «повноцінні громадяни, які б жили і творили для прийдешнього» [7, с. 84]. Тому за основу навчально-виховної роботи О. Тихий пропонує покласти, з одного боку, свою концепцію навчання без домашніх завдань, бо таким чином можна вивільнити час для творчого розвитку та спілкування; а, з іншого, знов таки, – принципи колективного виховання за А. Макаренком, зокрема такі його елементи, як відмова від системи вихователів. Автор листа наголошує, що «найефективніше виховання це самовиховання,

забезпечене тим обладнанням гімнастичним залом, що називається за А. Макаренком колективом» [7, с. 87].

Тож у даному разі рецепт О. Тихого складається із «самовиховання, гарно поставленого навчання, теплої спальні, гуртків, теплого батьківського слова, поради, допомоги» [7, с. 87]. За певних умов інтернат мав би направляти вихованців до вишу, «прямо на роботу, а може й заміж», – підсумовує свої поради О. Тихий [7, с. 88].

Те, що О. Тихий як дисидент ішов проти радянської системи й тенденцій розвитку офіційної освітньої політики ще не означає, що він не поділяв настанов класиків «радянської педагогічної утопії». Навіть з огляду на представлений тут матеріал стає зрозуміло, що у поглядах О. Тихого на виховання цілком виразно прочитуються елементи подібного світогляду.

В рамках цієї короткої розвідки складно детальніше дослідити зазначену проблему, але, гадаю, сказаного достатньо, аби принаймні привернути до неї увагу дослідників.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

- Бауман З. Утопія в добу непевності / З. Бауман // Плинні часи. – Київ: Критика, 2013. – С. 141–163.
- Колаковський Л. Мої правильні погляди на все / Л. Колаковський // Комунізм як культурна форма. – Київ: Вид. дім «Києво-Могилянська акад.», 2005. – С. 227–240.
- Мангейм К. Диагноз нашего времени / К. Мангейм. – М.: Юрист, 1994. – 700 с.
- Острова утопии: Педагогическое и социальное проектирование послевоенной школы (1940–1980-е): Коллективная монография. М.: –Новое литературное обозрение, 2015. – 720 с.
- Рікер П. Ідеологія та утопія / П. Рікер. – Київ: Дух і Літера, 2005. – 386 с.
- Синявский А. Д. Основы советской цивилизации / А. Д. Синявский. – М.: Аграф, 2002. – 464 с.
- Тихий О. Лист до Миколи Микитюка / О. Тихий // На перехресті думок. – Донецьк : Музей «Смолокип», 2013. – С. 84–88.

АНТОЛОГІЯ ГУМАННОЇ ПЕДАГОГІКИ КЛАСИЧНА ПЕДАГОГІЧНА СПАДЩИНА УКРАЇНИ

Олекса ТИХИЙ Мова народу, доля людини

Редакційна група:
*Бак Вікторія, Огнєва Людмила,
Первак Майя, Салієнко Ніна*

Упорядник
Огнєва Людмила

Коректор
Первак Майя

Художнє оформлення
Огнєва Людмила

Видання здійснено за підтримки
Товариства ім. Олекси Тихого

Підписано до друку 12.07.2018. Формат 60х84 ¹/₈
Папір крейдований. Умовн. друк. арк. 18,02.
Обл.-вид. арк. 10,26. Зам №2770. Наклад 50 прим.

ТОВ «Домінанта Прінт», 49008, Дніпропетровська обл.,
м. Дніпро, вул. Театральна, буд. 6.
Свідоцтво ДК № 5741 від 31.10.2017 р.

Друк: друкарня ТОВ «Домінанта Прінт»,
м. Дніпро, вул. Театральна, буд. 6
Тел. (056) 785-04-00
www.dmprint.com.ua

АНТОЛОГІЯ ГУМАННОЇ ПЕДАГОГІКИ

КЛАСИЧНА ПЕДАГОГІЧНА СПАДЩИНА УКРАЇНИ

Педагогічну скарбницю Європи XVIII – XX ст. було збагачено неповторними наробками українських філософів та педагогів, яких можна вважати класиками гуманної педагогіки. До них відносимо Памфіла Юркевича, Григорія Сковороду, Костянтина Ушинського, Августина Волошина, Константину Малицьку, Софію Русову, Христину Алчевську, Бориса Грінченка, Михайла Драгоманова, Андрея Шептицького, Василя Сухомлинського, Антона Макаренка, Олексу Тихого.

Виданням циклу книг «Антологія гуманної педагогіки. Класична педагогічна спадщина України» ми хочемо звернути увагу сучасних педагогів на імена тих видатних українців, чиєю спадщиною ми користуємось, але у вигляді спрощених компіляцій. Тоді як повернення до першоджерел не тільки збагатить досвід, а й сприятиме відновленню нашої гідності як носіїв загальноукраїнської ментальності духовного гуманізму, без якої не існувало б європейського простору гуманістичних цінностей.

Олекса Тихий. **МОВА НАРОДУ, ДОЛЯ ЛЮДИНИ**

Константина Малицька. **ПОРА! ВЕЛИКИЙ ЧАС НАСТАВ!**

Борис Грінченко, Христина Алчевська. **ЩЕ НЕ ВМЕРЛА УКРАЇНА!**

Олександр Духнович, Августин Волошин. **МИСТЕЦТВО МИСТЕЦТВ
СИНІЙ ПТАХ ДОНЕЧЧИНИ**

Тарас Шевченко. **УЧИТЕСЯ, БРАТИ МОЇ!**

Микола Корф. **ВИБРАНІ ТВОРИ**

Іван Огієнко, Григорій Ващенко. **УСЕ ДЛЯ УКРАЇНИ!**

Василь Верховинець. **ВЕСНЯНОЧКА (вибране)**